Lennart Nilsson

Förklaringar inom psykoanalysen

Stockholm 1980

Filosofiska studier 2 Akademilitteratur

Förklaringar inom psykoanalysen

Explanations in Psychoanalysis

Akademisk avhandling som för
avläggande av filosofie doktorsexamen vid
Stockholms univeristet, offentligen
försvaras i hörsal 6, hus C, Frescati
fredagen den 11 januari 1980
kl. 10.00

av

Lennart Nilsson
fil mag

Filosofiska institutionen, Stockholm 1980
ISBN 91-7410-105-6

This thesis is written by Lennart Nilsson of the Department of Philosophy at Stockholm University and is entitled, "Explanations in Psychoanalysis". The fundamental idea upon which it is based is the following:

1. Psychoanalysis was developed to solve certain sorts of problems with which Freud confronted.
2. Freud's basic understanding of these problems entailed a specific therapeutic praxis.
3. This praxis demanded a comprehension of the human psyche and its products as seen from two perspectives: a humanistic and a naturalistic one.
4. This double perspective creates problems which come within the sphere of the philosophy of science.

In the introductory chapter this idea is worked out in more detail. The author's general philosophical orientation and the humanistic and naturalistic views of psychoanalysis are presented.

In chapter II the roots of psychoanalysis, in the form of praxis and traditions, in the Vienna of the turn of the century are described and some hint is given at their background in the history of ideas.

Chapter III contains a survey of the psychoanalytic theories about the human psyche. The main idea here is that these theories develop two different models with different ontologies. A philosophical analysis is then given in chapter IV, describing some of those characteristics of the models which are of interest from the point of view of explanation – primarily the concept of conformity to law.

In chapter V the character of the humanistic perspective is defined in detail. It is shown how this manifests itself in the psychoanlytic explanations of actions. The general structure of such an explanation is reconstructed and it is shown in what respects the theories of the psyche are necessary there.

In the final chapter, some characteristics of the reconstructed model of explanation are examined. What is it in a psychoanalytic explanation of an action that makes the action comprehensible? How is this value of understanding of the explanation based on characteristics of psychoanalytic concepts and theories? How to justify a psychoanalytic explanation?

Förklaringar inom psykoanalysen

Lennart Nilsson

Förklaringar inom psykoanalysen

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

© 1979 Lennart Nilsson
Redaktion: Filosofiska institutionen · 106 91 Stockholm
Distributör: Akademilitteratur
Grafisk formgivning: Gerold Propper
ISBN 91-7410-105-6
ISSN 0348–7474
Gotab, Stockholm 1979

Innehåll

Förord 7

Inledning 9

I. Preliminärer 17
I.1 Vetenskapsuppfattning 17
I.1.1 Inledning 17
I.1.2 En modell av en vetenskap. Vetenskapsteoretiska perspektiv och mål 17
I.2 Psykoanalysens mål 26
I.3 Psykoanalysens område 27
I.4 Psykoanalysens perspektiv på sin domän. Teoretiska och vetenskapsteoretiska problem 32
I.5 Psykoanalysens kris 36
I.6 Textval 38

II. Psykoanalysens ursprungliga bestämningar 41
II.1 Inledning 41
II.2 Psykoanalysens ursprungliga problem 44
II.3 Några andra allmänna bestämningar 47
II.4 Bakgrunden till psykoanalysens naturvetenskapliga betraktelsesätt 48
II.5 Bakgrunden till psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt 55

III. Teorier om psyket 65
III.1 Inledning 65
III.2 Teorin om de psykiska mekanismerna 66
III.2.1 Ontologi 66
III.2.2 Drifter 68
III.2.3 Övergripande principer 70
III.2.4 Begreppet konflikt 71
III.2.5 Psykets utveckling och system 72
III.2.6 Psykiska processer 73
III.3 Teorin om den psykiska apparaten 75
III.3.1 Inledning 75
III.3.2 Ontologi 75
III.3.2.1 Mentala representanter 75
III.3.2.2 Psykisk energi 77
III.3.2.3 Strukturer 79
III.3.2.4 System 80
III.3.3 Regulatoriska principer 81
III.3.4 Psykiska processer 82
III.3.5 Modala samband 82
III.4 Teorier om psykiska skeenden bakom särskilda typer av handlingar m. m. 84

IV. Vetenskapsteoretiska synpunkter på teorierna om psyket 85
IV.1 Inledning 85
IV.2 Antaganden om lagbundenheter i det mänskliga psyket 86
IV.2.1 Determinering och överdeterminering 86
IV.2.2 Kausalitet 88

IV.2.3 Kausala, deterministiska lagar 92
IV.2.4 Kritik av en kritik 93
IV.2.5 Subjektiv kausalitet 95
IV.2.6 Tendenslagsatser och andra teoretiska satser 96
IV.2.7 Psykisk determinism i psykoanalytisk praxis 99
IV.3 Modellernas status 100

V. Psykoanalytiska meningssammanhang 104
V.1 Inledning 104
V.2 Psykoanalytiska handlingskomplex 105
V.3 Mentala komplex och drifttillstånd 108
V.4 Historiska och konstitutionella determinanter 110
V.5 Överdeterminerade handlingar 119

VI. Psykoanalytiska förklaringar: specifika karakteristika, förståelsevärde, rättfärdigande 126
VI.1 Inledning 126
VI.2 Förklaringens kärna: djupmening och subjektiv målrationalitet 127
VI.3 Den förklarande kontexten. Teoriers och allmänna antagandens funktioner 129
VI.3.1 Kärna och kontext 129
VI.3.2 Teorier och allmänna antaganden som arbetsprogram 130
VI.3.3 Den rättfärdigande funktionen 132
VI.4 Förklaringsegenskaper hos psykoanalysens begrepp 132
VI.4.1 Homogenisering 132
VI.4.2 Förbindelsebegrepp 136
VI.5 Rättfärdigande av psykoanalytiska förklaringar 137

Noter 143

Summary: Explanations in Psychoanalysis 154

Litteratur 156

Index 171

Lennart Nilsson

Förklaringar inom psykoanalysen

Förord

Om jag minns rätt, påstod Gunnar Ekelöf en gång, att hans "Sent på jorden" filtrerats genom tolv kilo papper. Jag har visserligen inte vägt det papper jag använt till de många preliminära versionerna av denna avhandling, men jag är förvissad om att jag slår Ekelöf med flera kilon. Under den ganska långa tid arbetet pågått har jag hunnit diskutera olika delar av det med många: lärare, kolleger, studenter och andra. Jag vill här särskilt nämna Mats Furberg, Bo Larsson, Sten Levander, Lennart Nordenfelt, Aleksander Orlowski och Dag Prawitz, vilkas konstruktiva kritik och uppmuntran varit av stort värde. Till dessa riktar jag ett varmt tack.

Jag tackar också alla de auditorier av tålmodiga lyssnare och kritiker, för vilka jag fått tillfälle att presentera mer eller mindre preliminära delar av avhandlingen. Dessa har funnits vid bl.a. filosofiska och psykologiska institutionerna samt Karolinska Institutet i Stockholm, psykologiska och sociologiska institutionerna i Göteborg samt psykologiska institutionen i Uppsala.

Slutligen tackar jag mina vänner inom Nordiska Sommaruniversitetets vetenskapshistoriekrets, där jag under åren 1974–1977 fick många tillfällen att under angenäma former diskutera en stor del av innehållet i avhandlingen. Jag kan inte nog uttrycka min uppskattning av den intellektuella stimulans dessa diskussioner gav mig.

För hjälp med översättning av sammanfattningen och till spiktitelbladet till engelska tackar jag Ingrid Nilsson, Craig Dilworth och Deborah Henriksson.

Så något helt annat. Då jag citerar eller hänvisar till Freuds texter har jag använt de svenska översättningar, som finns tillgängliga, eller, där sådana inte finns, den engelska Standard Edition. Det senare motiverar jag med att Freud i Sverige vanligen läses på engelska, vilket i sin tur beror på svenskarnas dåliga kunskaper i tyska. En del psykoanalytiska nyckeltermer har jag emellertid angivit på originalspråk.

Västerås i augusti 1979

Lennart Nilsson

Inledning

> Historien om psykoanalysens reception visar att den ständigt varit misskänd. Det beror huvudsakligen på att den inte känner sig själv. (Helmut Dahmer)

> REDAKTÖRN: Det är väl filosofernas allmänna flykt från sina naturliga uppgifter, i stället för att diskutera moral (Herre Gud har det någonsin varit säljarnas marknad för filosofisk moral är det väl nu, och helst filosofi som finns till hands innan terroristernas bomber börjar ticka och innan exekutionsplutonerna höjer sina pipor – jag har dock varit utrikeskorrespondent i Afrika och Asien, jag vet vad jag talar om) diskuterar de metamoral, dvs. moraliska teoriers egenskaper. I stället för liv och död diskuterar de *språkfilosofi*, i stället för sanning och lögn diskuterar de något de kallar för *sanningsvärden* på *satsfunktioner*. De är litet *kyska* de där gossarna. Jag skulle ha velat höra dem vid en bardisk i Saigon 1968!
>
> (Lars Gustafsson: Filosofier)

Ansvarsmedvetna och progressiva vetenskapsmän har alltid ansett, att vetenskapens djupaste syfte ligger i att den ska vara till nytta för människorna. Vetenskapen har också under historiens lopp försett människan med ett otal nyttigheter.

Det har emellertid i vetenskapens historia alltid funnits faktorer som förhindrat att de vetenskapliga resultaten använts till människors bästa i den utsträckning som varit och är möjlig. Olika former av dogmatism, liksom frånvaron av kritiska redskap, har bromsat vetenskapens utveckling. Okunnighet om vad vetenskapen egentligen utsäger om verkligheten har gjort, att många av dess möjligheter inte har utnyttjats.

Dessutom har en del vetenskap fått funktioner, som varit och är skadliga eller åtminstone av tvivelaktigt värde. Den kan t. ex. fungera som redskap för en maktutövning, som ger majoriteten av människor ett långt sämre liv än det som är möjligt.

I dag, då vetenskapen utvecklas långt snabbare än tidigare, framträder dess brister och avigsidor tydligare än någonsin. Det har därför kommit att bli allt viktigare att arbeta för att frigöra dess välgörande och progressiva kraft. En nödvändig del av ett sådant arbete är att förstå och förmedla förståelse av vetenskapen – dess funktioner i samhället, vad den utsäger om verkligheten och hur den vetenskapliga kunskapen kan användas.

Psykologin är en av de vetenskapsgrenar, som tillhandahåller människor redskap att förstå sig själva och sin situation. Psykologin har

emellertid också kommit att användas för kontroll och manipulation av människor, bl. a. genom att förmedla en falsk självförståelse, som möjliggör sådant. Det finns en risk för att denna funktion blir allt viktigare.

Jag vill inte peka ut någon viss psykologisk riktning eller teori som i detta avseende mera skyldig än andra. Sannolikt kan varje psykologi användas till att försämra människors situation i stället för att förbättra den. Även en "god" psykologi kan missförstås och därigenom förmedla en falsk självförståelse. Detta gäller, menar jag, bl. a. för psykoanalysen.

Psykoanalysens begrepp och teorier är i första hand terapeutiska instrument. Som sådana används de emellertid inte bara av psykoanalytiker utan också av en stor mängd andra psykoterapeuter med mer eller mindre klart uttalad psykoanalytisk inriktning.

Speciellt inom den senare gruppen är emellertid kunskaperna om vad psykoanalysen egentligen utsäger om det mänskliga psyket och dess produkter bristfälliga. Att använda den psykoanalytiska fackterminologin som jargong tycks många gånger vara viktigare än att behärska de psykoanalytiska teorierna. De terapeutiska resultaten blir därför sämre än de kunde varit.

Psykoanalysen har emellertid verkningar långt utanför psykoterapin. Jag förmodar, att den mer än någon annan vetenskap om psyket och dess produkter bidragit till att forma den västerländska människans bild av sig själv. En sådan självbild har långtgående implikationer för mentalvård, uppfostran, undervisning och samhällsbyggande överhuvudtaget. Människans förståelse av sig själv får, oftast outtalat och indirekt, rättfärdiga såväl förändringar som uteblivna förändringar i samhället.

Det är t. ex. knappast orimligt att påstå, att psykoanalysens grundsyn har kommit att legitimera den borgerliga uppfattningen att människors problem är privata, och att de därför kan lösas enbart med individuella åtgärder och inte genom förändringar i samhället. Denna inställning har många gånger försenat eller t. o. m. förhindrat en lösning av problemen.

Det ligger också nära till hands att använda psykoanalysen, liksom all introspektiv psykologi, som ett redskap för att vända uppmärksamheten från den sociala verkligheten till "det inre livet". Resultatet blir en mer eller mindre intensiv självbespegling och en nedvärdering av den yttre verkligheten, som leder till social och politisk passivitet. Det råder knappast någon tvekan om att psykoanalysen har kommit att få denna funktion.

Jag menar, att dessa felaktigheter i och avigsidor med psykoanalysens användning till stor del beror på missuppfattningar och totalisering eller åtminstone överbetoning av någon viss aspekt eller del av psykoanalysens innehåll. De är inte, menar jag, nödvändiga följder av psykoanaly-

sens grundläggande idéer, och det är därför viktigt att klargöra dessa.

Olika snedvridningar och missuppfattningar har kommit att dölja vad jag menar vara psykoanalysens utvecklingsbara kärna som instrument för självförståelse. De har därigenom också skymt psykoanalysens möjlighet att fungera, inte som ett redskap för att befästa något bestående utan för att avslöja den mänskliga pseudonatur, som olika krafter i samhället får individerna att bygga upp. Ett sådant avslöjande möjliggör en frigörelse och därigenom också ett konstruktivt handlande för ett bättre liv.

Psykoanalysens användningsområde är emellertid inte begränsat till det individualpsykologiska planet. En rätt förstådd psykoanalys skulle också kunna tillämpas på sådana sociokulturella fenomen, där olika former av konfliktmaskering behöver avslöjas och avlägsnas för att en adekvat förståelse ska kunna uppnås. Psykoanalysen används också, med växlande framgång, på detta sätt.

Att psykoanalysen har missförståtts är begripligt. Den har egenskaper, som inbjuder till missförstånd och därmed missbruk. Bl. a. utgör de psykoanalytiska begreppssystemen och teorierna en synnerligen komplex byggnad med flera teoretiska nivåer, som har olika funktioner inom helheten. Detta i sin tur grundar sig dels på de problem Freud hade att lösa, dels på att han var influerad av flera olika tanketraditioner, vetenskapliga och andra. Dessa bidrog till att forma den speciella miljö, där psykoanalysen skapades.

Påståendet att psykoanalysen ganska allmänt har missförståtts kan tyckas förmätet, speciellt som det görs av en filosof, som saknar psykoanalytisk utbildning och inte ens själv genomgått psykoanalys. Naturligtvis *är* det ur en synpunkt förmätet. Men ett förmätet påstående behöver inte vara varken osant eller obefogat.

Låt mig därför rättfärdiga och i någon mån nyansera vad jag hävdat. Det har skrivits åtskilligt om psykoanalysens karaktär som vetenskap, från olika, mer eller mindre klart deklarerade vetenskapsteoretiska utgångspunkter. Såväl psykoanalytiker som vetenskapsteoretiker har bidragit. De uppfattningar som redovisats skiljer sig emellertid på avgörande punkter från varandra, även de som kommer från psykoanalytiker. Jag menar inte att alla, eller ens de flesta av dessa är i någon sträng mening felaktiga (naturligtvis finns det även sådana), eller att de inte i någon mån och i någon form bidragit till en förståelse av psykoanalysen. Den avgörande bristen hos mycket av det som skrivits på området är i stället att det blivit missvisande. Detta beror ofta på valet av vetenskapsteoretisk utgångspunkt, som medfört att någon viss del eller aspekt kommit att överbetonas eller t. o. m. totaliseras. En förståelse av någonting har därför kommit att medföra missförstånd av något annat och framför allt missförstånd av helheten.

Att ge ytterligare ett bidrag till den redan rika och vildvuxna floran av

litteratur om psykoanalysen måste kunna motiveras med att det tillför något nytt, som för förståelsen framåt. Det är inte minst viktigt att finna ett perspektiv, som visar sig värt att vidareutveckla, bl. a. genom att formulera fruktbara problem, vilkas lösning ökar förståelsen av psykoanalysen som helhet.

En del av inläggen i debatten om psykoanalysens vetenskapliga status har, speciellt i den engelsktalande delen av världen, utgått från ett positivistiskt vetenskapsideal. Man har stämplat psykoanalysen som förvetenskapligt tänkande, pseudovetenskap, mytologi eller mysticism, därför att den inte uppfyller de positivistiska kraven på t. ex. sträng verifierbarhet, anknytning till teorineutrala observationer och värderingsfrihet. Psykoanalysen avser emellertid inte att vara en vetenskap i positivismens speciella betydelse. Att den inte är det säger heller ingenting om dess "sanning" eller användbarhet som förståelseinstrument.

En mera fruktbar vetenskapsteoretisk utgångspunkt är den, där man använder begreppspar från den vetenskapsdebatt, som var särskilt livlig under senare delen av 1800-talet: naturvetenskap–humanvetenskap, objekt–subjekt, förklaring–förståelse, orsak–mening osv. De psykoanalytiker och vetenskapsteoretiker, som gör detta, utgör en mycket heterogen grupp. Här finns de som har sina rötter i kontinentala, huvudsakligen tyska och franska, filosofiska traditioner, men också en ganska stor och livaktig grupp amerikaner, som till viss del är positivistiskt influerade.

Från detta allmänna vetenskapsteoretiska perspektiv har det givits betydande bidrag till förståelsen av psykoanalysens karaktär som vetenskap. Man har funnit en del av vad jag menar vara psykoanalysens originalitet och fruktbara kärna: att den explicit anlägger två olika betraktelsesätt på det mänskliga psyket och dess produkter, där båda är nödvändiga för den förståelse man vill uppnå. Man kommer därför inte undan någon form av distinktion mellan psykoanalysens humanvetenskapliga och naturvetenskapliga moment, då man vill förstå dess karaktär.

De hittillsvarande undersökningarna har emellertid, i mitt tycke, överbetonat uppspaltningen i *två* vetenskapsideal inom psykoanalysen. Detta har i många fall lett till rekommendationer att utesluta det ena, såvitt jag vet alltid det naturvetenskapliga. Man har inte, menar jag, i tillräcklig utsträckning undersökt hur de båda vetenskapsidealen förhåller sig till varandra inom *det* vetenskapsideal, som är psykoanalysens, och vilka funktioner de humanvetenskapliga resp. naturvetenskapliga momenten har för den förståelse, som produceras. Jag menar, att denna brist grundar sig på att man inte utarbetat en begreppsapparat, som är överordnad i förhållande till de nämnda begreppsparen.

Då det gäller vetenskapsteoretisk förståelse av psykoanalysen, får man

inte glömma bort, att det finns ytterligare en omständighet, som komplicerar situationen: det som förstås på så olika sätt är inte alltid ett och detsamma. Det finns t. ex. riktningar inom psykoanalysen, främst den s. k. egopsykologin, som alltmer anammat ett positivistiskt vetenskapsideal genom att försöka grunda teorierna på något slags "objektiva" observationer i stället för på introspektion och empati. Dessutom finns det andra riktningar, som utvecklats mot informationsteori, biologisk reduktionism, fenomenologi osv.

En stor del av arbetet med denna avhandling har bestått i att utforma en vettig ram för en förståelse av psykoanalysen som vetenskap, en ram, inom vilken detaljerna får liv och mening genom att ses i ett adekvat sammanhang. Jag har låtit psykoanalytiska *förklaringar av mänskliga handlingar* bli den utsiktspunkt, från vilken jag försökt överblicka det stora och komplicerade komplex, som psykoanalysen utgör. Under arbetets gång har jag mycket påtagligt erfarit, att jag härifrån inte kunnat se allt det jag velat.

Trots detta har jag emellertid hållit fast vid mitt perspektiv. Detta beror för det första på min övertygelse att varje annat har samma slag av begränsning. För det andra tycker jag mig ha upptäckt en del företeelser, framför allt samband, inom komplexet, som är av intresse. För det tredje har jag anat, att man med mera förfinade upptäcktsinstrument än mina kan finna åtskilligt mera sådant från just denna utsiktspunkt.

Att se psykoanalysen ur detta perspektiv ger upphov till en del generella problem, vilkas lösning innebär karakterisering av väsentliga aspekter av psykoanalysen:

Vad förklaras? Har psykoanalysens olika förklaringsobjekt någon fundamental gemensam egenskap? Har överhuvudtaget de företeelser psykoanalysen handlar om någon sådan?

Vad förklarar man *med?* Vilken roll spelar psykoanalysens allmänna antaganden och teorier i en förklaring? Vilket innehållet, vilken struktur och vilka andra egenskaper har de, som möjliggör denna roll?

Vilket syfte har en psykoanalytisk förklaring och hur bestämmer detta dess karaktär?

Vilka egenskaper hos förklaringar (begrepp, teorier, modeller) ger dem deras förståelsevärde?

Hur rättfärdigas en psykoanalytisk förklaring?

Att bidra till en ökad förståelse av psykoanalysen är emellertid inte det enda syftet med denna avhandling. Jag menar mig företräda den allmänna typ av vetenskapsteori, som kan inordnas under vad som brukar betecknas med den vaga termen "analytisk filosofi". Denna vetenskapsteori har under de senaste årtiondena till stor del följt en utvecklingslinje, där den formella stringensen, som en gång var dess styrka, nu blivit ett självändamål och därigenom ett hinder för fortsatt utveckling. T. ex. exercisen med alltmer sofistikerade formallogiska

hjälpmedel har kommit att fjärma denna vetenskapsteori från dess objekt, vetenskapen. Härigenom har den blivit till ett slags glaspärlespel, som visserligen ofta spelas med ett stort raffinemang, men i en stängd och skyddad intellektuell provins.

Det finns emellertid, sedan ungefär 15 år tillbaka, en klar tendens att återknyta kontakten mellan analytisk vetenskapsteori och vetenskap, och därmed tillföra vetenskapsteorin ny näring. Denna tendens har delvis sitt ursprung i ett behov av analys och medvetandegörande inom vetenskapen. Det finns emellertid också ett behov inom vetenskapsteorin och filosofin av att finna adekvata perspektiv och utforma adekvata instrument, inte bara för att förstå vetenskapen, utan också för en kritisk granskning av den mänskliga kunskapen och dess användning överhuvudtaget.

Jag ser denna avhandling som ett led i en sådan strävan. Mina anspråk på vad jag kunnat åstadkomma, för såväl psykoanalysen som för vetenskapsteorin, är emellertid ytterst modesta.

Den grundtanke avhandlingen är uppbyggd kring är följande:

1. Psykoanalysen utformades för att lösa vissa typer av problem, som Freud konfronterades med.
2. Freuds grundläggande förståelse av dessa problem implicerade en viss terapeutisk praxis.
3. Denna praxis krävde en förståelse av det mänskliga psyket och dess produkter utifrån två perspektiv: ett humanvetenskapligt och ett naturvetenskapligt.
4. Detta dubbla perspektiv ger upphov till problem, som är av vetenskapsteoretiskt slag.

I inledningskapitlet utformar jag denna grundtanke mera i detalj. Jag anger också utgångspunkterna för mitt arbete med de nämnda vetenskapsteoretiska problemen: jag ger dem en första allmän formulering, jag beskriver min vetenskapsuppfattning och övriga vetenskapsteoretiska orientering, samt motiverar mitt val av textmaterial från psykoanalysen. Jag ger också generella beskrivningar av psykoanalysens humanvetenskapliga och naturvetenskapliga perspektiv och motiverar varför jag anser det angeläget att i dag arbeta med vetenskapsteoretiska problem inom psykoanalysen.

I den miljö där psykoanalysen utformades fanns förutsättningar, i form av praxis och traditioner, för utformningen av begrepp, teorier och modeller, där människans psyke och dess produkter förstås utifrån ett dubbelt perspektiv. Jag kommer i kap. II att beskriva några av psykoanalysens rötter i sekelslutets Wien och antyda något om deras idéhistoriska bakgrund. Denna vetenskapshistoriska undersökning ska bland annat utgöra grund för mina försiktiga försök i senare kapitel att få fram det livskraftiga i psykoanalysen och sortera bort det som är strängt

knutet till en speciell kulturell kontext och ett speciellt forskarsamhälles bild av vad "verklig" vetenskap är.

Kap. III och IV behandlar den speciella karaktären av psykoanalysens naturvetenskapliga betraktelsesätt och de teorier, som utformats inom ramarna för detta. I det tredje kapitlet framställer jag psykoanalysens teorier om det mänskliga psyket. Jag menar, att dessa beskriver två olika modeller med skilda ontologier. Kap. IV innehåller en vetenskapsteoretisk analys av vissa egenskaper hos modellerna, som är av intresse ur förklaringssynpunkt. Här är begreppet lagbundenhet centralt. Jag undersöker också förhållandet mellan modell och verklighet.

I det femte kapitlet preciserar jag det humanvetenskapliga betraktelsesättets karaktär genom att visa, hur detta manifesterar sig i psykoanalytiska förklaringar av handlingar. En handling förklaras, allmänt, genom att ses som en del av vad jag kallar ett *psykoanalytiskt meningssammanhang*. Jag försöker rekonstruera den allmänna strukturen av ett sådant och därvid visa i vilka avseenden teorierna om psyket förutsätts.

I slutkapitlet undersöker jag en del egenskaper hos den rekonstruerade förklaringsmodellen. Jag försöker visa vad som framgår om en handling, då den ses som en del av ett psykoanalytiskt meningssammanhang och som gör den förståelig. Jag undersöker också hur förklaringens förståelsevärde grundar sig på vissa egenskaper hos de psykoanalytiska begreppen och teorierna, hur man rättfärdigar en psykoanalytisk förklaring samt hur dess speciella egenskaper har sin grund i de problem, som psykoanalytikern har att lösa.

Det är min förhoppning, att de resultat jag presenterar i denna filosofiska avhandling ska vara av intresse och till nytta även för icke-filosofer. Jag tänker då i första hand på psykoanalytiker och psykoanalytiskt orienterade psykologer och psykoterapeuter. Detta är anledningen till att jag, speciellt i inledningskapitlet, tagit med en del filosofiska och vetenskapsteoretiska elementa, som varit onödiga om jag vänt mig till en läsekrets av uteslutande filosofer.

I. Preliminärer

> Among great scientists there are those who confront the world with strikingly new facts; but there are also those who not only demonstrate new facts but also teach the world to look at them in an entirely new way, thereby also changing the forms or modes of our thinking. (Heinz Hartmann)

I.1 Vetenskapsuppfattning

I.1.1 Inledning

Varje vetenskapsteoretiskt arbete har ett *mål* och ett *objekt*. Det har emellertid också en mängd andra förutsättningar eller *bestämningar* [1], som på olika sätt och med olika styrka präglar arbetet och dess resultat. För den typ av vetenskapsteoretisk analys jag kommer att bedriva i denna avhandling, är en sådan bestämning en generell *vetenskapsuppfattning:* föreställningar om vetenskapens mål, innehåll, struktur och relationer till företeelser utanför den själv. (Vid andra typer av vetenskapsteoretisk analys kan en vetenskapsuppfattning vara analysens objekt). En vetenskapsuppfattning fungerar då som en del av ett vetenskapsteoretiskt arbetsprogram genom att ge en grovstruktur åt vetenskapsteoretikerns material. Den gör det därigenom möjligt att förstå den enskilda studiens objekt på ett sätt som är adekvat för dess mål. Detta innebär t. ex. att finna relevanta fakta, händelser, strukturer etc.

Jag kommer att ange min vetenskapsuppfattning i form av en skissartad modell av en vetenskap och dess bestämningar. Här kommer sådant som utvecklingsmönster samt typer av bestämningar och bestämningsrelationer att beskrivas i mycket allmänna termer. Frågan om *hur* en mängd bestämningar bestämmer sitt objekt är en undersökningsuppgift för den enskilda fallstudien.

I.1.2 En modell av en vetenskap. Vetenskapsteoretiska perspektiv och mål

Den objektivt existerande verkligheten ger upphov till olika slag av *problem*. För att kunna handskas med och finna sig tillrätta i verkligheten behöver människan förstå denna på ett sådant sätt, att hon kan lösa åtminstone vissa av problemen. Ett medel för att uppnå sådan förståelse är vetenskapen.

Förståelse skapas i första hand med hjälp av *begrepp* [2] och system av sådana. En tillämpning av ett begrepp på ett stycke verklighet kommer

jag att kalla för en *konceptualisering* av detta. Med en sådan utsäger man något om denna verklighets natur. Omvänt förutsätter eller innebär varje utsaga om verkligheten en konceptualisering. En tillämpning av ett begrepp eller begreppssystem på ett stycke verklighet, som innehåller problem, möjliggör eller genererar en serie *problemformuleringar*.

En vetenskaps begrepp relateras till varandra i *teorier*. Dessa utsäger ytterligare något om verkligheten. De ligger till grund för *förklaringar* av sådana företeelser eller typer av företeelser, som man till en början inte förstår [3]. Eftersom förklaringar och förståelse inom vetenskapen alltid är relaterade till mål, är de kontextbundna och pragmatiska företeelser. Det är därför meningslöst att utan hänvisning till bestämda sammanhang tala om sådant som "uttömmande förklaring" och "fullständig förståelse". Verkligheten förändras ju ständigt, och därigenom uppstår eller aktualiseras nya problem, vilkas lösning kräver nya former av förståelse.

Varje sätt att förstå ett stycke verklighet eller en typ av verklighet, V, implicerar [4], i någon betydelse:

1. ett sätt att handskas med eller verka i V, en s. k. *praxis*, P (jag kommer också att säga, att förståelsen *manifesterar sig* i en praxis),
2. att P ska få vissa *konsekvenser*, K, för V.

Om P får de implicerade konsekvenserna K, säger vi, att förståelsen i fråga är *riktig*. Om denna förståelse uttrycks i en teori, T, om V, säger vi, att T *överensstämmer med verkligheten* och att den därigenom är *sann*. Vi tänker oss vidare, att det finns problem inom V, som man försöker lösa med hjälp av P. Om det för en riktig förståelse F (t. ex. uttryckt i en sann teori, T) gäller, dels att K innefattar en lösning av dessa problem, dels att P inte skapar nya problem (av en viss storleksordning), säger vi, att F (eller T) är *adekvat* [5].

Denna kunskapsteoretiska modell, som jag i fortsättningen kommer att använda i en del olika sammanhang, kallar jag *FPK-modellen*.

En del problem gäller, direkt eller indirekt, behov inom samhällets materiella produktion. En lösning av dem bidrar till att utveckla produktivkrafterna. Jag kommer att säga, att vetenskapen här har en *materiell användning*.

Vetenskapen används emellertid på ännu ett sätt, som inte är lika uppenbart. Då människors sätt att förstå världen är avgörande för deras sätt att handla, har de olika vetenskaperna kommit att bli medel att påverka människors uppfattningar, inte bara om vetenskapernas egentliga domäner, utan överhuvudtaget om världen och människan, politik och moral osv.

Vi tänker oss, att en viss vetenskaps resultat på detta sätt tillämpats utanför denna vetenskaps egentliga domän och därigenom skapat ett

visst slag av förståelse av ett annat område. Om det för denna förståelse gäller

1. den manifesterar sig i en praxis, P, vars konsekvenser, K, tjänar intressena hos en viss samhällsklass eller annan social grupp, samtidigt som de står i motsättning till intressena hos andra klasser eller grupper,

2. den döljer för de senare klasserna eller grupperna, att P leder till K eller att K står i motsättning till deras intressen,

säger vi, att vetenskapen i fråga har en *ideologisk användning*.

Jag påpekade i inledningen, att psykoanalysen och överhuvudtaget psykologin kommit att användas ideologiskt .

En vetenskap, som används ideologiskt, får oftast denna funktion först i efterhand, vanligen oberoende av vetenskapsmännens intentioner. Funktionen är emellertid ofta av betydelse för vetenskapens fortsatta utveckling. "Lämpliga" tendenser kan uppmuntras genom t. ex. tilldelning av resurser till de vetenskapsmän, som företräder dem.

Utformningen av förståelse- och problemlösningsinstrument såsom begrepp, teorier, modeller och metoder samt identifiering, formulering och lösning av (åtminstone vissa) problem utgör delar av en *vetenskaplig praxis*. En sådan omfattar dessutom aktiviteter som planering av undersökningar, konstruktion och användning av tekniska hjälpmedel, faktainsamling, experiment, uppställande av hypoteser, konstruktion av modeller, utbildning, kritik av undersökningar och deras resultat, information, metoddiskussioner, etc. Denna vetenskapliga praxis utgör en del av den mera omfattande praxis jag talat om ovan. Den senare innefattar också sådant som teknik och vardagligt handlande, som på ett eller annat sätt grundar sig på vetenskaplig kunskap.

Med en *vetenskap* kommer jag i fortsättningen att avse en vetenskaplig praxis tillsammans med de produkter (begrepp, teorier, modeller, förklaringar . . .) den ger som resultat.

Ett vetenskapsteoretiskt studium av en vetenskap kan ske ur olika perspektiv. Ett *internalistiskt* sådant innebär, i korthet, att man betraktar vetenskapen som ett område med sina egna regler, normer och lagar, där det som sker är ett spel mellan problem, generella antaganden, teorier, observationer osv.

Ett *externalistiskt* perspektiv innebär, att vetenskapen ses mot bakgrund av samhället i övrigt: klassförhållanden, produktionsförhållanden, ideologisk överbyggnad osv. Vetenskapen betraktas då som en del av ett socialt kraftfält, där den värderas med hjälp av regler och normer, som är socialt bestämda och historiskt föränderliga [6].

Vilket perspektiv man anlägger i en enskild undersökning är beroende av dennas objekt och mål. Ofta är det fruktbart att i en och samma studie använda sig av båda perspektiven i något slags dialektiskt samspel.

En vetenskap har såväl interna som externa bestämningar. En intern bestämningsrelation är den mellan faktainsamling och teori. Vid utformningen av begrepp för och teorier om den verklighet, som utgör en vetenskaps domän, arbetar vetenskapsmannen vanligtvis med ett empiriskt grundmaterial från någon begränsad del av domänen. Denna har han antingen valt såsom den mest lämpliga eller på något sätt blivit hänvisad till. Faktainsamling från olika delar av en domän resulterar ofta i olika teorier om denna. Teorierna inom t. ex. en vetenskap om handlingar, där man utgår från enklast möjliga sådana, kommer att se helt annorlunda ut än psykoanalysens, som grundar sig på komplicerade och svårförståeliga handlingar.

Det finns snävare och bredare internalistiska perspektiv på en vetenskap. Ett snävt perspektiv kan innebära, att man bara studerar explicit formulerade vetenskapliga produkter. I ett bredare perspektiv kan också innefattas en del outtalade förutsättningar för det vetenskapliga arbetet och dess resultat. Två typer av sådana bestämningar är *metafysiska förutsättningar* och *ideal*.

Metafysiska förutsättningar utgöres av mycket allmänna begreppssystem och generella föreställningar förbundna med dessa, såsom världsbild och människouppfattning. Om man väljer att studera och förstå mänsklig aktivitet i begrepp som beteende, determinism, lagbundenhet, kausalitet och mekanism eller i begrepp som handling, subjekt, intention och motiv har man gjort ett metafysiskt ställningstagande. Ett sådant ger vår uppfattning av ett stycke verklighet en första ordning, som är nödvändig för fortsatt begrepps- och teoribildning. Samtidigt utgör det gränser för förståelsen genom att utesluta andra ordningar och därmed andra begrepp och teorier.

En metafysisk ram är, logiskt, en utgångspunkt för vetenskapligt arbete och inte ett resultat av detta, som t. ex. en teori. Därför försöker man aldrig verifiera eller falsifiera ett metafysiskt påstående.

De ideal, som utgör bestämningar för en vetenskap, är *kunskaps-* och *vetenskapsideal*. De är alltid mer eller mindre tydligt relaterade till den aktuella vetenskapens mål.

Ett kunskapsideal kan allmänt formuleras:

För att uppnå målet M är typen K av kunskap (i de och de begreppen eller den och den typen av begrepp) den mest relevanta.

Det är emellertid inte alltid, som vetenskapsmännen själva förstår ett kunskapsideal så. Ofta totaliserar man den typ av kunskap man söker om en viss domän. Man menar då, att denna är den enda "sanna" eller åtminstone den enda, som förtjänar att kallas "vetenskaplig".

Ett vetenskapsideal innehåller uppfattningar om vilka typer av problem vetenskapen bör arbeta med, hur adekvat kunskap uppnås och uttrycks samt hur den bör användas för lösning av problemen. Det kan gälla teoriers och förklaringars logiska struktur, metoder för undersök-

ning, slutledning och verifiering etc.

Ofta har ett vetenskapsideal för en vetenskap helt eller delvis hämtats från en annan vetenskap eller grupp av vetenskaper. Sådana *bakgrundsvetenskaper* fungerar då som mönster eller paradigm för vetenskaplighet. Det är i hög grad bakgrundsvetenskaper, som bestämmer vilka metoder man använder inom en vetenskap. Valet av metoder påverkar i sin tur valet av problem: vissa problem väljes därför att de låter sig behandlas med en viss metod.

Överhuvudtaget ger kunskaps- och vetenskapsideal regler och normer för en vetenskaps praxis och produkter. Om en vetenskap är framgångsrik vid problemlösning förstärks i sin tur idealen.

Kunskaps- och vetenskapsideal konstituerar, tillsammans med metafysiska förutsättningar och typ av vetenskaplig praxis, vetenskapliga *traditioner.* Sådana bestämmer inte bara vilka problem en vetenskap sysslar med utan också hur dessa problem förstås och formuleras. En tradition tillhandahåller den nödvändiga generella förståelse (förförståelse), som en problemformulering bygger på och ibland också de begrepp den innefattar.

En vetenskaplig tradition och den vetenskap, som bedrivs inom denna, är själva betingade av den samhällsformation, där de förekommer. Av de externa bestämningarna för vetenskapen har jag redan nämnt de mer eller mindre legitima behov, som resulterar i vetenskapens materiella och ideologiska användningar. Dessa är av betydelse för såväl vetenskapens val av objekt och problem som dess utformning av instrument.

Överhuvudtaget gäller, att vissa begreppsbildningar utanför vetenskapen och därmed förbundna sätt att förstå och handskas med verkligheten utgör bestämningar för vetenskapen. Ingen vetenskap är t. ex. språkligt autonom, utan förutsätter alltid ett mera generellt språkbruk. Detta innehåller begrepp, som är förbundna med dels en viss förståelse av verkligheten, dels en social praxis, som denna förståelse manifesterar sig i. Element från denna förståelse och denna praxis förs på så sätt över till vetenskapen.

Antag t. ex. att en vetenskapsman förstår det samhälle han lever i såsom strukturerat på ett visst sätt: olika grupper står i bestämda relationer till varandra, olika mot- och/eller samverkande krafter bestämmer skeendena där, dessa följer vissa mönster osv. Det kan då inträffa, att vetenskapsmannen förstår sin vetenskaps domän som strukturerad på, i en eller annan betydelse, samma sätt.

Det torde t. ex. inte vara alltför vågat att påstå, att konkurrenskapitalismen var av betydelse som paradigm för Darwins teori om det naturliga urvalet. Vi ska senare se ett exempel på samma typ av relation mellan Freuds sätt att uppleva sitt samhälle och hans teorier om människans psyke (se sid. 47). Sådana för en vetenskap bestämmande

strukturer kan också finnas inom andra vetenskaper. Så har t. ex. många av vetenskapens stora nydanare fått sin grundläggande utbildning inom en annan vetenskap än den, där de gjort sina mest betydande insatser.

Vid studiet av en vetenskap är det viktigt att finna, inte bara *vad* den bestäms av utan också *hur* bestämningarna sker. Detta är emellertid en uppgift för den enskilda fallstudien. Den generella modellen visar endast på en allmän struktur hos bestämningsrelationerna. Denna ges av två egenskaper hos dessa.

För det första är en bestämningsrelation mellan två företeelser av olika typ inte ensidig. Bestämmandet går så gott som alltid i båda riktningarna, dvs. det sker en eller annan form av växelverkan. Detta kan illustreras med följande figur, där f_1 och f_2 betyder företeelser av olika typ (t. ex. teori och observation, teori och metoder för faktainsamling, en vetenskap och olika företeelser i samhället utanför vetenskapen, en vetenskap och det vetenskapsteoretiska studiet av denna), som bestämmer/bestäms, och f_1, f_1', f_1'', . . . betecknar olika tillstånd hos en företeelse av typ f_1:

Fig. 1

Sådana företeelser av olika typ påverkar alltså ömsesidigt varandra i en cyklisk process.

För det andra innefattar sällan, kanske aldrig, en bestämningsrelation företeelser av endast två typer, säg f_1 och f_2. Dessa växelverkar i sin tur med andra bestämningar, dessa med ytterligare andra osv. Följande figur illustrerar detta (för att figuren inte ska bli oöverskådlig har jag antagit, att t. ex. f_2 har endast två direkta bestämningar, f_1 och f_4; det kan naturligtvis vara fler):

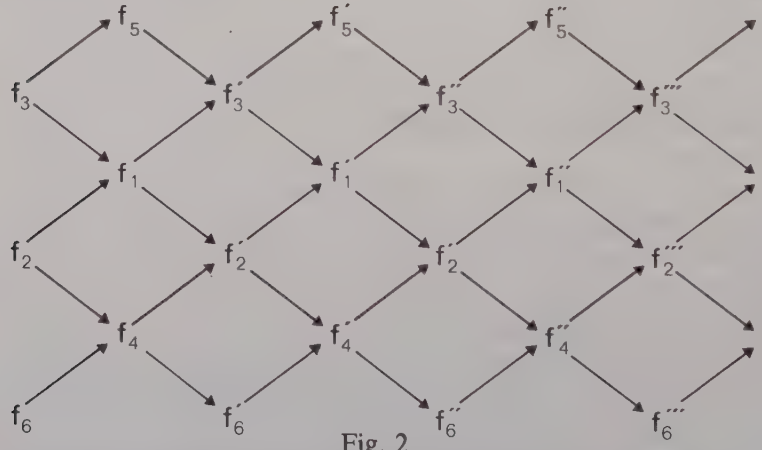

Fig. 2

Vi ska i slutkapitlet se en tillämpning av denna modell. Allmänt gäller, att den gör förståeligt, att en växelverkanprocess mellan företeelser av

två typer, åtminstone i det långa loppet, aldrig blir en cirkelgång, där utvecklingen stoppats upp. Om t. ex. en mängd vetenskapliga observationer bestämdes enbart av en vetenskaplig teori (samt naturligtvis av det stycke verklighet som observeras), funnes det stor risk för att observationerna just därigenom skulle "bekräfta" teorin, oberoende av dennas "riktighet". Detta förhindras emellertid av att det finns även andra bestämningar, såsom kunskaps- och vetenskapsideal, begrepp och föreställningar utanför teorin osv.

I och med att vi introducerat bestämningsrelationer i modellen av en vetenskap, har vi också fört in ett dynamiskt perspektiv: nätverket av växelverkanrelationer leder till förändringar av vetenskapen. Den ovanstående modellen av detta nätverk säger emellertid ingenting om karaktären av dessa. För att förstå en vetenskaps utveckling är det därför nödvändigt att finna någon form av övergripande mönster i förändringarna.

Den modell för en vetenskaps utveckling, som jag kommer att skissera nedan, har jag till stor del övertagit från T.S. Kuhn (Kuhn, 1962).

Vi tänker oss en situation, där det inom ett stycke verklighet eller en typ av verklighet har uppstått eller aktualiserats sådana problem, att det krävs en ny vetenskap [7] för deras lösning. Detta beror ofta på att de etablerade förståelseinstrumenten är förbundna med en praxis, som inte förmår lösa problemen.

Det första stadiet i utvecklingen av den nya vetenskapen kallar vi, efter Kuhn, dess *förhistoriska* fas. Det råder då bland vetenskapsmännen flera olika uppfattningar om vilka begrepp eller typer av begrepp, som bör användas för att en adekvat förståelse av den aktuella delen av verkligheten ska uppnås. Man är i allmänhet heller inte överens om från vilken del av domänen det är mest fruktbart att samla fakta. De vetenskapliga produkterna utgöres under denna period av en tämligen löst organiserad mängd av observationer, trosföreställningar, teoriutkast och förklaringsskisser. De texter, som vetenskapsmännen producerar, är närmast adresserade till "den bildade allmänheten", inte till en snäv krets av fackmän.

Under den förhistoriska fasen är många av bestämningsrelationerna instabila och några klart utformade kunskaps- och vetenskapsideal finns inte.

Så småningom utformas emellertid mera precisa sådana, och inom deras ramar ett begreppssystem, en teori och en vetenskaplig praxis, som är mera enhetliga än under den föregående fasen. Inom de existerande ramarna förstår man domänen och problemen på ett sådant sätt, att de mest angelägna problemen oftast kan lösas. Dessa ramar är emellertid också begränsande: vissa fenomen och problem inom domänen ligger utanför dem. De undviks då på olika sätt: man ser dem helt enkelt inte, man avvisar dem som metafysiska, som för svåra att ägna tid åt eller som

något en "respektabel" vetenskapsman inte befattar sig med.

Kuhn kallar en sådan period i en vetenskaps utveckling för *normalvetenskaplig*. Det vetenskapsmännen då skriver riktar sig i första hand till kolleger inom facket [8].

De förändringar, som sker i vetenskapens domän och/eller i olika sammanhang, där denna ingår, skapar emellertid nya problem och/eller gör tidigare existerande problem, som dittills inte beaktats, angelägna. Dessa problem kan ofta inte lösas med hjälp av etablerad praxis. De nämnda förändringarna måste därför följas av förändringar i vetenskapens förståelse- och problemlösningsinstrument, som implicerar en praxis, vilken löser problemen.

Där detta inte sker, inträffar förr eller senare en *kris*. Den uppnådda förståelsen visar sig då på olika sätt inadekvat för en lösning av problemen. Mera precist kan en kris yttra sig i att det görs nya typer av observationer, som antingen strider mot den etablerade teorin, eller åtminstone är omöjliga att förutsäga eller förklara med hjälp av denna. Det senare kan bero på antingen att observationsmetoderna förfinats eller att de materiella förhållandena utanför vetenskapen givit upphov till nya typer av fakta. Andra krisyttringar är att teorin ger felaktiga förutsägelser, att teori och praxis skapar förväntningar, som inte uppfylls, att de uppnådda resultaten är helt andra än de åsyftade eller att det uppenbaras motsägelser i de etablerade begreppen och teorierna.

Under en krisperiod blir vetenskapsmännen osäkra och otillfredsställda med den egna vetenskapen. Detta tar sig uttryck i bl. a. att det framställs olika versioner av samma teoretiska grundtankar, och att uppfattningarna i detaljfrågor alltmer börjar gå isär.

För att krisen ska övervinnas och de problem, som givit upphov till den ska kunna lösas, måste den aktuella vetenskapen genomgå en grundläggande förändring, en *revolution*. En sådan berör inte bara vetenskapens begrepp, teorier och praxis utan också dess metafysiska förutsättningar, vetenskapsideal och kunskapsideal.

En vetenskaplig revolution underlättas betydligt av att vetenskapsmännen kan se sin vetenskap från ett perspektiv utanför denna. Detta kräver redskap, som inte är vetenskapens. Ett sådant perspektiv och sådana förståelse- och problemlösningsinstrument är *vetenskapsteoretiska*.

De gör det möjligt att medvetandegöra de dolda förutsättningar för och aspekter av vetenskapen, som utgör hinder för dess fortsatta framsteg. Härigenom blir dessa tillgängliga för kritik och kan förändras eller bytas ut på ett systematiskt och kontrollerat sätt. Detta påskyndar de vetenskapliga framstegen. Ett vetenskapsteoretiskt studium kan också frilägga en fruktbar kärna inom en vetenskap. Denna får då möjlighet att utvecklas på ett snabbare och mera systematiskt sätt än tidigare.

Jag menar, att vetenskapsteorins huvuduppgift är att på detta sätt förbättra betingelserna för det vetenskapliga arbetet. Vetenskapsteoretikern bör emellertid avhålla sig från att ingripa direkt i detta genom att t. ex. rekommendera metoder eller ställa krav på begrepp, teorier och förklaringar. Vetenskapsteoretiker, som inte själva har primärkunskap om det kunskapsfält de undersöker, saknar ofta kompetens för detta. De har inte deltagit i någon vetenskaplig praxis och därför inte fått del av den färdighetskunskap och "tacit knowledge", som utgör en väsentlig del av den vetenskapliga kunskapen.

Vetenskapsteoretiska undersökningar är alltså speciellt viktiga då en vetenskap befinner sig i en krisperiod. Detta visar sig i att den vetenskapsteoretiska litteraturen om en vetenskap då alltid ökar i omfång.

Det vetenskapliga och vetenskapsteoretiska arbetet under en krisperiod leder så småningom fram till att det utformas en alternativ teori, som manifesterar sig i en ny praxis. Denna teori och praxis bygger på en, åtminstone delvis, annan grund i fråga om ideal och metafysiska förutsättningar. Om de visar sig lösa de aktuella problemen blir de, förr eller senare, allmänt accepterade inom den vetenskap det gäller, och en ny normalvetenskaplig fas inleds.

De vetenskapsteoretiska problemen inom en vetenskap är emellertid inte alltid så stora, att en lösning av dem utgör ett led i en vetenskaplig revolution. I allt vetenskapligt arbete, från det stora revolutionerande till det vanliga pusselläggandet under en normalvetenskaplig period, finns vetenskapsteoretiska frågor: Vilka mål ska uppnås? Vilka medel är de mest ändamålsenliga? Hur bör problemen formuleras? Vilket är innehållet i de begrepp och teorier som används? Vilka outtalade förutsättningar och ideal bygger de på? Vad ska räknas som en godtagbar förklaring? Osv., osv.

Mellan vetenskap och vetenskapsteori råder en växelverkan. Vetenskapsteorin beskriver, i stora drag, vetenskapen. Denna beskrivning är emellertid kritisk, och den förändrar därigenom sitt objekt, liksom all kritisk reflexion över en verksamhet påverkar denna. Dessutom finns det naturligtvis, som vi sett, en mängd andra bestämningar inom och utanför vetenskapen, som förändrar denna. Det förändrade objektet kräver så en ny beskrivning, osv. Nya vetenskapsteoretiska problem uppkommer och aktualiseras också genom förändringar utanför själva vetenskapen, t. ex. i dess funktion i samhället. Dessa kräver ofta nya vetenskapsteoretiska förståelseinstrument för att lösas.

I.2 Psykoanalysens mål

Psykoanalysen skapades för att användas materiellt: patienterna, eller analysanderna, som det senare kom att heta, skulle bli fria från sina neurotiska symtom och psykiska lidanden. Dessa var på olika sätt produkter av en viss social miljö, och gjorde, att symtombäraren inte fungerade på ett adekvat sätt i denna. Ganska tidigt [9] kom Freud att orientera sig bort från synsättet, att han skulle "bota" sina patienter genom att utsätta dem för någon form av "behandling". Jag menar, att man kan rekonstruera hans grundläggande förståelse av symtomen och lidandena såsom i enlighet med den allmänna förståelsemodell (FPK-modellen) jag skisserade i föregående avsnitt (sid. 18). Denna förståelse ledde till en annan terapeutisk praxis.

Freud såg grunden till analysandens problem i dennes omedvetna förståelse av sig själv och sin omvärld. Denna förståelse ledde till en inadekvat praxis. T. ex. kunde de mål, som eftersträvades, vara omöjliga att uppnå eller sådana, att de för länge sedan borde ha övergivits. Handlandet kunde vara inadekvat i förhållande till målen eller få negativa, icke avsedda konsekvenser, såsom psykiskt lidande. Analysandens förvrängda bild av verkligheten var, menade Freud, till stor del bestämd av dennes inre konflikter. Dessa i sin tur tillhörde eller var på något sätt kopplade till ett psykiskt innehåll, som en gång stelnat och sedan trotsat normala förändringar.

Av detta sätt att förstå analysandens problem följer, att terapi innebär att förändra analysandens psykiska innehåll. Denna förändring ska leda till att analysanden förstår sig själv och sin omgivning på ett sätt, som manifesterar sig i en mera adekvat praxis. Sådan förändring åstadkoms, menade Freud, genom *insikt*. Då analysanden blir medveten om hur han omedvetet förstod sig själv och sin omvärld, vad denna förståelse bottnar i och vilken inadekvat praxis den leder till, får han möjlighet att frigöra sig från de neurotiska mönstren och välja andra sätt att handla. Härigenom får förklaringar en central funktion i psykoanalytisk praxis.

Även i de fall, då en psykoanalys inte motiveras av att analysanden lider eller är uppenbart mentalt störd, är målet en självförståelse, som vidgar området för medvetna, rationella val mellan olika möjliga sätt att handla.

Jag kommer därför i fortsättningen att säga, att psykoanalysens mål är *självförståelse* och *emancipation*.

I.3 Psykoanalysens område

Psykoanalysen har alltså som mål att förändra människors praxis genom att ge dem insikt i denna och dess psykiska förutsättningar. Härigenom blir psykoanalysens *objekt* det mänskliga psyket och dess produkter: föreställningar, affekter, önskningar, fantasier, tankar, drömmar, sätt att uppfatta verkligheten, handlingar, affektuttryck osv. Vissa av dessa produkter, t. ex. tankar och fantasier, kan förstås som psykiska tillstånd eller processer. Andra, såsom handlingar och affektuttryck, kan det inte. Det finns emellertid, menar jag, en gemensam fundamental egenskap hos allt det som psykoanalysens domän innefattar. Jag finner det rimligt att kalla denna egenskap "att ha mening för en person".

Vi ska se vad detta meningsbegrepp närmare bestämt innehåller genom att göra en filosofisk rekonstruktion av några av psykoanalysens grundtankar.

Inom filosofin, vetenskaperna och vardagslivet finns flera olika meningsbegrepp. Det jag nu tänker explikera måste vara mycket allmänt, eftersom det ska vara tillämpbart på så olikartade företeelser som de ovan uppräknade.

Låt oss börja med att undersöka vad det kan innebära, att en föreställning har mening för den som hyser den. En föreställning har alltid ett *objekt,* dvs. den är en föreställning *om* något. Detta objekt behöver inte existera i vanlig bemärkelse. Man kan ha en föreställning om en stad med gator av guld lika väl som om Trosa. Även om en del objekt för människors föreställningar naturligtvis existerar, innehåller psyket emellertid inte några mentala avbilder av den objektivt existerande verkligheten. I en föreställning är objektet alltid uppfattat eller förstått på ett visst sätt, i *begrepp.*

Begrepp är, menar jag, inte något slags redskap, med vilkas hjälp föreställningar utformas. De är i stället att betrakta som *nödvändiga konstituenter* i föreställningar: om man på något sätt tänker sig, att man "avlägsnar" begreppen från en föreställning, förlorar denna sin föreställningskaraktär.

Att en föreställning har mening låter jag nu betyda, att den har begrepp som nödvändiga konstituenter.

Vi ska då se, om det är rimligt att förstå "mening" så här även då man talar om att andra slag av psykiska innehåll samt handlingssituationer och handlingar har mening.

Vi börjar med affekter. Enligt psykoanalysens synsätt är t. ex. glädje alltid glädje *över* något, rädsla alltid rädsla *för* något osv. En affekt har alltså, liksom en föreställning, ett objekt. Detta har uppfattats eller förståtts på ett bestämt sätt, som har givit upphov till affekten. Affekter har därför, liksom föreställningar, begrepp som nödvändiga konstituenter. Det är lätt att inse, att detsamma gäller för psykiska innehåll som

önskningar, fantasier, tankar osv. Det ovan definierade meningsbegreppet är alltså tillämpbart på psykiska innehåll överhuvudtaget.

Innan vi går över till att undersöka om det är rimligt att tillämpa begreppet också på handlingssituationer och handlingar, ska vi emellertid dröja kvar något vid psykoanalysens grundläggande förståelse av människans psykiska innehåll.

Enligt denna har alltså varje mänskligt psyke ett individuellt innehåll med begrepp som nödvändiga konstituenter. De begrepp, som på detta sätt konstituerar en persons psykiska innehåll, kommer jag att kalla för dennes *individuella begreppssystem*. Begreppen i ett sådant utgör inte någon ostrukturerad mängd, utan är på olika sätt förbundna med varandra i *undersystem*. Med ett sådant avser jag en uppsättning begrepp, som (a) är begrepp för ett och samma stycke verklighet eller en och samma typ av verklighet, (b) ger en förståelse av detta (denna), som manifesterar sig i en enhetlig praxis.

Vissa begrepp är inte tillämpbara på enskilda företeelser, utan på relationer mellan sådana. Dessutom utsäger vissa begrepp, som tillämpas på en enskild företeelse, inte bara något om denna i sig, utan också om dess relationer till annat. Genom sådana begrepp binds de olika elementen i en individs psykiska innehåll samman till en bestämd förståelse av världen, en *psykisk verklighet* [10].

Det är denna psykiska verklighet, som ger innehåll och struktur åt en individs upplevelser och förståelse av t. ex. situationer. I kap. III och V kommer jag att beskriva och exemplifiera en del av de olika mekanismerna för detta. Gemensamt härvidlag är, att en situation förstås i begrepp, som utgör konstituenter i individens psykiska verklighet. Genom att på så sätt konceptualiseras får situationen mening. En sådan konceptualiserad situation kommer jag att kalla för en *handlingssituation*. Vi ser, att det tidigare definierade meningsbegreppet gäller även här.

En människas sätt att förstå sig själv och sin omvärld manifesterar sig i hennes *praxis:* hon eftersträvar vissa mål genom att använda sig av vissa medel, nämligen handlingar, som hon tror vara ändamålsenliga för dessa osv. Denna praxis växelverkar med människans psykiska verklighet och därmed också med hennes begreppssystem och sätt att förstå enskilda situationer. Om hon uppnår sina mål förändras därigenom den del av världen hon behöver och vill förstå (naturligtvis också av en mängd andra orsaker). För att kunna handla adekvat i denna delvis nya omvärld måste hon överge en del av sina gamla begreppsbildningar och skapa eller överta andra. Härigenom förändras hennes psykiska verklighet och omvärlden kommer att förstås på ett nytt sätt. Detta i sin tur manifesterar sig i en delvis förändrad praxis osv. Om en människa inte uppnår sina mål behöver hennes förståelse och praxis, som vi sett, förändras av denna anledning.

En människas praxis utgöres till största delen av *handlingar*. Med en

handling menar jag något en person gör eller underlåter att göra för att därigenom uppnå ett *mål*. Den handlande har alltså ett *syfte* med sin handling. Att existensen av ett mål och ett syfte att uppnå detta är nödvändig för att något ska utgöra en handling är, menar jag, liktydigt med att en handling innehåller målbegrepp eller syftebegrepp som nödvändiga konstituenter. Dessa begrepp härrör från den handlandes individuella begreppssystem. Det tidigare definierade meningsbegreppet är alltså tillämpbart också på handlingar.

Vi kan notera, att med detta meningsbegrepp kommer meningar inte att bli några självständiga ontologiska enheter, som på ett eller annat sätt är sammankopplade med s. k. meningsbärare. Visserligen kan man i en del fall från någonting som har mening abstrahera ett objektivt existerande "något", som begreppen tillämpas på. En handlingssituation är en konceptualiserad situation och en handling är, åtminstone ibland (det blir tveksamt för bl. a. underlåtelser), ett konceptualiserat stycke beteende.

Att förstå en konceptualiserad enhet på detta sätt är emellertid inte detsamma som att analysera den i en meningsbärare och en mening. Och hos vissa konceptualiserade enheter, t. ex. föreställningar, kan man, såvitt jag kan förstå, inte finna någonting, som skulle kunna ses som en objektivt existerande meningsbärare.

Inom psykoanalysen förklarar man en handling genom att visa, att den utgör en del av ett s. k. *meningssammanhang*. Med ett sådant avser jag ett mönster, där de ingående elementen hänger samman i kraft av de begrepp de innehåller som konstituenter. Detta kan, som vi ska se i kap. V, innebära en del ganska olika relationer. Dessutom utesluter ett meningssamband mellan två företeelser inte, att dessa samtidigt har någon annan form av samband, t. ex. av kausal karaktär.

I denna avhandling kommer jag att analysera psykoanalytiska förklaringar av handlingar genom att undersöka innehållet i och strukturen av det slags meningssammanhang man arbetar med inom psykoanalysen. Jag vill här göra några inledande kommentarer till sådana förklaringar.

För det första gäller, att då en psykoanalytiker förklarar en handling, arbetar han på två begreppsliga nivåer. Han måste på ett eller annat sätt "gå in i" den handlandes psykiska verklighet, dvs. förstå världen i dennes begrepp. För att kunna göra detta måste han emellertid ha begrepp, som utsäger något *om* denna, i det här fallet de psykoanalytiska teoriernas begrepp.

För det andra har psykoanalysens handlingsbegrepp större omfång än de flesta andra. Då man inom psykoanalysen förklarar t. ex. en tanke, en dröm eller ett affektuttryck, visar man ofta, att det bakom detta finns ett syfte. Förklaringsobjektet förstås alltså som en handling[11].

Jag håller emellertid för troligt, att man inom psykoanalysen kan tänka

sig, att det finns t. ex. affektuttryck, som inte har något syfte. Dessa förstås emellertid, liksom handlingar, som något en person *utför*, inte något som *inträffar med* honom.

För det tredje är det vanligtvis *enskilda* handlingar, som är psykoanalysens förklaringsobjekt. Vid förklaring av en typ av handling rör det sig oftast om en upprepad handling, utförd av samma person under ungefär samma omständigheter. T. ex. återkommande symtomhandlingar är ju vanliga förklaringsobjekt för psykoanalysen.

Om man vill hävda, att psykoanalysen förklarar mera generella typer av handlingar, måste man som förklaringar acceptera mycket allmänna framställningar. I så fall kan man säga, t. ex. att psykoanalysen förklarar, att små barn suger på föremål genom att den ser sugandet som handlingar, vilkas mål är tillfredsställelse av sexualdriften.

För det fjärde kommer jag att begränsa min analys till psykoanalytiska förklaringar av handlingar med den mening de har för den handlande i *handlingsögonblicket*. Jag vill poängtera detta, därför att det sannolikt är vanligare i en psykoanalys, att analytikern visar, vilken mening en tidigare utförd handling har för analysanden i dennes aktuella situation[12].

Denna mening kan skilja sig från handlingens ursprungliga mening genom att den handlande i efterhand kommit att tro, att hans handling hade ett annat syfte än den egentligen hade [13]. Det är emellertid lätt att utvidga den modell av psykoanalytiska förklaringar jag kommer att rekonstruera i kap. V till att som primärt förklaringsobjekt ha en handling, som på detta sätt fått en ny mening för den handlande.

Psykoanalysen som handlingsvetenskap förklarar sådana handlingar, som på ett eller annat sätt inte tycks passa ihop med det sammanhang, där de utförs. De kan framstå som omotiverade, överdrivna, inkonsekventa, absurda osv. Dessutom gäller ofta att de leder till eller innebär någon form av problem för den handlande: deras mål uppnås inte, de får icke avsedda konsekvenser, såsom ångest eller annat psykiskt lidande, osv.

Det kan emellertid också röra sig om handlingar, som analytikern omedelbart tycker sig förstå. Psykoanalytisk erfarenhet visar nämligen, att varje slag av handling, även det till synes mest alldagliga och lättförståeliga, kan ha innebörder, som är omedvetna för den handlande. Den omedelbara förståelsen är då antingen ofullständig eller endast skenbar[14].

Det är emellertid vanligt, att psykoanalytiker hävdar, att psykoanalysen är en *allmän* psykologi (Brenner, 1955, sid. 9; Rapaport, 1960, sid. 39; Stewart, 1967, sid. 182). Detta torde rimligen innebära, att psykoanalysen har en generell *teori* om det mänskliga psykets innehåll, funktionssätt och produkter. Det är dock endast i de fall, då dessa på något sätt verkar onormala, som denna teori används i *förklaringar*.

Man menar inom psykoanalysen, att det kliniska faktamaterial man arbetar med, och som utgör endast en del av psykoanalysens hela domän, är speciellt fruktbart som empirisk grund för en sådan allmän teori. I t. ex. neurotiska symtomhandlingar, felhandlingar etc. finns, menar man, samma tendenser som i normalt handlande och normal psykisk aktivitet. De framträder emellertid här särskilt tydligt, i ett slags förstorad version.

Freud använde emellertid psykoanalysens begrepp och teorier inte bara i sin kliniska verksamhet, utan också inom en rad andra områden: antropologi (Freud, 1913c), litteratur (Freud, 1907, 1908, 1913b, 1928a), konst (Freud, 1910a, 1914b), språk (Freud, 1910b), mytologi (Freud, 1913c, 1913d, 1916, 1922), och religion (Freud, 1913c, 1927, 1928b, 1939). Han förstod sedvänjor, litterära verk, konstverk, språk, myter och religioner på i princip samma sätt som han förstod sitt kliniska material: som handlingar eller resultat av handlingar, vilka har sin grund i "intrapsykiska processer":

> "Jag tror att en stor del av den mytologiska världsuppfattningen, som sträcker sig långt in i de modernaste religionerna, *inte är något annat än en i yttervärlden projicerad psykologi.* Den dunkla kännedomen om psykiska faktorer och förhållanden i det omedvetna speglar sig – det är svårt att uttrycka det på annat sätt . . . – i konstruktionen av en *översinnlig realitet,* som av vetenskapen bör återförvandlas till *det omedvetnas psykologi.* Man skulle kunna upplösa myterna om paradiset och syndafallet, om Gud, om gott och ont, om odödligheten o. d. på sådant sätt och *omsätta metafysiken i metapsykologi."* (Freud, 1901a, sid. 202–203).

Freud försökte också förstå samhällen och kulturer med hjälp av individualpsykologiska begrepp. Här lät han individens psykiska utveckling, så som den beskrivs i de psykoanalytiska teorierna, bli en modell för ett samhälles eller en nations utveckling. Han förstod samhällen och nationer som organismer med syften, motiv osv. och med en egen "psykologi"[15].

Uppfattningen att de stadier ett samhälle genomgår i sin utveckling liknar stadierna i individens mognadsprocess var ganska vanlig under 1800-talet. Den företräddes före Freud av bl. a. Comte[16].

Som grund för en sådan användning av en individualpsykologisk modell ligger ofta en metafysisk föreställning om att världen som helhet, eller åtminstone vissa av dess delar, är organiserad(e) enligt samma mönster som det mänskliga psyket. Denna uppfattning visar sig tydligt hos Freud i teorin om de s. k. livs- och dödsdrifterna (se not 12, kap. III). Han tänkte sig dessa som krafter, som inte bara reglerar de enskilda individernas liv, utan hela universum.

Föreställningar om att människan (mikrokosmos) på något sätt speglar eller motsvaras av någon större enhet i världen (makrokosmos) har

funnits långt före 1800-talet. De fanns t. ex. i forntidens Egypten (Harré, 1970b, sid. 15), hos Platon, som såg staten som en uppförstorad människa, hos medeltidens araber (Bernal, 1954, sid. 274–275) och i renässansens Europa, t. ex. hos läkaren Paracelsus (1493–1541) (Juul Jensen, 1973, sid. 296).

I.4 Psykoanalysens perspektiv på sin domän. Teoretiska och vetenskapsteoretiska problem

Jag uppfattar psykoanalysen som en enhetlig vetenskap i den betydelsen, att den har *en* primär målsättning, eftersträvar *en* typ av kunskap, som är adekvat för denna, och bestäms av *ett* vetenskapsideal. Psykoanalysen anlägger emellertid två olika perspektiv på sin domän: ett humanvetenskapligt och ett naturvetenskapligt. Vi ska i detta avsnitt se vad som lett fram till dessa båda perspektiv, vad de i stora drag innebär samt vilka vetenskapsteoretiska problem de ger upphov till.

Vi har sett, att analytikerns mål är att förändra analysandens praxis genom att få denne att förstå sig själv och sin omvärld på ett nytt och mera adekvat sätt. För detta måste analytikern förstå det material analysanden presenterar, t. ex. handlingar och handlingssituationer, i dennes begrepp, dvs. ur ett *inifrånperspektiv* [17]. Detta utgör en av komponenterna i psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt. Det finns emellertid flera sådana.

Att analytikern förstår en handling innebär först och främst att han finner den handlandes syfte(n) med och mål för handlingen. Denna förstås alltså *teleologiskt*.

Förståelse av en handling innefattar emellertid inte bara kunskap om dess mening(ar). En psykoanalytiker förstår, som vi sett, en handling genom att se den som en del av ett meningssammanhang. Det humanvetenskapliga perspektivet innehåller härigenom ett *holistiskt* synsätt.

Ett sådant meningssammanhang är emellertid inte direkt uppenbart, utan framträder först sedan vissa av den handlandes erfarenheter, upplevelser, handlingar etc. har *tolkats*, dvs. man har funnit deras omedvetna meningar. Ett meningssammanhang ses då som analogt med en text, och detta tolkningsmoment utgör det specifikt *hermeneutiska* inslaget i psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt.

Men låt oss återvända till de problem analytikern ställs inför: analysandens praxis, som inte fungerar, bl. a. genom att målen inte uppnås och handlingar får icke avsedda konsekvenser. Den insikt analytikern ska meddela analysanden i förklaringar och förklaringsfragment gäller bl. a. varför och hur detta sker.

Jag menar, att det i första hand är denna analytikerns uppgift, som nödvändiggör psykoanalysens naturvetenskapliga betraktelsesätt. För att uppnå den insikt han söker, måste analytikern nämligen ha kunskap om någon form av regelbundenheter i den typ av skeenden han undersöker. Denna kunskap leder honom i hans sökande efter analysandens grund för sitt handlande och de mekanismer, som gör detta inadekvat.

Freud menade sig finna sådana regelbundenheter i form av *tendenser* eller *tendenslagar* i de skeenden han studerade. Dessa var *objektiva* i den meningen, att de var oberoende av människans vilja, syften och mål.

Freud nöjde sig emellertid inte med att konstatera, att det fanns t. ex. tendenser att vissa typer av barndomsupplevelser ledde till vissa sätt att förstå och handla och att dessa i sin tur fick vissa, icke avsedda konsekvenser. Han försökte också, i enlighet med sitt naturvetenskapliga vetenskapsideal (se sid. 48ff) att återföra sådana tendenser på mera grundläggande egenskaper hos det mänskliga psyket och mera fundamentala tendenser inom dess sätt att fungera [18].

Freud ställdes då inför problem som:

Vilka är de mera precisa relationerna mellan psyke och handling, dvs. *hur* bestämmer ett psykiskt innehåll hur en handlingssituation uppfattas och vilken handling som utförs där?

Hur bestämmer ett psykiskt innehåll en upplevelse eller en erfarenhet och hur skapar eller förändrar upplevelser och erfarenheter ett psykiskt innehåll?

Av vilken natur är psykets innehåll och de psykiska skeendena? Finns det t. ex. någon typ av psykiskt innehåll, som är, i någon betydelse, fundamentalt?

Vad utmärker speciellt det psykiska innehåll och de psykiska processer, som ligger bakom analysandens icke fungerande praxis?

Finns det någon typ av upplevelser och erfarenheter, som är särskilt viktig för utformningen av en persons psykiska verklighet (speciellt den som psykiska störningar har sin grund i) och därmed också för hans senare upplevelser, erfarenheter och handlingar?

Har handlingar någon form av övergripande mål? Vilket är i så fall detta?

Freud fann bl. a., att psykiska *konflikter* är centrala för analysandens sätt att uppleva och handla, och att det finns psykiska *mekanismer,* som är oberoende av människans vilja.

En grundtanke bakom psykoanalysens naturvetenskapliga perspektiv är, att människan är en naturvarelse och att hennes psykiska aktivitet och psykiska produkter därför kan förstås på i princip samma sätt som naturvetenskapen förstår naturen i övrigt.

Det är emellertid långt ifrån självklart vad det senare ska innebära. "Naturvetenskapen" har ju knappast något enhetligt sätt att förstå

verkligheten. Olika vetenskaper och olika skolor och traditioner skiljer sig i väsentliga avseenden från varandra.

Grundtanken ovan har emellertid trots detta spelat en stor roll i vetenskapernas historia. Den har oftast, kanske alltid, yttrat sig i att någon viss modell eller något visst innehåll har tagits över från någon viss (typ av) naturvetenskap.

Inom psykoanalysen betraktar man människans psyke som en mekanism eller ett dynamiskt system, som fungerar i enlighet med allmänna lagar och vars innehåll är ordnat i system och delstrukturer med var sina speciella funktioner.

Ett psykiskt innehåll är naturligtvis i en betydelse subjektivt: det har som nödvändiga konstituenter begrepp ur en persons individuella begreppssystem. I en annan betydelse betraktar man emellertid inom psykoanalysen ett psykiskt innehåll som något objektivt: det följer objektiva lagar, dvs. lagar som är oberoende av människans vilja, mål, syften etc. Människans subjektiva upplevelse- och föreställningsvärld ska alltså förklaras av något, i denna betydelse, objektivt.

Enligt det vetenskapsideal, som ligger bakom denna del av psykoanalysen, är en teori en beskrivning av en *generativ mekanism*. En sådan teori bör innehålla:

1. existenssatser, dvs. satser, som anger vad mekanismen innehåller (en s. k. *ontologi*),

2. satser, som anger principerna för mekanismens inre funktionssätt och för hur mekanismen påverkas av faktorer utanför den själv,

3. satser, som anger principerna för samband mellan å ena sidan tillstånd och processer inom mekanismen och å andra sidan observerbara fenomen; här innefattar vi också satser, som anger förklaringsobjektens natur på ett sådant sätt, att man kan finna förbindelser mellan dessa och de förklarande antecedenterna.

Inom ramen för detta överordnade perspektiv har psykoanalysen "lånat" begrepp och modeller från andra naturvetenskaper som hydrodynamik [19], optik, mekanik och neurofysiologi (Lesche, 1971, sid. 18). Det är dock endast vissa funktionella principer, som övertagits från dessa vetenskaper. I fråga om modellernas ontologiska innehåll, med mentala entiteter som föreställningar, affekter, önskningar etc., är psykoanalysen originell.

För att kunna ge adekvata lösningar på problemen inom sin domän har psykoanalysen alltså anlagt ett dubbelt perspektiv på denna. Detta ger i sin tur upphov till problem av vetenskapsteoretisk natur.

En grupp sådana rör den naturvetenskapligt influerade begrepps- och teoribildningen om psyket, dvs. en typ av verklighet, som skiljer sig från naturvetenskapernas domäner genom att i sig ha mening för en person. Vilket innehåll har t. ex. det eller de lagbundenhets-, kausalitets- och determinismbegrepp, som används? Skiljer de sig i något väsentligt

avseende från motsvarande begrepp inom naturvetenskaperna? Vilka typer av lagbundenheter är det möjligt resp. omöjligt att få kunskap om? Vilka typer av lagbundenheter behöver man kunskap om för att psykoanalysens mål ska uppnås?

Ett annat problemområde gäller relationerna mellan de naturvetenskapligt influerade teorierna om psyket och det övergripande humanvetenskapliga sättet att förstå handlingar. På vilka olika sätt är teorierna om psyket nödvändiga för förståelsen av handlingar? Hur beror t. ex. tolkningar av förutsättningar om psykiska lagbundenheter?

Ett tredje område innehåller problem kring den typ av förståelse, som ges av en psykoanalytisk förklaring. Vad är det som framgår om en handling, då en psykoanalytiker ser den som en del av ett meningssammanhang, och som gör att han förstår den på ett sätt, som är relevant i förhållande till psykoanalysens mål? Vilka egenskaper hos psykoanalysens allmänna antaganden, teorier och begrepp möjliggör denna förståelse?

Arbetet i denna avhandling kommer att bestå i dels ett utarbetande av perspektiv och begreppsapparater för precisering och adekvat förståelse av problem inom dessa områden, dels försök att lösa dem.

Mina lösningsförsök syftar allmänt till att dra fram ett innehåll och en struktur, som omfattar dels begrepp, teorier och modeller från psykoanalysen, dels outtalade förutsättningar för dessa. Jag menar, att det frilagda utgör en fruktbar kärna, och jag hoppas, att mitt arbete åtminstone i någon liten mån ska bidra till utvecklandet av en utgångspunkt, från vilken den fortsatta psykoanalytiska begrepps- och teoribildningen kan ske med en högre grad av systematisering, enhetlighet och stringens än vad som är fallet i dag.

Mitt arbete i denna avhandling är alltså i första hand medvetandegörande. Jag har visserligen argumenterat för en vetenskapsteori, som inte bara är medvetandegörande, utan också kritisk och emancipatorisk. Ett och samma vetenskapsteoretiska arbete behöver emellertid inte innehålla alla tre momenten. Min kritik inskränker sig i stort sett till några konventionella analytisk-filosofiska påpekanden om oklarhet och bristande stringens. Och det nödvändiga uppröjningsarbetet överlåter jag så gott som helt åt andra, i första hand psykoanalytikerna själv.

Mina ambitioner att klargöra psykoanalysens innehåll och förutsättningar är emellertid även de begränsade. Jag avser t. ex. inte att göra någon mera omfattande analys av psykoanalysens mer eller mindre vaga och mångtydiga begrepp. Jag behandlar bara vissa aspekter av vissa begrepp, som jag anser vara centrala ur förklaringssynpunkt och därmed också för förståelsen av psykoanalysens karaktär som vetenskap.

I.5 Psykoanalysens kris

Psykoanalysens historia har alltid varit stormig och full av motsättningar. Tidigare har dessa emellertid i huvudsak rått mellan företrädare för någorlunda väl avgränsade skolor och riktningar, som freudianer, jungianer, adlerianer, kleinianer, kulturalister osv. Även om skolbildningen i dag fortgår mer än någonsin tidigare [20], har det nu också börjat uppstå betydande meningsskiljaktigheter inom de olika riktningarna. Detta gäller inte minst bland de analytiker, som räknar sig som freudianer i någon mening. Här tenderar begrepps- och teoribildningen i dag åt flera olika håll.

Jag menar, att dessa tendenser är uttryck för en krissituation inom psykoanalysen, dvs. att förståelseinstrumenten visat sig vara bristfälliga i förhållande till målet [21]. Vi ska se, vad som lett fram till denna.

Det område, på vilket psykoanalysens begrepp och teorier tillämpas, har undergått ganska betydande förändringar sedan Freuds dagar.

För det första har sociala förändringar medfört, att vissa typer av mentala avvikelser och sjukdomsmönster i stort sett försvunnit, medan andra kommit i stället. För en del av dessa har psykoanalysen visat sig vara inadekvat: de låter sig överhuvudtaget inte förstås i de psykoanalytiska begreppen och är därför heller inte tillgängliga för psykoanalytisk terapi.

För det andra har det skett förändringar i människors självförståelse och hälsoförväntningar. Medvetenheten om psykiskt lidande och psykiska defekter har ökat och människor förstår sig själva alltmer som delar av ett socialt sammanhang, inte bara som fristående individer. Detta har medfört att man söker hjälp, inte bara för individuella lidanden utan också för brister i samspelet med andra [22].

För det tredje arbetar i dag analytiker och analytiskt inriktade terapeuter utifrån en psykoanalytisk grundmodell med sådana områden, som man tidigare undvikit, t. ex. schizofreni (Will, 1968). Härvidlag använder man emellertid inte den klassiska psykoanalytiska metoden med fria associationer. Många analytiker experimenterar med nya terapiformer inom individualterapi (Strupp, 1968, Wolberg, 1968), liksom med familjeterapi (Williams, 1968, Zilbach, 1968, Richter, 1970, Minuchin, 1974) och gruppterapi (Parloff, 1968).

Här möter man nya grupper av människor, som tidigare, bl. a. av ekonomiska skäl, inte haft möjlighet att genomgå analys eller analytiskt inriktad terapi [23] (Minuchin, 1968). Förändringen är delvis en följd av dessa gruppers egna krav på att de högt kompetenta specialister, som psykoanalytikerkåren till stor del utgöres av, inte bör ägna större delen av sina yrkesverksamma liv åt en handfull personer från överklass och medelklass, medan den stora majoriteten av dem, som behöver psykoanalys eller psykoterapi är hänvisade till psykofarmaka eller ingenting

alls. Det är emellertid också en följd av en ökad social och politisk medvetenhet hos analytikerna själva [24], som torde bottna i mellanskiktens ändrade position i samhället.

För det fjärde försöker man i dag att tillämpa de psykoanalytiska begreppen och teorierna på allt fler områden, där målet inte är terapeutiskt [25].

Under tiden har emellertid Freuds grundläggande teorier undergått förhållandevis små förändringar sedan de utformades. I ingen annan av dagens vetenskaper torde man i så hög grad som inom psykoanalysen stödja sig på och hänvisa till vad som uträttades omkring sekelskiftet. Jag tror heller inte att det finns någon annan vetenskap, där ortodoxi i förhållande till vetenskapens grundare har så hög status som inom psykoanalysen.

De försök som gjorts att anpassa psykoanalysens begrepp och teorier till den förändrade och utvidgade domänen har till stor del bestått i epicykliska justeringar inom de allmänna ramar, som Freud utformade. I en del fall har man emellertid gått utanför dessa, dock, såvitt jag har kunnat finna, oftast på ett osystematiskt och oreflekterat sätt. Detta beror sannolikt i första hand på att ramarna inte gjorts explicita. Så har t. ex. en del teoretiker, speciellt på senare tid, försökt att på olika sätt integrera psykoanalysen med andra vetenskaper om människan, bl. a. som biologisk och social varelse (se not 25). Här har man inte alltid uppmärksammat de svårigheter, som ligger i att integrera vetenskaper med olika metafysiska grundantaganden och olika vetenskaps- och kunskapsideal.

Att utvidgningen av psykoanalysens domän inte har följts av motsvarande utveckling av dess förståelseredskap har, menar jag, lett till en krissituation för psykoanalysen.

Många psykoanalytiker betraktar psykoanalysens brister i dag just som uttryck för en kris [26]. Detta har fött en insikt om att det behövs grundläggande revideringar av psykoanalysens begrepp och teorier, och att detta i sin tur kräver ett vetenskapsteoretiskt arbete [27].

Det har också på senare tid gjorts en del försök att på mer eller mindre genomgripande sätt förnya de psykoanalytiska begreppsbildningarna och teorierna. Några intressanta sådana är Sandler och Joffe, 1969, Yankelovich och Barrett, 1970, Gedo och Goldberg, 1973, Schafer, 1976 och Klein, 1976. Nydaningsförsöken är emellertid mycket skissartade, och deras värde kan inte avgöras förrän de prövats i psykoanalytisk praxis.

En specifik brist inom psykoanalysen, som man blivit allt mer medveten om på senare år, är, att den inte är integrerad med någon klart utformad och mera omfattande samhällsteori [28]. Detta har ofta lett till ett slags psykologism: problem, vilkas lösning kräver att de, åtminstone delvis, förstås som produkter av sociala förhållanden, har individualise-

rats och framställts som produkter av den enskilda människans psykiska defekter. Härigenom har psykoanalysen fått en ideologisk användning, där den kommit att fungera som en konserverande i stället för som en frigörande kraft.

Medvetenheten om denna brist har lett till ett förnyat intresse för relationerna mellan psykoanalys och marxism [29]. Allmänt gäller emellertid, att det i dag inte finns något alternativ till den freudianska psykoanalysen, som håller sig inom något slags psykoanalytiska ramar och samtidigt är så klart utformat och så prövat, att det har en möjlighet att bli någorlunda allmänt accepterat.

Man kan dock, menar jag, skönja åtminstone en klar tendens i kritiken och förnyelseförsöken, nämligen att rensa bort de föråldrade inslagen i psykoanalysens naturvetenskapliga betraktelsesätt och i de teorier, som utformats inom ramen för detta. Man försöker ersätta den s. k. metapsykologin, som innehåller begrepp som energi, kraft och mekanism, med en eller annan form av mera genuint psykologisk teori.

I.6 Textval

För vetenskapsteoretiska undersökningar gäller, liksom för vetenskapliga, att deras resultat är beroende av från vilken del av domänen man väljer det material man grundar undersökningen på. Min första avgränsning av undersökningsområdet består i att jag valt att sätta färdiga psykoanalytiska förklaringar i centrum för min undersökning. Härigenom har jag gjort denna *produktorienterad*. Då jag talar om "psykoanalysens karaktär som vetenskap" avser jag därför i första hand karaktären av dess produkter (begrepp, teorier, modeller, förklaringar, . . .).

Detta val har i hög grad styrts av att jag inte har någon erfarenhet av psykoanalytisk praxis, varken som analytiker eller analysand. Jag menar därför att jag saknar den kompetens, som krävs för att mera ingående behandla psykoanalysens kunskapsproducerande process.

De kunskaper om psykoanalys jag eventuellt besitter har jag inhämtat från läsning av texter och diskussioner med analytiker. Det är därför naturligt, att jag hämtat mitt grundmaterial från den psykoanalytiska litteraturen. Denna avhandling är således en vetenskapsteoretisk analys av psykoanalytiska *texter*.

Den mycket omfattande psykoanalytiska litteraturen [30] kan grovt indelas i fyra typer av texter:

1. *Fallbeskrivningar*, där psykoanalysens begrepp, teorier och modeller används för att förklara sådant som handlingar, drömmar, fantasier

och känslouttryck.
Ex. "Lille Hans" (Freud, 1909a), "Råttmannen" (Freud, 1909b), "Vargmannen" (Freud, 1918).

2. *Teoretiska texter,* där de framlagda teorierna illustreras med ett omfattande faktamaterial, vanligtvis kliniskt.
Ex. Drömtydning (Freud, 1900), Orientering i psykoanalysen (Freud, 1915–17).

3. *Rent teoretiska texter,* där de framlagda teorierna ligger på en sådan abstraktionsnivå, att de endast i mycket liten omfattning eller inte alls illustreras med faktamaterial.
Ex. Beyond the Pleasure Principle (Freud, 1920a), The Ego and the Id (Freud, 1923b).

4. *Metavetenskapliga texter,* som behandlar psykoanalysen eller någon del därav ur vetenskapsteoretisk synpunkt.
Ex. Sherwood: The Logic of Explanation in Psychoanalysis (Sherwood, 1969), Lorenzer: Sprachzerstörung und Rekonstruktion (Lorenzer, 1970), Cheshire: The Nature of Psychodynamic Interpretation (Cheshire, 1975).

Eftersom jag undersökter psykoanalytiska förklaringar har det varit naturligt att i första hand använda mig av texter av typ 1. Det är nämligen i sådana man finner de bästa förklaringarna.

I en fallbeskrivning är handlingar, handlingsmönster etc. det givna, och textens syfte är att förklara dessa. Detta sker genom att de ses ur flera aspekter, varigenom olika delar av de psykoanalytiska teorierna tillämpas. I texter av typ 2 är det någon bestämd del av teorierna, som är primär. Denna illustreras ibland med något kliniskt exempel. Den handling etc. det då är fråga om, ses emellertid endast ur en aspekt, och förklaringen av den blir därför fragmentarisk. Bland annat beskrivs här inte några längre perioder ur en människas liv. För att få en någorlunda omfattande förståelse av en handling är det oftast nödvändigt att känna till sådana.

Jag menar också, att fallbeskrivningar är de mest "tillförlitliga" psykoanalytiska texterna, dvs. de som bäst uttrycker det väsentliga i psykoanalysen. Jag tycker mig nämligen ha funnit, att psykoanalytiker i allmänhet är skickligare i att *använda* sina teoretiska kunskaper än att explicit formulera dem. Detta beror bland annat, tror jag, på bristande vetenskapsteoretisk skolning.

I kap. V, där jag försöker rekonstruera psykoanalysens förklaringsmodell för handlingar, har jag, för överskådlighetens skull, låtit en enda fallbeskrivning utgöra mitt grundmaterial. Det har då varit viktigt att välja en fallbeskrivning, som är representativ för så stora delar av psykoanalysen som möjligt.

Detta har fått mig att välja en av Freuds klassiska fallbeskrivningar [31].

Dessa har fortfarande ett mycket högt anseende bland psykoanalytiker. Jag har valt den fallbeskrivning, som av många bedömare anses vara den bästa, nämligen "From the History of an Infantile Neurosis" (Freud, 1918) i psykoanalytisk litteratur vanligen kallad "Vargmannen".

Naturligtvis har de psykoanalytiska teorierna förändrats en del sedan 1918, då "Vargmannen" publicerades. Denna avhandlings resultat grundar sig emellertid inte så mycket på hur de psykoanalytiska teorierna ser ut i detalj, utan snarare på vissa grundläggande drag hos psykoanalysen. Dessa har, såvitt jag kunnat utröna, knappat ändrats sedan 1918.

Jag har naturligtvis varit tvungen att använda mig av även andra typer av texter än fallbeskrivningar. Kap. III handlar ju om psykoanalysens teorier om psyket, och dessa nämns sällan explicit i en fallbeskrivning.

Även här har jag i stor utsträckning använt Freuds egna texter och texter från vad som kan kallas den freudianska skolan. Den senare är emellertid inte särskilt väl avgränsad, och jag har inte gjort några försök att formulera nödvändiga och tillräckliga villkor för att en text ska räknas till denna. Om ett sådant arbete skulle utföras tillfredsställande, skulle det uppta ett utrymme, som vore alltför stort i förhållande till frågans betydelse i denna avhandling.

Eftersom avhandlingens syfte är att bidra till förståelsen av psykoanalysen och därigenom också, förhoppningsvis, en utveckling av denna, har jag emellertid varit angelägen om att använda texter, som är representativa för dagens psykoanalys. Teorierna om psyket har, menar jag, utvecklats en del sedan Freuds tid, medan däremot psykoanalysens generella förklaringsmodell för handlingar förblivit i stort sett oförändrad. Denna utveckling har, som jag tidigare påpekat, skett utefter flera olika linjer. En sådan, som jag funnit intressant och i viss mån fruktbar, är den som går från H. Hartmann, E. Kris och R. Loewenstein över D. Rapaport till dennes lärjungar G. S. Klein, P. S. Holzman, B. B. Rubinstein, R. Schafer, R. R. Holt, M. M. Gill m. fl. Min syn på psykoanalysen har influerats av dessa författare, även om jag ställer mig kritisk till en del hos dem, t. ex. Rapaportlärjungarnas syn på den s. k. metapsykologin som något slags biologisk teori.

Svårigheterna att avgränsa den psykoanalys jag behandlar är emellertid stora. Jag är väl medveten om detta, liksom att resultatet blivit en icke obetydlig vaghet.

II. Psykoanalysens ursprungliga bestämningar

> The greater the man, the more he is soaked in the atmosphere of his time; only thus can he get a wide enought grasp of it to be able substantially to change the pattern of knowledge and action. (J.D. Bernal)

> Those who are ignornat of the context of ideas are, similarly, destined to misunderstand them.
>
> (A. Janik och S. Toulmin)

II.1 Inledning

I ett vetenskapsteoretiskt arbete, där målet är att medvetandegöra dolda aspekter av och outtalade förutsättningar för en vetenskap, är ett av leden vetenskapshistoriskt. Detta består i en undersökning av betingelserna för denna vetenskaps uppkomst och fortlevnad. Det kan då avslöjas t. ex. att man med hjälp av dess begreppssystem uppnått en förståelse av ett stycke verklighet, som var relevant för lösningen av vissa problem, men att dessa inte längre finns eller är aktuella. Det kan också visa sig, att en teori fått sin trovärdighet på grund av förhållanden, som inte längre råder. Sådana insikter underlättar emancipation från föråldrade element inom vetenskapen och därmed också teoretisk förnyelse.

Jag ska i detta kapitel ange några av psykoanalysens ursprungliga bestämningar. Jag kommer att undersöka dels vilka problem psykoanalysen från början var avsedd att lösa, dels vilka förutsättningar som fanns för utformningen av förståelseinstrument. Här kommer jag emellertid inte att ge mig i kast med den närmast gigantiska uppgiften att teckna bakgrunden till psykoanalysen i dess helhet. Jag vill i första hand visa, att det i Freuds miljö fanns bestämda förutsättningar för utformningen av begrepp, teorier och modeller, där människans psyke och dess produkter betraktades ur två perspektiv: ett naturvetenskapligt och ett humanvetenskapligt.

En del av dessa förutsättningar var strängt knutna till denna speciella miljö och dess forskarsamhälles vetenskapsideal. Trots detta präglar de emellertid, menar jag, fortfarande psykoanalysen.

Jag kommer i denna vetenskapshistoriska undersökning att i huvudsak begränsa mig till ett internalistiskt perspektiv.

Att rekonstruera ett intellektuellt klimat är ofta svårt. Man ser det förgångna från sitt eget perspektiv, i ljuset av vad man vet hände senare. Händelser och fakta förstås i termer av det slutliga resultatet, och får därigenom oftast en annan innebörd för en sentida betraktare än de hade för sin samtid [1].

Denna allmänna svårighet är emellertid inte den enda man stöter på då man försöker göra en idéhistorisk rekonstruktion av psykoanalysens ursprungliga bestämningar. Det är t. ex. sannolikt, att flera av dessa överhuvudtaget inte är kända. Man vet allmänt, att Freuds intressen sträckte sig långt utanför vetenskaperna [2]. Det är också lätt att konstatera, att hans teorier redan på ett tidigt stadium till stora delar innebar ett brott mot det naturvetenskapliga vetenskapsideal, som var allmänt omfattat bland hans lärare och kolleger [3]. Det är därför troligt, att Freuds begrepps- och teoribildning påverkades även från andra håll. Men vilka?

Freuds egna uttalanden är en osäker källa. Vissa influenser, som t. ex. från fysiologen Brücke och neurologen Charcot, tillstår Freud öppet och kanske t. o. m. överdriver. Andra däremot, som sentida forskare på ett övertygande sätt har visat på, förtiger han, kanske därför att han inte är medveten om dem, kanske av andra grunder. Detta gäller t. ex. psykologen Herbart och filosofen-psykologen Brentano. Det är först på senare tid, som forskarna på allvar har börjat ifrågasätta en del av Freuds självbiografiska uppgifter (t. ex. i Freud, 1914c och Freud, 1925b). Vissa av dessa har alltför länge tagits för givna och därigenom vilselett forskningen[4].

Dessutom gäller ofta, att även om man kan konstatera, att någon grundtanke i de psykoanalytiska teorierna fanns uttalad på annat håll innan den formulerades av Freud, så är det svårt att veta, om han verkligen påverkades därifrån eller om tanken i fråga var helt och hållet hans egen [5].

Bakgrunden till psykoanalysens båda grundläggande betraktelsesätt är långt ifrån enkel. Det går t. ex. inte att urskilja två separata traditioner, där vissa personer eller grupper, som Freud direkt eller indirekt kom i kontakt med, representerade antingen den ena eller den andra.

För det första har det i idéhistorien förekommit, att en och samma tänkare betraktat människan och mänsklig aktivitet ur såväl ett humanvetenskapligt som ett naturvetenskapligt perspektiv. Så gjorde t. ex. Kant. I sin etik såg han människan som en medveten, handlande varelse. Mentala företeelser som tankar och perceptioner betraktas då inte som något som inträffar med en människa utan som någonting hon utför. Ur detta perspektiv förstås en handling inte som en kausal konsekvens av lagbundna processer utan som bestämd av den handlandes intressen och handlingsmaximer.

Kant såg emellertid människan också som en del av sinnevärlden eller fenomenens värld. Här betraktas hon som en naturvarelse, vars mentala processer och handlingar är underordnade allmänna lagar.

Man kan emellertid, åtminstone med lite god vilja, finna båda perspektiven redan hos Montaigne (1500-talet). Han såg människan som en varelse som *handlar* på grundval av de meningar hennes erfarenheter

har för henne, samtidigt som hon är underordnad samma *naturlagar* som djuren. Här måste man emellertid vara medveten om att detta naturlagsbegrepp väsentligt skiljer sig från våra dagars[6].

För det andra kan en och samma grundtanke ha kommit från olika källor, som i andra avseenden skilt sig betydligt från varandra. Föreställningen om något slags psykisk determinism eller allomfattande determinism fanns t. ex. dels inom den s. k. romantiska medicinen (Ellenberger, 1970, sid. 213), dels hos Brentano (Barclay, 1964/65, sid. 22) och dels hos den i vissa avseenden positivistiskt orienterade Helmholtzgruppen (se sid. 51). Överhuvudtaget genomträngde determinismtanken stora delar av 1800-talets vetenskap.

För det tredje kan man bakom såväl det humanvetenskapliga som det naturvetenskapliga betraktelsesättet finna flera olika traditioner. Så består t. ex. det humanvetenskapliga av ett inifrånperspektiv på mänskliga handlingar kombinerat med ett teleologiskt, holistiskt och hermeneutiskt synsätt (se sid. 32). Dessa olika komponenter har i idéhistorien ingalunda alltid varit förenade med varandra, utan ingår i olika traditioner.

Då man talar om influens från någon enskild tänkare eller från någon skola, får man inte bortse från, att den influerade ofta inte kommit i kontakt med originalet eller originalets skrifter. Det är t. ex. sannolikt, att Freud lärde känna Platon genom att han översatte en essä om denna av John Stuart Mill (Klein, 1970, sid. 59). Via Brentanos föreläsningar sommaren 1876 kom Freud i kontakt med Aristoteles' filosofi. Montaignes introspektiva psykologi, som har många påfallande likheter med psykoanalysen, stötte Freud på hos Shakespeare, Cervantes, Sterne, Diderot, Goethe, Flaubert och Nietzsche (Gedo och Wolf, 1976, sid. 18). Beträffande Herbart är det sannolikt, att Freud aldrig läste något av denne (Jones, 1953, sid. 409), men Herbarts psykologi var, i mer eller mindre missuppfattad form, allmänt omfattad bland medicinare i Wien under senare delen av 1800-talet (Andersson, 1962, sid. 11). Något liknande gällde i fråga om Nietzsche: Freud läste honom sannolikt först på äldre dar, men Nietzsches filosofi var ett allmänt samtalsämne bland intellektuella i Wien på 1880- och 1890-talen (Ellenberger, 1970, sid. 227).

Existensen av ett eller flera mellanled medför, att vissa idéer utövat sitt största inflytande först sedan de mer eller mindre grovt missuppfattats eller förvrängts [7]. Detta är ytterligare en faktor, som försvårar ett idéhistoriskt detektivarbete.

Man bör slutligen vara medveten om att Freuds beroende av sin samtid inte låter sig uttömmas genom en uppräkning av individer och grupper, som påverkade honom. En tidsanda är något betydligt mäktigare än influens från vissa enskilda håll. Den gör, att vissa typer av tankebanor är självklara och andra mer eller mindre omöjliga i en viss kulturell miljö.

II.2 Psykoanalysens ursprungliga problem

Psykoanalysen utformades under en tid av stora ekonomiska förändringar: konkurrenskapitalismen höll på att förvandlas till monopolkapitalism. Detta medförde hårdnande motsättningar och konflikter mellan olika grupper i samhället. Under konkurrenskapitalismen och inom dess ideologiska uttryck, liberalismen, hade den enskilde individen betraktats som samhällets grundläggande ontologiska enhet. Individuella fri- och rättigheter, individuell utveckling etc. betraktades som fundamentala värden. Nu kom emellertid spelrummet för den enskilde att allt mer inskränkas. Den sociala, ekonomiska och politiska kampen fördes mellan allt större och allt bättre organiserade grupper.

Sekelslutets Wien var, även efter tidens mått, ett särdeles konfliktfyllt samhälle [8]. Mer eller mindre öppna motsättningar rådde mellan klasser, generationer, nationaliteter, politiska grupperingar osv.

Den samhälleliga utvecklingen hade emellertid inte följts av en motsvarande utveckling av instrumenten för att förstå samhället. Många, kanske i första hand inom intelligentian, uppfattade därför tillvaron som ett kaos och inte som en lagbunden och rationell ordning, som var möjlig att förstå och kontrollera. Författaren Hugo von Hofmannsthal talar ofta om "das Gleitende", tillvaron som inte låter sig förstås, utan som ständigt glider ur de intellektuella fångstredskapen.

Denna förståelse eller brist på förståelse av situationen ledde i många fall till ett sätt att leva, där man undvek att på ett rationellt sätt försöka lösa de sociala problemen. Bland den unga borgerliga generationen flydde många in i en dröm- och fantasivärld med narcissistisk självdyrkan och amoralisk "Gefühlskultur". Man uttryckte sitt livsideal i ett teatraliskt uppträdande och ett stilistiskt artisteri i följetonger och kulturella essäer. Ett liv i konsten blev ett substitut för ett liv i handling.

De samhälleliga förändringarna avspeglade sig i förändringar i psykiska sjukdomsmönster och lidanden. Psykiatrin hade ditintills främst ägnat sig åt svåra psykiska störningar och organiska nervsjukdomar. Nu började emellertid en ny typ av patient att bli allt vanligare hos psykiatrikerna. Denne led varken av "förryckthet" eller organisk sjukdom. Besvären bestod i stället i en försvinnande identitetstrygghet, som yttrade sig i ett slags gåtfull psykisk svaghet, diffusa ångesttillstånd, osäkerhet, vanmaktskänslor, ensamhetsskräck, förintelsefruktan och fantasier om hotande vansinne.

En av bestämningarna för uppkomsten av denna nya typ av patient var den religiösa skepsis, som följde med vissa allmänna intellektuella strömningar i tiden (se sid. 50). Denna gjorde, att individen alltmer gick miste om den, låt vara illusoriska, trygghet, som den traditionella tron hade erbjudit. Det blev nu psykiatrin, som i allt större utsträckning fick ta

sig an individens obemästrade inre konflikter och ångesttillstånd. Den kom emellertid också att få överta en del av det religiösa områdets allmaktprojektioner.

Till en början försökte man, i enlighet med den etablerade psykiatrin, att återföra dessa nya psykiska störningar på organiska defekter, i nerverna eller i hjärnan. Detta ledde emellertid inte till någon framgångsrik terapeutisk praxis (se sid. 53). Det kom i stället att så småningom uppstå uppstå en medvetenhet om att dessa symtom hade en grund, som var psykisk och inte organisk. Denna medvetenhet visade sig hos vissa terapeuter (se sid. 54, 60), men också, i allt högre grad, hos patienterna. Allt fler av dessa blev övertygade om att deras lidanden bottnade i föreställningar, känslor, önskningar etc. och inte i organiska skador.

Jag menar, att man kan se psykoanalysen som ett försök att dels lösa de nya problem, som psykiatrin stod inför, dels försvara och bevara den hotade borgerliga individualismen. Denna konflikt var olöslig: problemen var till väsentliga delar en följd av samhälleliga förändringar och förhållanden och en lösning av dem krävde därför att man övergav det rent individualistiska perspektivet och myten om individen som en autonom enhet.

Jag menar också, att man inom psykoanalysen fortfarande står under inflytande av denna konflikt och att detta ligger bakom en del av de missbruk av psykoanalysen, som jag nämnde i inledningen.

Men låt oss se hur den olösliga konflikten kom til! uttryck i psykoanalytisk teori och praxis.

För det första övertog psykoanalysen till en början tidens gängse medicinska sjukdomsbegrepp och undvek därmed till stor del de nya problemen. Man kom bland annat att arbeta med marginalfenomen, som uppfyllde kraven på medicinsk abnormitet, såsom konversionshysteri. Också de tvångsneuroser och fobier, som man tidigt behandlade, var tämligen atypiska uttryck för den alltmer försvinnande identitetstryggheten hos individen, som var det grundläggande problemet. Däremot förlade Freud ångestneurosen, där detta problem visade sig betydligt klarare, utom räckhåll för psykoanalysen. I denna såg han i första hand en av kemiska processer betingad "aktualneuros".

Detta undvikande av det centrala problemet och dess olika manifestationer var ett av uttrycken för den återhållsamhet, med vilken psykoanalysen har närmat sig upptäckten av individens kritiska situation och dess sociala betingelser. Det fanns emellertid flera sådana.

Freud upptäckte betydelsen av traumatiska barndomsupplevelser för senare neurosbildning och överhuvudtaget hur tidiga konflikter bestämmer den vuxna människans sätt att förstå världen och att handla. Psykoanalysen har emellertid endast med stor tvekan tagit itu med de nytillkomna och självständiga konflikter, som hör vuxenåldern till.

Överbetoningen av barndomen har lett till en spridning av uppfattningen att de egentliga konflikterna finns där och att den vuxna människans problem har sin rot i dessa och inte i hennes sociala situation.

Överhuvudtaget har psykoanalysens ensidiga sysslande med människans inre konflikter lett till ett undvikande av rationella försök att lösa sociala problem. Detta undvikande har skett bland annat genom att psykoanalysen hjälpt individen att rädda sin tro på den egna allmakten och sin förmåga att hålla stånd mot de samhälleliga krafterna utan att angripa och förändra dem. Det ligger nära till hands att se psykoanalysens idealmänniska som en, som orädd och våghalsig gett sig ner i sitt omedvetna och upptäckt de mest oangenäma sidorna av sig själv och därigenom fått en sådan styrka att hon står ut med varje slag av yttre förhållanden [9].

Jag menar alltså, att psykoanalysen, samtidigt som den är ett instrument för avslöjande, lätt låter sig användas till motsatsen och att detta har sin grund i den situation, där den utformades. Psykoanalysens funktion som utläggare av dimridåer är emellertid inte en nödvändig följd av dess grundläggande idéer, och det är därför av stor betydelse att dra fram dessa.

Men låt oss se något mer på de speciella och tidstypiska problem, som Freud ville lösa med psykoanalysen.

Huvuddelen av Freuds patienter kom från medelklassen och överklassen i det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets Wien. Detta torde till stor del förklara varför Freud tidigt kom att lägga stor vikt vid sexuella faktorer i sina teorier. Naturligtvis fanns det sexuella problem inom alla samhällsklasser i ett samhälle som Freuds, där den officiella sexualmoralen var klart repressiv[10]. Problemen torde emellertid ha varit speciellt accentuerade inom de högre klasserna och där kanske främst bland kvinnorna, som utgjorde en hög procent av Freuds patienter. Dessa hade nämligen tid, dels att ägna sig åt amorösa äventyr och erotiska fantasier, dels att uppmärksamma sina problem [11]. Sådana problem kom alltså att utgöra paradigmfall för en stor del av psykoanalysens begrepps- och teoribildning.

Man kan emellertid spekulera över, om inte psykoanalysens utformning också bestämdes av en typ av problem, som i första hand var Freuds egna, inte hans patienters. Freud tillhörde en grupp, som hade en mycket utsatt position i sekelslutets Wien. För det första var han jude, och de antisemitiska stämningarna i Wien hade ökat påtagligt under 1890-talet. För det andra var han liberal vid en tidpunkt, då liberalismen var på tillbakagång, bland annat därför att dess instrument för att förstå människan och samhället visade sig alltmer inadekvata. Liberalismen var ett uttryck för konkurrenskapitalismen och lämpade sig dåligt för en förståelse av monopolkapitalismen och det samhälle den skapade.

För att klara av sin situation i det allmänt konfliktfyllda samhälle, som

sekelslutets Wien utgjorde, var Freud tvungen att uppnå någon form av förståelse av människors sätt att handla, som inte bara innefattade neurotiska störningar. Jag har i en annan text försökt visa, hur en del inslag i psykoanalysens allmänna människobild kan förstås mot denna bakgrund (Nilsson, 1979b).

Om ovanstående är riktigt, skulle det delvis förklara, att psykoanalysen blivit inte bara ett terapeutiskt instrument utan ett redskap för en allmän människokännedom och därigenom kunnat användas inom en lång rad områden (se sid. 31 samt not 25, kap. I).

II.3 Några andra allmänna bestämningar

De ursprungliga bestämningarna för psykoanalysen finns inom flera olika områden. I det omgivande samhället, med dess speciella ekonomiska, sociala och politiska förhållanden, hade de problem uppstått, som psykoanalysen var avsedd att lösa. Men också de sätt, på vilka psykoanalysen försökte lösa problemen, är ett uttryck för en viss social situation. Det är t. ex. sannolikt, att det wienska klassamhället, med dess speciella struktur, kom att utgöra en modell för Freuds teorier om psyket.

Detta samhälle var, som tidigare påpekats, fyllt av konflikter. Det rådde en påtaglig diskrepans mellan den glättade ytan med wienervalser, uniformer, parader, "Lieb und Lust" osv. och den verklighet, som fanns under denna: sociala orättvisor, fattigdom, bostadsbrist, prostitution osv. Bland annat dessa förhållanden gjorde samhället till en grogrund för olika massrörelser: socialistiska från arbetarklassen, kristna, nationalistiska och antisemitiska från den lägre medelklassen och bönderna. Freud tyckte sig i dessa se primitiva krafter, som raserade bilden av "framstegens århundrade" och förhoppningarna om en rationalistisk kultur, styrd av förnuft och lagar. Han såg rasistiska fördomar, extrem nationalism och grupper, som öppet deklarerade sin avsikt att rasera det bestående samhället. Detta samhälle innehöll tydligen i sig en destruktiv dynamik.

Freuds modeller av psyket har något av samma struktur. Olika slag av konflikter antas råda mellan olika delar av psyket, bland annat mellan de rationella, medvetna ytskikten och de omedvetna nivåerna, som fungerar enligt mera primitiva principer. Dessutom hotar hela tiden bortträngda, infantila driftönskningar att bryta igenom de medvetna och omedvetna försvar, som människan byggt upp för att fungera adekvat i sin omgivning.

En annan viktig grupp av bestämningar för psykoanalysen fanns i den specifikt vetenskapliga och intellektuella miljö, där Freud verkade.

Bland idéhistoriker är det en ganska allmän uppfattning, att tidsandan i det sena 1800-talets Wien utgjorde en fruktbar intellektuell jordmån [12]. Bland annat hade Wien under flera århundraden fungerat som en smältdegel för många olika kulturella strömningar.

I min fortsatta genomgång av bestämningarna för psykoanalysens uppkomst kommer jag i huvudsak att hålla mig till den intellektuella miljön och de vetenskapliga och allmänkulturella traditioner, som präglade denna.

Innan jag går in på detta vill jag emellertid nämna ytterligare ett par bestämningar av annat slag. Freuds egna livserfarenheter, ända från barndomen, blev viktiga, bland annat genom att Freud hämtade en stor del av sitt tidiga faktamaterial från den systematiska självanalys han bedrev under åren 1895–1899[13]. Härigenom kom teorierna oundvikligen att präglas av Freuds egen personlighet.

Detta är kanske en av anledningarna till att psykoanalysen kommit att bli mannens psykologi i högre grad än kvinnans [14]:

> "Sexualöverskattningens betydelse kan bäst iakttagas hos män, då endast deras sexualliv är tillgängligt för forskningen, medan kvinnans ännu är höljt i ett ogenomträngligt dunkel, delvis på grund av den inskränkning som betingas av kulturförhållandena, delvis på grund av kvinnornas konventionella förtegenhet och bristande uppriktighet." (Freud, 1905a, sid. 30)

> "Unfortunately we can describe this state of things only as it affects the male child; the corresponding processes in the little girl are not known to us." (Freud, 1923c, sid. 142)

Trots att en hög procent av Freuds patienter var kvinnor, förblev kvinnan för Freud något gåtfullt:

> "Över kvinnans gåta har mänskligheten grubblat i alla tider. . . Inte ens ni själva har väl undgått det grubblet, jag menar ni män; av kvinnorna bland er väntar man det inte, de är ju själva denna gåta." (Freud, 1932, sid. 476)

Det kan slutligen nämnas, att vissa enskilda patienter till Freud kommit att bli betydelsefulla för psykoananlysens utformning[15].

II.4 Bakgrunden till psykoanalysens naturvetenskapliga betraktelsesätt

Det mänskliga psyket förstås inom psykoanalysen till stor del i begrepp, som Freud ursprungligen lånade från sin tids naturvetenskaper bl. a. fysiken (mekanism, kraft, energi) och biologin (struktur, funktion).

Härigenom kom han också att till psykoanalysen överföra delar av dessa vetenskapers vetenskapsideal. Det sena 1800-talets naturvetenskaper är alltså en viktig grupp bakgrundsvetenskaper till psykoanalysen.

En grundtanke bakom psykoanalysens naturvetenskapliga betraktelsesätt är att människan är en naturvarelse och att hennes psykiska aktivitet och psykiska produkter därför kan förstås på i princip samma sätt som skeenden och företeelse i naturen i övrigt (se sid. 33f).

Denna tanke är mycket gammal. En tidig version av den finner man hos de s. k. antika atomisterna Leukippos och Demokritos (400-talet f. Kr.). Den kan också spåras hos vissa medeltidsfilosofer, t. ex. Thomas av Aquino (1200-talet), där den dock är kraftigt uppblandad med religiösa spekulationer om människan som "andlig" varelse[16].

Mera systematiskt urformat blir det naturvetenskapliga perspektivet på människans psyke och dess produkter emellertid först på 1600-talet. Då hade en allmänt mekanistisk världsåskådning ersatt den tidigare dominerande aristoteliska metafysiken. Varje företeelse i naturen antogs vara framproducerad av materiella krafter i en dold, bakomliggande verklighet, som fungerade i enlighet med mekanikens lagar.

T. ex. Thomas Hobbes försökte förklara mänskligt beteende, mänskliga handlingar och upplevelser på i princip samma sätt som man på hans tid förklarade kroppars rörelser (Hobbes, 1641, 1651). Även Spinoza uppfattade människan som en del av ett universum, som fungerade i enlighet med mekaniska, deterministiska lagar[17].

En mekanistisk människouppfattning, liknande den hos Hobbes, finns också hos de franska 1700-talsfilosoferna Condorcet, la Mettrie och Holbach. Dessa ansåg, att människans beteende och psykiska processer, liksom alla andra skeenden i naturen, var möjliga att förklara uttömmande i termer av materia och rörelse. Överhuvudtaget fanns under upplysningstiden ett intresse för det generella, för de lagbundenheter, enligt vilka universum, inklusive människan, antogs fungera. Framstegen inom mekanik, fysik och kemi förde med sig en tendens att använda mekanistiska modeller inom fysiologin och att reducera psykiska processer till aktiviteter inom nervsystemet[18].

Dessa tendenser skulle komma att bli ännu tydligare märkbara under senare hälften av 1800-talet. I den miljö, där Freud fick sin medicinska utbildning, utgjorde de det dominerande vetenskapsidealet.

Mellan upplysningstiden och senare delen av 1800-talet låg emellertid en period, då det europeiska kulturlivet dominerades av olika romantiska världsåskådningar, som alla hade starka inslag av metafysisk spekulation. En av dessa var den tyska s. k. Naturfilosofin.

Efter misslyckandet med 1848 års revolution hade emellertid de kulturbärande skikten i Europa blivit allmänt besvikna på sådana idéer och ideal. Man blev "realistisk", illusionslös, beredd att se fakta "sådana de var". I Tyskland präglades begreppet "realpolitik". Inom kulturen

ersattes de romantiska idéerna av en hård saklighet, som tog sig uttryck i bland annat religiös skepsis och realism i konst och litteratur.

De tankeriktningar inom filosofi och vetenskap, som stod i skarpast opposition mot all metafysisk spekulation om "det ovetbara", "tinget i sig", "det absoluta" osv., var den materialistiska och den positivistiska[19]. Enligt positivismens vetenskapsideal, som företräddes av bland andra Auguste Comte i Frankrike, John Stuart Mill i England och Ernst Mach i Österrike, skulle vetenskapen vara begränsad till fakta, det vetbara, "den positiva arfarenheten".

Denna grundtanke tog sig bland annat följande, mera precisa, uttryck:

1. En specifik förståelse av naturvetenskaperna som vetenskaper om observerbara fakta eller sinnesintryck (Mach) och ingenting annat, som t. ex. icke observerbara generativa mekanismer.
2. En metodologisk monism, som innebar att naturvetenskapen eller någon viss naturvetenskap, i positivistisk tolkning, skulle utgöra mönster för vetenskap överhuvudtaget, dvs. deras (dess) allmänna metoder borde tillämpas inom all vetenskap.

Det var emellertid inte bara positivister, som förespråkade någon form av metodologisk monism. Fysiken och kemin kom, långt utanför positivisternas och även materialisternas led, att betraktas som mönstervetenskaper. Somliga menade, att alla skeenden i naturen var förorsakade av fysiska och kemiska processer, och att dessa i sin tur kunde reduceras till mekaniska. Inom mekaniken var det newtonska kraftbegreppet fundamentalt. En vetenskaplig förklaring ansågs inte vara fullbordad förrän den återfört fenomenen till mekanikens, den mest grundläggande vetenskapens, förklaringsmodeller. Alla händelser i universum uppfattades som determinerade in i minsta detalj, som delar av ett enda obönhörligt kausalsammanhang.

Även fysiologins s. k. "livskraft" antogs av somliga, t. ex. Helmholtz, vara reducerbar till mekanik. Inom biologin var det vanligt, att man identifierade liv med energi och materia. Livsprocesserna skulle förklaras med hjälp av naturlagar, som beskrev de fysiska, kemiska och eventuellt mekaniska krafter, som man menade bestämde dessa processer. I en biologisk förklaring fanns ingen plats för intentioner eller syften. Teleologi skulle ersättas av kausalitet.

Det fanns emellertid också vetenskapsmän, som inte i alla avseenden var anhängare av något mekaniskt, deterministiskt och reduktionistiskt vetenskapsideal. En av de mest betydande av dessa var Darwin. Hans teorier gav visserligen icke-teleologiska förklaringar, men de var varken mekanistiska eller reduktionistiska. Han anslöt sig´heller inte till uppfattningen om ett strängt determinerat universum: det finns, menade han, vissa slumpmässiga händelser. De allmänna lagsatser han

formulerade var inte naturlagsatser i Newtons mening, som beskrev ett regelbundet, ordnat och förutsägbart universum och som gällde för varje tidsålder. De darwinska lagsatserna beskrev i stället tendenser i en utveckling, och de var inte, som de newtonska, avsedda att bekräftas av varje enskilt fall[20]. Vi har tidigare (kap. I, not 18) sett, att också Marx arbetade med sådana tendenslagsatser.

Under senare delen av 1800-talet fick naturvetenskapen en hög prestige, inte bara bland vetenskapsmän och filosofer, utan också bland folk, som knappast visste något om vetenskap. Naturvetenskapens materiella produkter uppenbarade sig för alla i det dagliga livet: järnväg, ångbåt, telegraf, elektricitet, telefon, explosionsmotor, bilar, nya gödningsämnen osv. Aldrig hade strömmen av vetenskapliga uppfinningar framstått som så genomgående nyttig! Man kom ganska allmänt att mena, att kunskap om världen var möjlig endast genom ett vetenskapligt studium. Många betraktade det som enbart en tidsfråga innan vetenskapen hade löst alla universums gåtor.

Det ovanstående beskriver några huvuddrag hos den intellektuella atmosfären i den miljö, där Freud fick sin medicinska utbildning[21]. Redan under sina första universitetsår studerade och arbetade han under fysiologen Ernst Brücke. Denne tillhörde en grupp vetenskapsmän, den s. k. Helmholtzgruppen[22], av vilka flera var elever till den tyske fysiologen och zoologen Johannes von Müller. Här var man starka motståndare till varje slag av vitalism (Müller själv var emellertid vitalist) och finalism inom vetenskapen. Man uppfattade den observerbara verkligheten såsom genererad av bakomliggande mekanismer, som man antog kunde beskrivas i enbart fysikens och kemins, eventuellt enbart i mekanikens, termer. Att förklara en typ av fenomen innebar att visa, att den var framproducerad av en bakomliggande mekanism av partiklar och krafter, som fungerade i enlighet med deterministiska lagar. Man antog t. ex. att människokroppens funktioner på detta sätt kunde förklaras med hjälp av principer, som var härledbara ur fysiken och kemin.

En annan lärare till Freud, som kom att påverka honom under hans studietid, var Theodor Meynert. Denne var professor i psykiatri vid Allgemeine Krankenhaus i Wien, där Freud praktiserade några månader under 1883. Detta var emellertid inte Freuds enda kontakt med Meynert, som var en av de ledande inom Wiens medicinarkretsar. Där presenterade Freud sina tidiga vetenskapliga rön under 1800- och 1890-talen.

Meynert var en av dem som försökte tillämpa det sena 1800-talets allmänt omfattande naturvetenskapliga principer inom psykiatrin. Överhuvudtaget hade man nu inom t. ex. fysiken, kemin, biologin och fysiologin vunnit stora framgångar, vilket kommit att ge dessa vetenskaper en hög prestige. Detta tog sig bland annat uttryck i att de försök att förklara psykisk sjukdom, som låg utanför ramarna för dessa vetenska-

per, ofta uppfattades och avfärdades som mystik.

Detta innebar emellertid inte, att man inom den naturvetenskapligt orienterade psykiatrin avstod från att spekulera. Meynert tillhörde en riktning, där man menade, att psykiska sjukdomar hade en fysisk grund. Psykiska processer överhuvudtaget antogs på något sätt[23] vara förbundna med fördelning och cirkulation av energikvantiteter mellan materiella element i hjärnan. Teoretiserandet kring dessa hypotetiska hjärnstrukturer var emellertid så spekulativt, att det redan av samtiden kom att benämnas "hjärnmytologi"[24].

Det inflytande, som bland andra Brücke och Meynert utövat på Freud, är klart märkbart i "Project for a scientific psychology" (Freud, 1895). (Freud publicerade själv aldrig detta arbete.) Det inleds med följande programförklaring:

> The intention is to furnish a psychology that shall be a natural science: that is, to represent psychical processes as quantitatively determinate states of specifiable material particles, thus making those processes perspicuous and free from contradiction. Two principal ideas are involved: [1] What distinguishes activity from rest is to be regarded as Q, subject to the general laws of motion. (2) The neurones are to be taken as the material particles. (Freud, 1895, sid. 295)

Freud försökte alltså här konstruera en modell av den mekanism, som han tänkte sig frambringade människans psykiska processer och därmed också bestämde hennes handlingar.

Trots att det i "Project" är fråga om en modell av en mekanism av materiell natur, var Freud vid den här tiden på väg att överge Helmholtzgruppens[25] och Meynerts vetenskapsideal. Tendenser till detta hade märkts flera år tidigare, t. ex. i den lilla skriften "On Aphasia" (Freud, 1891). Freud hade visserligen där använt den etablerade neurofysiologiska och neuroanatomiska terminologin, men termer som "projektion", "representation", "associationsbanor", "regression" och "laddning" hade hos honom fått en delvis ny, mera dynamisk innebörd än de tidigare haft (Kanzer, 1973, sid. 98).

Dessutom hade Freud ännu tidigare, i diskussioner med den franske neurologen Charcot, fört fram tanken, att hysteriska symtom kunde ha psykiska orsaker (se sid. 54). Han hade också gjort en rad fallbeskrivningar (Breuer och Freud, 1895), där han betraktar hysteriska symtom som effekter av "antitetiska idéer", vilkas ursprung och funktion han undersöker.

Freuds teoribildning under denna "förhistoriska" fas är emellertid trevande och sker utefter olika linjer. Sin första någorlunda utarbetade modell av psyket presenterade han i "Drömtydning" (Freud, 1900). Det kan tyckas som om denna uttrycker en radikal brytning med de idéer han lagt fram i "Project". I "Drömtydning" försöker han inte längre utveckla

en fysiologisk psykologi. Modellen av den bakomliggande mekanismen har nu ett annat innehåll, ett mentalistiskt[26].

Det finns emellertid åtskilligt som tyder på, att steget från modellen i "Project" till den i "Drömtydning" inte var så långt, som det kan förefalla vid ett ytligt betraktande. För det första byggs modellen i "Drömtydning" upp utifrån ett i grunden naturvetenskapligt betraktelsesätt: det är fråga om en modell av en bakomliggande generativ mekanism, ett dynamiskt system, som fungerar i enlighet med allmänna lagar och som påverkas av faktorer utanför den själv. Även om modellen har en mentalistisk ontologi, antas den fungera enligt principer liknande dem man finner i naturvetenskapliga discipliner som mekanik, hydrodynamik, optik, neurofysiologi etc.[27].

För det andra finns många av grundtankarna i "Drömtydning" redan i "Project": drömmen som önskeuppfyllelse, dess hallucinatoriska karaktär, likheten mellan drömmar och neurotiska symtom, teorierna om primär- och sekundärprocesser, regression, förskjutning, bortträngning och symbolbildning.

För det tredje finns det inget som tyder på att Freud i och med "Drömtydning" bytt åsikt angående möjligheten att finna en "materiell grund" för psykiska processer och produkter. Även långt senare hoppades han att

> " . . . all our provisional ideas in psychology will presumably some day be based on an organic substructure." (Freud, 1914a, sid. 78)

Ett skäl till att Freud upphörde med att söka efter fysiologiska förklaringar till de symtom hans patienter led av var, att han här stötte på stora svårigheter. En del typer av symtom var möjliga att förklara utifrån en neurologisk skada. Andra var det emellertid inte: man fann helt enkelt ingen sådan. Dessutom var de terapier neuropatologerna hade att erbjuda inte särskilt effektiva. Neurofysiologiska förståelseinstrument var således inte adekvata i förhållande till det terapeutiska målet, inte ens där de faktiskt gav någon form av förståelse.

De etablerade neuropatologerna avvisade vanligen de patienter, hos vilka de inte fann någon neurologisk orsak till symtomen, t. ex. hysteriker. Dessa patienter hänvisades i stället till yngre och mindre väletablerade läkare som Freud. För att förstå deras symtom på ett sätt, som ledde till en framgångsrik terapi var Freud tvungen att utarbeta nya förståelseinstrument, som bröt mot det etablerade paradigmet[28].

Överhuvudtaget fanns det en tendens hos neurologer och psykiatriker under 1890-talet att överge sökandet efter fysiologiska förklaringar till psykiska processer och produkter. Man försökte i stället förklara dessa i psykologiska termer. Detta gjordes emellertid i allmänhet i väntan på större insikter inom fysiologin: en fysiologisk förklaring ansågs fortfa-

rande i princip vara överlägsen en psykologisk (Andersson, 1962, sid. 94, 111).

Tanken att mentala innehåll som föreställningar och önskningar kan vara orsaker till symtom hade Freud emellertid fått stöd för långt innan han skrev "Drömtydning". Vintern 1885–86 studerade han i Paris för Charcot. Dennes teorier om psykisk sjukdom, i första hand hysteri, skilde sig till stora delar från de teorier, som var allmänt omfattade bland neurologer och fysiologer i Wien vid samma tidpunkt. Charcot menade, att det kunde finnas två typer av orsaker till hysteri: dels en fysisk skada på nervsystemet, dels en traumatisk erfarenhet. Den senare antogs ge upphov till en eller flera idéer, som i sin tur frambringade de hysteriska symtomen (Wittels, 1924, sid. 29–31; Andersson, 1962, sid. 39; Chertok, 1970, sid. 513; Miller m. fl., 1969, sid. 608–609). För såväl de fysiska som de psykiska faktorerna gällde, att de fick effekter genom att aktualisera vissa ärftliga dispositioner.

Charcots teorier hade i hög grad karaktären av skisser. Charcot försökte t. ex. aldrig klarlägga hur de fysiska och de psykiska faktorerna var relaterade till varandra (Andersson, 1962, sid. 58f).

Freud tog tidigt avstånd från Charcots hypotes att en fysisk skada på nervsystemet kunde förorsaka hysteri. Senare övergav han också teorin om ärftlighetens betydelse. (Andersson, 1962, sid. IV). Vad som emellertid gjort ett bestående intryck var att Charcot, åtminstone delvis, betraktade hysteri som ett i grunden mentalt fenomen. Detta stod i direkt motsättning till t. ex. Meynerts arbetsparoll: "mentalsjukdom är hjärnsjukdom"[29].

Det finns ännu en viktig källa till Freuds mentalistiska ontologi: psykologen Herbart. Här rör det sig emellertid om ett helt annat slag av påverkan än den från Charcot. Vid Freuds födelse hade Herbart varit död i 15 år, och Freud läste förmodligen aldrig hans verk (Jones, 1953, sid. 409). Däremot torde han ha kommit i kontakt med en andrahandsversion av Herbarts psykologi under sin gymnasietid i en elementär lärobok i psykologi. Överhuvudtaget var hela det österrikiska skolsystemet vid mitten och under senare delen av 1800-talet starkt påverkat av Herbarts psykologiska och pedagogiska idéer (Andersson, 1962, sid. 11). Dessutom var Herbarts psykologi allmänt omfattad bland hjärnfysiologer och hjärnanatomer under samma tidsperiod och utgjorde ofta en outtalad förutsättning för deras uppfattningar om hur hjärnan fungerar. Freud stötte således på Herbarts psykologi i form av ett intellektuellt allmängods i de miljöer, där han var verksam.

Herbart betraktade handlingar och andra psykiska produkter som betingade av ett slags dynamisk interaktion mellan idéer: "Vorstellungsmekanik". Vissa av dessa idéer kunde vara i harmoni med varandra, andra i konflikt. Av två idéer i konflikt kunde den ena tränga bort den andra.

Den senare fortsatte emellertid att verka, trots att den inte längre var medveten: den kunde t. ex. påverka sinnesstämningar (Jones, 1953, sid. 309, 407; Whyte, 1960, sid. 143–144; Andersson, 1962, sid. 116, 132, 144, 153; Klein, 1970, sid. 766; Ellenberger, 1970, sid. 536).

Som synes föregriper Herbart inte bara Freuds allmänna mentalistiska ontologi utan också hans teorier om ett dynamiskt omedvetet och om bortträngning. Även en föregångare till Freuds teori om förtätning finns hos Herbart: två eller flera idéer kunde kombineras till en ny idé ("Verschmelzung")[30].

En annan källa till Freuds mentalistiska ontologi var sannolikt filosofen och psykologen Brentano (se sid. 62, 66).

II.5 Bakgrunden till psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt

Jag har tidigare (sid. 52f) beskrivit, hur Freud under 1890-talet avlägsnade sig alltmer från det allmänna, strängt naturvetenskapliga vetenskapsideal, som representerades av bland andra Helmholtzgruppen och Meynert. Ett uttryck för detta var den mentalistiska ontologin i "Drömtydning". Freud var emellertid på väg bort från detta vetenskapsideal också i en betydligt mera radikal mening: ett humanvetenskapligt betraktelsesätt (se sid. 32) kom att spela en allt större roll i hans terapeutiska praxis och teoribildning.

Detta var från början ett resultat av ett slags tillbakagående rörelse. Freud släppte delvis sin tids vetenskapliga krav, och gick i stället tillbaka till en "ovetenskaplig" människosyn och en vardagsförståelse av handlingar, tankar, känslor osv.

Man kan följa Freuds utvecklingsgång härvidlag i de fallbeskrivningar han presenterar i "Studies on Hysteria" (Breuer och Freud, 1895). I de tidigare av dessa dominerar ett ganska primitivt kausaltänkande. Ett symtom ses där som något som drabbar en person som slutledet i en kausalkedja. Detta synsätt kommer efter hand i bakgrunden till förmån för ett annat, där symtomet ses som något intentionellt, något som personen utför för att uppnå ett mål.

Man kan, menar jag, finna tre bestämningar eller grupper av bestämningar för Freuds brytning med den etablerade psykiatrin:

1. Behovet av att utarbeta nya förståelseinstrument för att uppnå bättre terapeutiska resultat än man gjorde inom denna (se sid. 45, 53).
2. Det empiriska faktamaterial Freud kom i kontakt med, delvis till följd av de metoder han använde.
3. Vissa inslag i det kulturklimat han levde i.

Freuds situation härvidlag var emellertid inte unik. För att företa brytningen krävdes dessutom Freuds intellektuella resurser och personliga mod.

Det var sannolikt så, att Freud, möjligen under inflytande av sin äldre medarbetare Josef Breuer, kom att tala med sina patienter i större utsträckning än som var vanligt i Wien på 1890-talet. Det faktamaterial han då fick sig förelagt var uttryck för patienternas förståelse av sig själva, i deras individuella begreppssystem. Det var helt "ovetenskapligt", formulerat i vardagsspråket. Dessutom fann han, och detta är viktigt, att samtalen gav vissa terapeutiska resultat. Han var emellertid klar över att en common sense-förståelse av det material patienten presenterade inte var tillräcklig. För en terapeutiskt adekvat förståelse krävdes kunskap om materialets dolda aspekter och förutsättningar. Denna kunskap var möjlig att få endast med hjälp av vetenskapliga begrepp och en vetenskaplig teori.

Nödvändigheten av en teori framstod särskilt klar för Freud sedan han börjat använda metoden med fria associationer. Det material hans patienter då producerade var nämligen inte bara omfattande utan också ofta till synes osammanhängande.

Den kulturella miljö Freud levde i var inte ensidigt dominerad av naturvetenskapliga värderingar och tänkesätt. Den var också präglad av humanistiska traditioner, som influerde Freud till att se mänskliga handlingar ur ett inifrånperspektiv kombinerat med ett teleologiskt, holistiskt och hermeneutiskt synsätt.

En av rötterna till denna människo- och vetenskapssyn är Aristoteles. Denne menade, att människan, i motsats till växterna och djuren, har en förnuftssjäl, som ger henne förmågan att skapa föreställningar, att vilja och att sträva.

Under renässansen skapade Montaigne en introspektiv psykologi. Tendenser till en sådan hade funnits redan under antiken, t. ex. hos Platon [31]. Det kan noteras, att termen "psykologi" präglades på 1500-talet av humanisten Melanchton [32].

På 1600-talet utformade Leibniz en syn på mänskliga handlingar, som skilde sig från Hobbes' och andra mekanisters så till vida, att han inte betraktade materiella partiklars rörelse som handlingarnas yttersta grund. Denna utgjordes i stället, menade Leibniz, av s. k. *monader,* ett slags andliga väsen, som strävar, önskar, intenderar och initierar till handling.

Den mänskliga själen sågs som en sådan monad, och överhuvudtaget antogs universum till sina yttersta beståndsdelar bestå av högre och lägre stående monader.

Även om 1600-talet är det århundrade, då den nya naturvetenskapen med dess mekanistiska världsbild dominerar den vetenskapliga scenen, hade dock utvecklingen inom humanvetenskaperna fortsatt sedan

renässansen. Bland dessa var det historieskrivningen, som kom att betyda mest för Freud. Såväl psykoanalys som historia arbetar ju med att söka efter evidens för det förgångna och att tolka denna för att därigenom finna mönster, som gör materialet förståeligt. Freud hyste ett starkt intresse för historia, och hans bibliotek innehöll över 100 böcker i ämnet (Trosman och Simmons 1973). Vid sidan av naturvetenskaperna är historia psykoanalysens viktigaste bakgrundsvetenskap.

Efter renässansen hade historikerna börjat arbeta allt mera medvetet med problem kring förståelse av det förgångna och historisk sanning. Dessa innefattade tolkningsproblem eller hermeneutiska problem, såväl beträffande historien själv som den historiska evidens man hade tillgång till.

Italienaren Vico (1668–1744) är en intressant företrädare för detta medvetna sätt att bedriva historieforskning och historieskrivning. Han utgår i sitt huvudverk "Scienza Nuova" från ett antal historiska problem kring institutionella och kulturella likheter mellan såväl olika antika "civiliserade" stater som mera primitiva samtida nationer. Han visar, att varje lösning på dessa problem bygger på kunskapsteoretiska och metafysiska förutsättningar om kunskapens, människans och den historiska utvecklingens natur. I sin "nya vetenskap" försöker han använda de filosofiska förutsättningar, som ger vad han anser vara den bästa historiska förståelsen (dvs. den som uppfyller hans egna kunskapsteoretiska krav), t. ex. de bäst verifierade tolkningarna av den historiska evidensen [33].

Vid slutet av 1700-talet skedde en förändring i den allmänna historieuppfattningen. Tidigare hade historikerna betraktat historien huvudsakligen som en serie cykliska förlopp, utan någon egentlig utveckling: "historien upprepar sig själv" [34]. Nu börjar de emellertid alltmer att se utveckling och framsteg. Detta skapar nya hermeneutiska problem för humanisterna, t. ex. då det gäller förståelse av texter från tidigare perioder. Man inser, att dessa kan ha haft andra meningar t. ex. vid sin tillkomst än de har vid tidpunkten för undersökningen. Är det då relevant att söka efter dessa ursprungliga eller tidigare meningar? Är det över huvud taget möjligt att finna dem, och i så fall hur?

Det hermeneutiska problemfält, som uppstod som en följd av det nya historiska betraktelsesättet, krävde en mera systematiskt utarbetad tolkningsvetenskap. För filosofen Schleiermacher var det stora målet att utforma en allmän hermeneutik. Förståelse är, menade Schleiermacher, i princip detsamma vare sig objektet är ett juridiskt dokument, en religiös text eller ett skönlitterärt verk.

Efter Schleiermachers död 1834 fanns ingen betydande humanist med ambitionen att utveckla en allmän hermeneutik. Olika, mer eller mindre speciella hermeneutiska problem behandlades emellertid fortfarande inom de olika humanistiska vetenskaperna, framför allt i Tyskland. Det

var där de moderna humanvetenskaperna föddes, representerade av, förutom Schleiermacher, män som filologerna Wolf och von Humbolt, historikern Niebuhr, orientalisten Eichhorn, rättsvetaren von Savigny, filosofen Hegel och språkforskarna Bopp och Jakob Grimm.

Det intresse för ett systematiskt studium av människan, hennes historia, språk, sedvänjor och samhälleliga institutioner, som visar sig i humanvetenskaperna, är ett uttryck för det tidiga 1800-talets romantiska strömningar. Inom t. ex. den tyska Naturfilosofin såg man människan ur ett slags holistiskt perspektiv, som en integrerad del av naturen.

Denna uppfattades här som en organiserad enhet, som inte kunde förstås med hjälp av fysiska, kemiska eller mekaniska begrepp. Kunskap såväl om naturen som helhet som om dess olika delar, t. ex. främmande kulturer och andra människor, fick man endast genom ett slags empati ("Einfühlung"). Maximal förmåga till empatisk inlevelse var en viktig komponent i romantikens bild av den ideala människan:

> "Its main features were an extreme sensitiveness enabling Man to 'feel into' Nature and to 'feel with' other men, a rich inner life, belief in the power of inspiration, intuition, and spontaneity, and the importance ascribed to emotional life." (Ellenberger, 1970, sid. 202).

Till föreställningen om naturen som en enhet var kopplat ett vetenskapsideal: alla de olika vetenskapliga disciplinerna skulle låta sig infogas i något slags organisk helhet, vars enhet och struktur bestämdes av filosofin, "die Wissenschaft der Wissenschaften". Ironiskt nog blev det emellertid ur just romantikens komplexa idévärld, som de självständiga humanvetenskaperna i Tyskland spirade – tvärt emot alla romantiska intentioner.

Inom 1800-talets human- och samhällsvetenskap [35] finner man olika slag av holistiska perspektiv. Hos så olika tänkare som Comte och Hegel finns samma generella uppfattning om att man inte kan förstå en företeelse utan att se den som en del av någon helhet, t. ex. som ett led i en utvecklingsprocess. Kunskap om helheten ansågs vara primär i förhållande till kunskap om dess delar. Ingen del sågs som en självtillräcklig, oberoende enhet, utan karaktären av varje del antogs vara bestämd av dess relationer till helhetens övriga delar.

Inom denna mycket allmänna ram fanns stora variationsmöjligheter. En viktig sådan representerades av den s. k. *historismen*, en forskningstradition, som utgår från romantiken och Hegel, och som dominerar stora delar av 1800-talets humanvetenskapliga forskning.

I historismens kunskaps- och vetenskapsideal kan man finna följande grundsatser:

1. Verklig kunskap om en företeelse får man endast genom att studera dess historia: dess ursprung, utveckling och eventuella undergång.

2. Människan, hennes idéer och samhällsinstitutioner kan förstås endast utifrån en grundläggande kunskap om det mänskliga själslivet.
3. Sanningen om ett material är något latent, ett mönster som ligger under materialets yta och som framträder först då man har hela materialet framför sig.

Freuds humanistiska bildning omfattade emellertid betydligt mer än historia. Det österrikiska skolsystemet, speciellt på gymnasienivå, var genomsyrat av klassisk, humanistisk kultur. Överhuvudtaget fanns det i Freuds miljö ett bildningsideal, som hade sina rötter i renässansens Europa: [36].

> "...the knowledge of Latin and Greek and of the writers of classical antiquity became the foundation of higher education. There was no 'uomo di cultura', no cultivated individual without this basic knowledge." (Sterba, 1974, sid. 169).

> "... so powerful was the ideal of universal culture (Allgemeinbildung) that even those who, on entering university, specialized on subjects like law or medicine, continued to regard it as incumbent upon them to show their appreciation of the humanities by an interest in music, painting and literature. Anyone who had access to the University and thus belonged to the privileged class of the *Akademiker* (a position which also resulted in the immense practical advantedge of having only one year of compulsory military service instead of three) felt he had to show his status by being able to talk about the arts, to quote from the classics, to go to the opera, the theatre, picture galleries and concerts. The bookcase with the uniformly bound standard sets of the German classics was an indispensable status symbol even in the homes of dentists or agronomists or graduates of the technical universities who sported the academic title *Herr Ingenieur*." (Esslin, 1972, sid. 46–47).

Freud var tämligen grundligt beläst i fråga om de västerländska klassikerna: grekiska, latinska, tyska och engelska författare, liksom Bibeln, Cervantes och Molière (Jones, 1953, kap. 9; Sterba, 1969, 1974; Holt, 1972; Gedo och Wolf, 1976). Han läste också många av sin tids moderna författare. Flera av dessa beskrev ofta ett skeende ur någon av de handlande personernas synvinkel på ett betydligt mera markerat och tekniskt raffinerat sätt än som förekommit i den tidigare litteraturen. Så skapade t. ex. Arthur Schnitzler den s. k. inre monologen, som James Joyce senare skulle utveckla ytterligare. Här visades, att den till synes osammanhängande strömmen av tankar och känslor utgjorde ett sammanhang. Detta var emellertid inte uppenbart utan kunde förstås endast utifrån personens historia och livssituation.

En del av de moderna författarna var intresserade av psykopatologi och kunde skildra t. ex. ett hysteriskt anfall genom att mer eller mindre identifiera sig med den sjuka människan, och därigenom presentera en

"förstående" tolkning (Brandell, 1961, sid. 21).

Förutom att Freuds skönlitterära beläsenhet sannolikt givit honom vissa enskilda idéer, torde den ha understött den common sense-syn på mänskliga handlingar, som han utgick från i sin teoribildning: en handling är en del av en "berättelse" eller ett drama, som beskriver den handlandes bakgrund och aktuella situation, och den förstås genom någon form av inlevelse. Att det är sådan "ovetenskaplig" förståelse Freud söker och betraktar som adekvat, är han tidigt medveten om:

> "I have not always been a psychotherapist. Like other neuropathologists, I was trained to employ local diagnoses and electro-prognosis, and it still strikes me myself as strange that the case histories I write should read like short stories and that, as one might say, they lack the serious stamp of science. I must console myself with the reflection that the nature of the subject is evidently responsible for this, rather than any preference of my own. (Breuer och Freud, 1895, sid. 160).

Man kan emellertid finna flera andra källor till psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt. De flesta av dessa är uttryck för samma allmänna tidsanda som den "psykoanalytiska" skönlitteraturen.

En av dessa källor var sannolikt den psykologiskt orienterade psykiatri, som fanns i Wien jämsides med den dominerande fysiologiska psykiatrin, representerad av bland andra Meynert. Den mest betydande företrädaren för den förra torde ha varit Moritz Benedikt (1835–1920). Freud nämner Benedikt i Breuer och Freud, 1895 (sid. 8, 210).

Benedikt betonade ständigt att det han kallade patientens "andra liv" eller "hemliga liv" var viktigt för uppkomsten av hysteri och andra neuroser. Detta "liv" bestod av dagdrömmar, fantasier, frustrerade önskningar och ambitioner samt bortträngda känslor, oftast av sexuell art. Det innehöll som sin mest centrala komponent vad Benedikt kallade en "patogen hemlighet". Denna kunde vara t. ex. ett pinsamt minne, nästan alltid med sexuell anknytning.

Parallellerna mellan Benedikts psykiatri och psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt är uppenbara: en handling eller ett handlingsmönster förstås mot bakgrund av den handlandes subjektiva upplevelsevärld, där den viktigaste delen är den, som ligger "under ytan". Däremot finns knappast hos Benedikt tanken att man får kunskap om denna dolda verklighet genom att tolka, dvs. finna omedvetna innebörder i, dess observerbara uttryck.

Tendensen att undersöka och avslöja den del av människans liv och föreställningsvärld, som hon inte är medveten om, eller som hon medvetet döljer för sin omvärld, fanns över huvud taget i 1800-talets Europa. Denna "unmasking trend" (Ellenberger, 1970, sid. 537) tog sig många olika uttryck. Genomgående var uppfattningen att de väsentliga

sanningarna om människan finns "under ytan", och att de är av ett sådant slag, att hon inte gärna vill bli medveten om dem. "Höga" och skenbart icke reducerbara föreställningar, känslor och värderingar återfördes på sådana av lägre dignitet.

Feuerbach framställde i "Kristendomens väsen" (1841) den religiösa upplevelsens innehåll som alltigenom fiktivt. Det hade sin rot, inte i objektiva iakttagelser av yttervärlden eller i någon transcendent verklighet, utan i högst konkreta jordiska drifter och önskningar, som trängts bort till det omedvetna.

Marx såg ideologierna, både i deras direkt ekonomiska form (vulgärekonomi) och i deras mystifierade form (religion, antropologi) som redskap för de härskande klasserna att bedra såväl de lägre klasserna som sig själva och därigenom upprätthålla samhällets maktförhållanden.

Nietzsche fann bakom vad som framstod som idealism och människokärlek någon helt annat: vilja till makt.

Även i den europeiska konsten, litteraturen och journalistiken under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet fanns denna tendens att vilja avslöja den fula verkligheten bakom de vackra fasaderna. Ibsens "Rosmersholm", "Vildanden" och "Gengångare" är goda exempel från litteraturen. I tidskriften "Die Fackel" ville wienaren Karl Kraus avslöja hyckleriet bakom den glättiga ytan i "drömmarnas stad" (Janik och Toulmin, 1973, kap. 3).

Föreställningen om en dold mänsklig natur fanns också i den romantiska filosofin. Denna hade visserligen vid slutet av 1800-talet för länge sedan förlorat sin dominerande ställning, men den levde fortfarande i viss mån kvar i det allmänna kulturklimatet. Den dolda aspekten av människan sågs som en del av hela naturens urgrund, dess "nattsida". Den antogs manifestera sig framför allt i sådant som drömmar, mentalsjukdomar, parapsykologiska fenomen, myter, sagor och sägner, folkvisor och geniers skapelser. Dessa innehöll, menade man, ett slags universella symboler, vilkas tolkning ledde till kunskap om verklighetens fundament (Ellenberger, 1970, sid. 200).

Moritz Benedikt var inte den ende psykoterapeut, som influerade Freud till hans humanvetenskapliga betraktelsesätt. Vi har tidigare konstaterat, att Freud i den franske neurologen Charcots teorier kom i kontakt med uppfattningen att ett mentalt innehåll kunde förorsaka hysteri, och att dessa teorier förmodligen var en av källorna till den mentalistiska ontologin i Freuds teorier från "Drömtydning" och framåt.

Det är emellertid möjligt att spåra ett inflytande från Charcot även i psykoanalysens humanvetenskapliga betraktelsesätt. Här är det inte så mycket fråga om Charcot som teoretiker utan snarare som kliniker och psykoterapeut.

I sina fallbeskrivningar visar Charcot ofta, att han ser ett samband

mellan en människas barndomsupplevelser eller traumatiska upplevelser och en senare utvecklas neuros, mellan sexualliv och hysteri osv.[37] Dessa samband är inte systematiserade i någon psykologisk teori, utan Charcot tycks ha uppfattat dem rent intuitivt. Hans försök att förstå en människas neurotiska handlingsmönster mot bakgrund av hennes historia och livssituation skilde sig emellertid radikalt från den wienska "hjärnmytologin". De gjorde troligen ett starkt intryck på Freud.

Handlingar och handlingsmönster utgör *en* typ av komponenter i ett meningssammanhang. En annan utgöres av den förståelse av yttervärlden, som initierar eller på annat sätt ligger till grund för handlingar. Hur en person upplever t. ex. en situation bestäms enligt psykoanalysen inte enbart av situationens egna objektiva karakteristika utan också av personens psykiska innehåll (se sid. 28).

En liknande syn på mänskliga upplevelser och erfarenheter hade Freud kommit i kontakt med redan under sina första universitetsår, då han gick på filosofen och psykologen Brentanos föreläsningar [38]. Brentano var en intellektuell särling i 1870-talets Wien. Hans psykologiska uppfattningar hade sina rötter i Aristoteles' filosifi. De var i stort sett opåverkade av såväl Herbarts psykologi (Andersson, 1962, sid. 12) som av den fysiologiska psykologi, som företräddes av bland andra Helmholtz och Fechner (Merlan, 1945, sid. 375). Han stod således utanför sin tids psykologiska huvudströmningar.

Enligt Brentanos syn på mänskliga upplevelser och erfarenheter är dessa inte enbart registreringar av yttre skeenden. Sådana bidrar visserligen med ett råmaterial till innehållet i upplevelserna och erfarenheterna, men det är det mänskliga psyket, som ger dem deras speciella mening. Från början bestäms en människas förståelse av verkligheten av "instinctual propensities". Senare modifieras detta primitiva sätt att uppfatta omgivningen av människans utveckling och senare erfarenheter (Barclay, 1964/65, sid. 20) [39].

Allmänt torde Brentanos viktigaste betydelse för Freud ha legat i att han såg, att det var möjligt att utveckla en psykologi, som var oavhängig av fysiologin (se också sid. 66).

Det är slutligen sannolikt, att Freud mottog influenser också från den judiska tanketraditionen (Bakan, 1958; Jones, 1953, sid. 25 f; Rychlak, 1968, sid. 327 f; Schick, 1968/69, sid. 544; Schur, 1972, sid. 22–27; Esslin, 1972, sid. 45; Heer, 1972; Trosman, 1973, sid. 328 f). Freud var jude, men varken han eller hans föräldrar hade någon religiös anknytning till den judiska traditionen. Freud har dock vid flera tillfällen påtalat sin känsla av samhörighet med denna (Freud, 1873–1939, sid. 366–367; Jones, 1955, sid. 398).

Det är svårt att närmare precisera arten av det inflytande Freud mottog från den judiska kulturen. Vissa inslag i Talmud-traditionen finner man emellertid också i psykoanalysen, t. ex. tendensen att finna dolda

meningar bakom de uppenbara (Zoborowski och Herzog, 1962, sid. 121) och tanken att varje fenomen kan förstås på flera olika sätt (Bakan, 1958, sid. 261–262). Dessa grundtankar fanns emellertid också på en mängd andra håll.

Freud levde således i en intellektuell miljö, som var både humanistiskt och naturvetenskapligt präglad. Över huvud taget hade det i Europa under senare hälften av 1800-talet skapats ett speciellt kulturklimat av företrädare för dels de nya humanvetenskaperna, dels de etablerade naturvetenskaperna. Det var där naturligt, att den vetenskapsteoretiska debatten till stor del kom att röra sig om dessa vetenskapsgrenars eventuella särart och de relationer, som ansågs råda eller böra råda mellan dem [40].

En ståndpunkt i denna debatt var den positivistiska (se sid. 50). Så småningom utbildades emellertid mer eller mindre klart utformade antipositivistiska vetenskaps- och kunskapsideal av bland andra tyskarna Droysen, Simmel, Dilthey och Max Weber.

Dessa, som i och för sig utgör en ganska heterogen grupp, reagerade alla mot positivismens vetenskapsideal och mot tesen att naturvetenskapen, positivistiskt tolkad eller inte, skulle utgöra ett mönster för vetenskap över huvud taget, alltså även humanvetenskap.

Man hade också en annan syn på vetenskapliga förklaringar än positivisterna. Humanvetenskapernas mål, menade man, var inte att förklara ett fenomen genom att se det som en produkt av lagbundna processer. Det gällde i stället att förstå det som en del av ett sammanhang, där relationerna mellan de olika elementen är av annat slag än naturvetenskapernas kausalrelationer. Dilthey (Dilthey, 1910) talar t. ex. om den historisk-sociala verkligheten som "verkningssammanhang", där människor, institutioner, organisationer, nationalstater, kulturkretsar osv. handlar och skapar, förverkligar värden, uppställer och uppnår mål osv.

I denna intellektuella atmosfär, med dess starka såväl positivistiska som antipositivistiska strömningar, föddes de moderna beteende- och handlingsvetenskaperna. Det är därför naturligt att dessa, alltsedan sin begynnelse, har utgjort slagfält för en naturalistiskt och en humanistiskt orienterad människo- och vetenskapssyn.

Psykoanalysen är emellertid härvidlag särskilt intressant. Inom t. ex. psykologi i övrigt och sociologi har det utbildats mer eller mindre klart avgränsade skolor, med antingen naturalistisk eller humanistisk inriktning. Inom psykoanalysen, åtminstone den freudianska traditionen, existerar emellertid två i grunden olika synsätt. Därför är de vetenskapsteoretiska problem, som rör särarten hos och relationerna mellan dessa, särskilt klart accentuerade där.

Att Freuds psykoanalys till en del kan ses som en produkt av det sena 1800-talets idéklimat och de traditioner som manifesterar sig där, har

naturligtvis ingenting att göra med teoriernas "sanning" eller användbarhet som förståelseinstrument. Det ger heller ingen anledning att ifrågasätta Freuds originalitet. Att Freuds teorier var revolutionerande motsägs inte av att en del av deras grundidéer i någon form fanns i Freuds miljö och funnits tidigare i idéhistorien: en väl förberedd revolution är inte desto mindre en revolution.

III. Teorier om psyket

Kamrater! Någon djävla ordning får det vara ...

(C-H Hermansson)

III.1 Inledning

Psykoanalysens teorier om psyket har växt fram under psykoanalysens hela utveckling. De har visserligen utformats inom en gemensam allmän ram, men har i övrigt ofta tillkommit tämligen oberoende av varandra. De har varit och är avsedda att lösa problem på olika teoretiska nivåer: från specifika typer av mentala störningar till övergripande problem angående psykets allmänna innehåll och struktur. Teorierna utgör därför långt ifrån någon systematiserad enhet.

Den följande presentationen av psykoanalysens teorier om psyket utgör ett förarbete till en vetenskapsteoretisk analys av förklaringar. Den avviker därför från sådana framställningar, som finns i läroböcker i psykoanalys. Jag vill i första hand undersöka begreppens och teoriernas funktioner i en förklaring, och vissa delar av teorierna, som är viktiga i psykoanalysens terapeutiska praxis, blir därför för min del onödiga att gå in på. Andra har däremot fått ett större utrymme här än de vanligtvis får i läroböckerna.

Jag menar, att Freud utformade två generella teorier om psyket, som beskriver olika modeller av detta. Teorierna är dock inte klart åtskilda i hans texter. Den första av dem kallar jag, i brist på bättre, för "teorin om de psykiska mekanismerna" [1]. Den innehåller en rent psykologisk ontologi med grundkategorierna föreställningar och affekter. Den andra teorin benämner jag "teorin om den psykiska apparaten". Den har i vissa avseenden en mera naturvetenskaplig prägel än den förra, bland annat genom att den har energi som en av sina ontologiska grundkategorier.

Jag menar, att den senare teorin i högre grad än den förra än en produkt av det sena 1800-talets naturvetenskapliga vetenskapsideal. Jag kan inte se, att den har några särskilt viktiga funktioner i en psykoanalytisk förklaring. En rimlig och trolig utvecklingslinje för psykoanalysen är därför, att den överges medan den förra teorin utvecklas.

Vid en framställning av psykoanalysens teorier om psyket stöter man på ganska stora svårigheter. För det första används inom psykoanalysen ofta en och samma term för begrepp på olika teoretiska nivåer. Genom att jag beskriver en nivå åt gången, löper jag risken att min framställning, speciellt för läsare med psykoanalytisk skolning och erfarenhet, gör ett "uttunnat" intryck. Detta intryck kan dessutom förstärkas av att en del av de termer jag anger en betydelse av, också har betydelser, som jag inte behandlar i detta kapitel. Så kan t. ex. "regression" beteckna såväl en typ

av psykisk process som en typ av handlingsmönster.

För det andra möter man här, liksom vid varje försök att framställa någon del av de psykoanalytiska teorierna, problemet att det bland psykoanalytiker finns en mängd olika uppfattningar. En del av dessa uttrycks dessutom på ett sådant sätt, att man på ganska lösa grunder måste gissa sig till vad som egentligen menas. Även om min framställning av teorierna om psyket är mycket översiktlig, har jag ibland varit tvungen att ta ställning för någon viss uppfattning, som jag mer eller mindre klart tyckt mig finna i de psykoanalytiska texterna.

Jag är emellertid väl medveten om det vanskliga i att inta en bestämd ståndpunkt inom ett område, vars praxis man inte deltagit i.

III.2 Teorin om de psykiska mekanismerna

III.2.1 Ontologi

En ontologisk grunduppfattning hos Freud är, att varje mentalt tillstånd kan analyseras i två komponenter:

1. En *föreställning* (ty. "Vorstellung"), som har ett innehåll eller objekt: det den är en föreställning om. Detta behöver inte existera i vanlig mening. Föreställningar kan vara av olika intensitet.
2. En *affekt*, som har en kvalitativ och en kvantitativ aspekt. Den senare brukar kallas "affektladdning" (ty. "Affektbetrag").

Det är sannolikt, att Freud influerats till denna typ av analys av såväl Herbart som Brentano. Herbarts dynamiska psykologi hade en ontologi, där föreställningar av olika styrka var av väsentlig betydelse. Brentano analyserade ett mentalt tillstånd i två komponenter: en föreställning, som har ett kvalitativt innehåll eller objekt, som den är riktad mot, och en kvantitativ komponent, en affektladdning (Brentano, 1924–28).

Freud utförde knappast några konsekventa analyser av mentala tillstånd i föreställningar och affekter. Bland annat hade han en tendens att i sina analysförsök glida över i en annan ontologi med energiladdningar i stället för affekter [2].

En ny föreställning antas inom psykoanalysen uppkomma som en produkt av dels förhållanden i yttervärlden, som perceptueras, dels ett psykiskt innehåll i form av organiserade enheter av föreställningar och affekter, s. k. *strukturer*. De senare ger perceptionen ett meningsinnehåll genom att dess objekt förstås i begrepp från dem (se sid. 28).

En nyskapad föreställning kommer därefter att själv ingå i sådana strukturer, och kan förändras till följd av förändringar i de övriga elementen och relationerna mellan dessa [3].

Inom psykoanalysen ser man alltså inte en föreställning som en mental reproduktion av ett stycke objektivt existerande verklighet, utan som något det mänskliga psyket varit med om att skapa. En föreställning betraktas som ett möjligt föremål för medvetande, alltså inte som identisk med en medvetenhetsakt. Denna uppfattning finner man också hos Herbart. Brentano däremot betraktar en föreställning som just en medvetenhetsakt, dvs. det varmed eller varigenom en person blir medveten om något (Brentano, 1924–28; Wedberg, 1966, sid. 37).

En icke medveten föreställning kan antingen vara *förmedveten* eller (dynamiskt) *omedveten*. Det förra betyder, att det inte finns något i psyket, som hindrar föreställningen från att bli medveten, och det senare innebär, att det finns krafter, som förhindrar att den blir det.

En affekt har, som vi såg, för Freud två aspekter (se sid. 66). Den kvalitativa är liktydig med affektens art, t. ex. glädje, rädsla eller hat. Den kvantitativa aspekten, "affektladdningen", är i denna ontologi detsamma som affektens styrka.

Termen "affektladdning" har emellertid inte bara en innebörd i de psykoanalytiska texterna. Den betecknar ibland en energikvantitet, som befinner sig i ett visst "tillstånd" (se sid. 78), och hör då hemma i psykoanalysens andra modell av psyket.

Freud verkar ha tänkt sig, att olika sådana "tillstånd" motsvaras av olika affekter. Han analyserade t. ex. en önskeimpuls att utföra en handling H i dels en föreställning om H eller målet för H, dels en affektladdning, som är förbunden med denna och som "strävar efter" att urladdas (Freud, 1915b, sid. 186).

Enligt Freud kan en affekt inte vara omedveten i samma betydelse som en föreställning kan vara det. Med en omedveten affekt menar han inte något existerande, som hindras från att bli föremål för medvetande, utan

> ". . . a potential beginning which is prevented from developing." (Freud, 1915b, sid. 1978)

I psykoanalytiska förklaringar av handlingar är vissa typer av strukturer, dvs. ordnade enheter av element ur de ontologiska grundkategorierna, av stor betydelse. De viktigaste av dessa är *fantasier* och *komplex*. "Fantasi" betyder här en tänkt scen, där den fantiserande oftast själv deltar. Man menar, att det finns vissa typer av fantasier, som är särskilt viktiga för förståelsen av handlingar. Dessa gäller bland annat att den fantiserande personen bevittnar ett samlag mellan sina föräldrar, att han (hon) förförs och att han (hon) eller någon annan blir kastrerad [4].

Ett komplex är mera omfattande än en fantasi. Två komplex är speciellt viktiga för psykoanalytiska förklaringar: kastrationskomplexet och oidipuskomplexet.

Kastrationskomplexet innehåller en kastrationsfantasi: skillnaden mellan könen beror på att flickor kastrerats. Hos pojkar innehåller det dessutom en fruktan för att bli kastrerad som straff för sexuella aktiviteter. Flickor upplever, omedvetet, den fantiserade kastrationen som en oförrätt, som de önskar förneka eller kompensera.

Oidipuskomplexet finns i olika former. Den vanligaste består i att pojken önskar döda sin fader, som han upplever som en rival om modern, för att därefter utan hinder kunna förena sig med henne.

III.2.2 Drifter (ty. "Triebe")

Den typ av psykiatri, som dominerade i det sena 1800-talets Wien, var, som vi såg i föregående kapitel, extremt fysiologiskt orienterad. En godtagbar förklaring av t. ex. ett neurotiskt symtom skulle utformas i hjärn- och neurofysiologins begrepp (se sid. 51f, 53f).

Det var därför naturligt för Freud att försöka förstå vissa aspekter av mänskliga handlingar med hjälp av begrepp, som hänför sig till någon fysiologisk kraft- eller retningskälla. Härvid utformade han en teori om relationer mellan "det fysiska" och "det psykiska". Denna teori, *driftteorin* [5] kom att behandla sådana tendenser i människans psykiska aktivitet och handlande, som Freud menade tillhöra människans grundläggande konstitution [6].

I "teorin om den psykiska apparaten" framställer Freud människans psyke som en generativ mekanism, ett energisystem, som producerar tankar, fantasier, känslor osv. Detta var i enlighet med det naturvetenskapliga vetenskapsideal, som var förhärskande i hans miljö. Enligt Helmholtz' energiprinciper, som där var allmänt omfattade, kan ett sådant system inte sättas i rörelse av sig självt. Det föll sig därför naturligt för Freud att söka efter en "retningskälla" till det mänskliga psyket, som låg utanför detta. Hans begrepps- och teoribildning härvidlag kom också att styras av en annan komponent i det dominerande naturvetenskapliga paradigmet: uppfattningen att förklarande teorier bör innehålla endast kvantitativa begrepp [7].

Driftbegreppet är ett av de psykoanalytiska teoriernas många vaga begrepp. Dessutom används termen "drift" i flera olika betydelser, både av Freud och av modernare analytiker [8]. Jag ska här försöka framställa några av grundtankarna i driftteorin.

Freud betecknade driftbegreppet som "ett begrepp på gränsen mellan det fysiska och det psykiska" (Freud, 1915a, sid. 121; Freud, 1905a, tillägg gjort 1915, sid. 168). Han tänkte sig, att det i vissa delar av kroppen ständigt försiggår processer av fysisk-kemisk natur, som ger upphov till någon form av somatiska spänningar.

Med "drifter" kommer jag i fortsättningen att avse dessa spänningar.

De motsvarande organiska processerna kommer jag, efter Freud, att beteckna som "driftkällor" [9] (ty. "Triebquelle"). En drift, som således enligt denna definition är somatisk, antas ha en psykisk motsvarighet, en s. k. *psykisk representant* (ty. "psychische Repräsentanz" eller "psychischer Repräsentant") eller *driftrepresentant* (ty. "Triebrepräsentanz" eller "-t"). Denna har skapats genom att personen i fråga har uppnått drifttillfredsställelse med hjälp av ett objekt (se nedan). Den utgöres av en *önskan* efter detta objekt såsom en källa till lust. Man antar, att vissa sådana driftönskningar, som utformas under individens barndom, kan förbli i stort sett oförändrade. De ger då hos den vuxna människan ofta upphov till neurotiska konflikter och andra störningar.

Freud tänkte sig inte relationen mellan den somatiska driften och dess psykiska representant som en kausalrelation [10] och inte heller som ett exempel på psykofysisk parallellitet. Han menade, att driftrepresententen kunde förändras, inte bara till följd av förändringar i driften, utan också i de psykiska strukturer, i vilka den kommit att ingå.

En drift antas ha ett *mål:* att det spänningstillstånd, som den, i min definition, utgöres av, ska elimineras [11]. Detta innebär, i termer av psykisk energi, en *urladdning,* och motsvaras på upplevelseplanet av *tillfredsställelse.* Driftens mål uppnås med hjälp av något *objekt,* som kan vara t. ex. ett ting, en annan person eller en del av den egna kroppen.

Freud antog, att det existerar två *grunddrifter:* sexual- och aggressionsdriften [12], som har olika slag av tillfredsställelse som mål. Dessa drifter är medfödda, och alla andra "drifter" (t. ex. "självbevarelsedrift") antas på något sätt kunna reduceras till dem.

För sexualitetens del menar man sig kunna ange de delar av kroppen (de s. k. erotogena zonerna), där motsvarande somatiska processer äger rum. Då det gäller aggressionsdriften har man emellertid ingen evidens för att den har någon motsvarande somatisk källa (Brenner, 1971, sid. 138).

Drifterna antas vara flexibla i den betydelsen att de kan tillfredsställas på andra sätt än vad som vanligtvis brukar betecknas som sexuella och aggressiva handlingar: samma mål kan uppnås med hjälp av olika objekt. Så betraktas t. ex. vetenskaplig forskning av en del psykoanalytiker som s. k. sublimering av infantil sexuell nyfikenhet, och kirurgisk verksamhet som sublimerad aggressivitet.

De båda grunddrifterna tänkes alltid fungera tillsammans, dvs. den inre drivkraften bakom t. ex. en handling antas alltid innehålla en sexuell och en aggressiv komponent.

Man antar, att de båda grunddrifterna har en normal, genetiskt betingad utveckling genom olika stadier. Denna utveckling kan rubbas. I de olika stadierna av en drifts utveckling uppnås tillfredsställelse med hjälp av olika slag av objekt. Härvid är teorin mest utvecklad för

sexualdriftens del. Dess stadier benämns det orala, det anala, det falliska och det genitala stadiet. Somliga anser, att aggressionsdriften genomlöper samma stadier (Brenner, 1955, sid. 34; 1971, sid. 140), medan andra menar, att denna drift har en utveckling, som skiljer sig från sexualdriftens (Solnit, 1972, sid. 438).

III.2.3 Övergripande principer

I de psykoanalytiska teorierna finns begrepp, som hänför sig till mycket generella tendenser i det mänskliga psykets sätt att fungera. De viktigaste av dessa är begreppen *lustprincip* och *realitetsprincip*.

Då termen "lustprincip" betecknar en princip för psykets funktionssätt, används den, såvitt jag förstått, i två olika betydelser inom psykoanalysen. Jag kommer därför i fortsättningen att skilja mellan den *generella* och den *speciella* lustprincipen$_p$. (Index "p" står för "psyket") Jag menar, att denna åtskillnad är viktig för förståelsen av relationen mellan lustprincip och realitetsprincip.

Den generella lustprincipen$_p$ säger, att det finns en tendens hos psyket att fungera så, att lust uppnås och olust undviks.

En människas tidigaste sätt att befria sig från olust och uppnå lust är enligt psykoanalysen att omedelbart tillfredsställa driftkraven. Den *speciella lustprincipen$_p$* säger, att det finns en tendens hos psyket att fungera så, att lust uppnås och olust undviks genom att driftkraven omedelbart tillfredsställs.

Sådan drifttillfredsställelse stöter emellertid ofta på hinder i yttervärlden i form av t. ex. förbud och bestraffning. Den resulterar då i olust. Som försvar mot sådana olustupplevelser utformar psyket strukturer såsom moraliska uppfattningar och handlingsnormer. I psykets funktionssätt sker då en förändring från den speciella lustprincipen$_p$ till *realitetsprincipen$_p$*. Den senare säger, att psyket har en tendens att fungera så, att lust uppnås och olust undviks, men att detta inte alltid sker genom att driftkraven tillfredsställs omedelbart, utan via omvägar och uppskjutanden, betingade av förhållanden i yttervärlden.

Realitetsprincipen står således ofta i motsättning till den speciella lustprincipen men inte den generella. Den är i stället underordnad den senare i den betydelsen att om den följs, så leder detta till mera lust/mindre olust än om hänsyn inte togs till de yttre omständigheterna. Sådan hänsyn tas inte då den speciella lustprincipen följs.

Utbildandet av psykiska strukturer för försvar mot den olust, som ett handlande enligt den speciella lustprincipen (om lust- och realitetsprinciperna som handlingsprinciper, se sid. 111f) tillsammans med förhållanden i yttervärlden kan ge upphov till, resulterar i ett tillstånd av *konflikt* inom psyket. Överhuvudtaget är begreppet konflikt, på olika teoretiska nivåer, av grundläggande betydelse i psykoanalytiska förklaringar av handlingar. Sådana förstås ofta som *kompromisser* mellan polerna i en konflikt. Konflikter antas råda i det mänskliga psyket inte bara mellan driftönskningar och önskningar att uppfylla moraliska normer, utan också mellan föreställningar, mellan känslor och mellan större delar av psyket, s. k. system (se sid. 72f, 80f). Alla sådana konflikter betraktas som uttryck för något slags yttersta konflikt mellan de båda grunddrifterna. Hos Freud finns tidigt tanken, att alla konflikter är, i någon mening, reducerbara till en yttersta motsättning mellan två stora krafter, av vilka den ena är sexualiteten. Freud utförde dock aldrig några sådana reduktioner i detalj, och i en psykoanalytisk förklaring av en handling visar man långt ifrån alltid, att denna är ett uttryck för en driftkonflikt.

Då Freud låter begreppet konflikt spela en central roll vid förståelsen av människans psyke och dess produkter, ansluter han sig till en *dialektisk* tanketradition. Denna har, åtminstone för västerlandets vidkommande, sina rötter i tidig grekisk filosofi. Den dialektiska traditionen innehåller bland annat följande metafysiska antagande:

Den ontologiska principen: Strukturen hos (någon del av) universum karakteriseras till väsentliga delar av motsatspar, vilkas båda komponenter befinner sig i strid med varandra.

Man har, i tänkandets historia, föreställt sig sådana motsatspar på olika nivåer. Pythagoréerna antog, att det i universum finns två fundamentala tendenser. Den ena är att ordna, att skapa system och struktur, och den andra är att bryta ner dessa skapelser [13].

En liknande tanke finns hos Empedokles:

> "Han talade om 'kärleken' (attraktion) och 'hatet' (repulsion) som de två stora krafterna i universum: medan kärleken för de fyra elementen tillsammans och blandar dem, skingras de av hatet. Kärleken är det goda, hatet det onda. De kämpar en evig strid, där ömsom den ena, ömsom den andra hemför segern. Kärlekens seger innebär världsdaning, medan hatets innebär världsupplösning." (Wedberg, 1958, sid. 30)

De mest spekulativa delarna av den driftteori, som Freud presenterade 1920, har stora likheter med pythagoréernas och Empedokles' läror om de två motsatta principerna, som styr universum. Freud antar ju att två sådana principer eller krafter, livsdriften (Eros) och dödsdriften (Thanatos), manifesterar sig hos människan i form av hennes två grunddrifter,

sexual- och aggressionsdriften. Dessa antas ha oförenliga "mål". Freud kände väl till Empedokles. Han diskuterar honom i samband med driftteorin i Freud, 1937b (sid. 244f) och nämner honom också i Freud, 1940 (sid. 149)[14].

Man har också tänkt sig, att motsatspar av något slag finns inom varje enskilt ting. Även denna tanke finns hos pythagoréerna, som betraktade ett ting såsom sammansatt av motsatta kvalitéer [15].

En annan grundprincip inom den dialektiska traditionen är följande:

Principen för utveckling och förändring: Varje fenomen är ytterst en konsekvens av en interaktion mellan motsatspar. Fenomenet är någon form av syntes av dessa.

Den dialektiska traditionen, som bland annat omfattar de nämnda metafysiska antagandena, upplevde i europeiskt tankeliv en renässans på 1800-talet, i första hand genom Hegel, Marx och Engels [16]. Den manifesterade sig emellertid också inom den tyska Naturfilosofin, där man såg världen som ett dynamiskt samspel mellan antagonistiska krafter. Denna påverkade Helmholtzgruppen, som betraktade attraktion och repulsion som de fundamentala krafterna i universum [17].

III.2.5 Psykets utveckling och system

Vissa begrepp i de psykoanalytiska teorierna är avsedda att möjliggöra en förståelse av handlingar och handlingsmönster såsom uttryck för stadier i drifternas och psykets utveckling [18].

Vi fann tidigare, att man inom psykoanalysen tänker sig, att människans båda grunddrifter utvecklas genom olika, genetiskt betingade stadier (sid. 69f). Detta innebär också, att människans psyke förändras: en utveckling av drifterna motsvaras av en utveckling av deras psykiska representanter. Önskningarna om drifttillfredsställelse är olika i driftutvecklingens olika stadier.

Utvecklingen av människans psyke antas emellertid också ske utefter en annan linje: en gradvis *differentiering* i olika *system* med olika funktioner. Man tänker sig, att psyket från början endast innehåller driftönskningar. Dessa konstituerar det s. k. *detet.*

Genom människans kontakt med yttervärlden utformas nya psykiska strukturer, som har till funktion att ombesörja hennes anpassning till yttre förhållande. Detta sker framför allt genom en utveckling av förmågan till driftkontroll. Dessa strukturer benämns *jaget.*

Ett tredje system av strukturer är *överjaget* [19]. Detta reglerar sådant som samvete, själviakttagelse, självbestraffning, skuldkänslor och idealbildning. Överjaget antas utformas på oidipuskomplexets grund: då barnet på grund av förbud och bestraffning upphör med att försöka

tillfredsställa sina oidipala önskningar, identifierar det sig med sina föräldrar och internaliserar på så sätt förbuden.

I teorin om utvecklingen av människans psyke i olika system ansluter sig psykoanalysen till en allmän utvecklingsteori, som finns redan hos Aristoteles: människor och djur utvecklas genom en successiv differentiering, som ger upphov till nya egenskaper och nya strukturer. Denna grundsyn formulerades av Aristoteles i opposition mot den s. k. preformationistiska uppfattningen. Den senare går i korthet ut på att de egenskaper och strukturer, som under utvecklingens gång uppenbaras, existerar redan från början, då på ett eller annat sätt dolda. Under 1800-talet fanns tanken, att utveckling överhuvudtaget (i den organiska och oorganiska naturen, i samhället) innebär ökad differentiering och integrering, hos bl. a. Herbert Spencer [20].

Enligt de psykoanalytiska utvecklingsteorierna utvecklas människans psyke inte enbart kumulativt, dvs. genom att nya strukturer läggs till de redan existerande. Nya erfarenheter och ingång i nya utvecklingsstadier förändrar i stället t. ex. minnen av tidigare händelser, så att dessa får nya innebörder. Detta gäller bland annat sådana minnen, som från början varit omöjliga att placera i en meningsfull kontext. Det är ofta en sådan förändring, som gör, att ett minne blir traumatiskt och kommer att fungera som en patogen kraft.

Freud kallar denna egenskap hos psyket för "Nachträglichkeit". Den omnämns, såvitt jag vet, första gången i ett brev till Wilhelm Fliess, daterat den 6/12 1896 (om än inte med denna term):

> I am working on the assumption that our psychical mechanism has come into being by a process of stratification: the material present in the form of memory-traces being subjected from time to time to a *re-arrangement* in accordance with fresh circumstances – to a *re-transcription.*" (Freud, 1887–1902, sid. 185) [21].

(För exempel på denna mekanism, se sid. 113, 129)

III.2.6 Psykiska processer

En viktig förutsättning för psykoanalytiska förklaringar av handlingar och andra psykiska produkter är antagandet att det finns regelbundenheter i psykets sätt att fungera.

Man tänker sig att det finns tre fundamentala slag av psykiska processer:

1. Nybildningar av grundläggande ontologiska enheter, dvs. föreställningar och affekter.
2. Förändringar av grundläggande ontologiska enheter.

3. Förändringar i kombinationer av grundläggande ontologiska enheter, dvs. psykiska strukturer, eller upprätthållande av sådana.

Jag ska här ge några exempel på begrepp för processer, som närmast hör hemma i den tredje gruppen. Jag väljer begrepp, som jag menar ha ett speciellt stort förklaringsvärde.

a. *Bindning* (ty. "Bindung") betyder överhuvudtaget stabilisering av psykiska strukturer. Detta kan innebära, att en föreställnings intensitet förblir någorlunda konstant, att en föreställning förblir konstant förbunden med en viss affekt eller att ett samband mellan olika föreställningar, t. ex. en associationskedja, består.

b. *Primärprocesser* (ty. "Primärvorgangen") utmärker den omedvetna psykiska aktiviteten. De karaktäriseras allmänt av lättrörlighet inom psyket. Det finns två slag av sådana processer:

   (i) *Förtätning* (ty. "Verdichtung") innebär ett slags sammansmältning av flera associationskedjor i en enda föreställning, som från början är gemensam för dessa. Denna föreställnings intensitet blir lika med "summan" av intensiteterna hos de föreställningar, som ingår i de olika associationskedjorna.

   (ii) *Förskjutning* (ty. "Verschiebung") innebär, att intensiteten hos en föreställning flyttas över till en annan, med vilken den är förbunden i en associationskedja. Ibland betecknas också överflyttningen av en affekt från en föreställning till en annan som förskjutning.

   Primärprocesserna är de psykiska processer, som följer den speciella lustprincipen$_p$.

c. *Sekundärprocesser* (ty. "Sekundärvorgangen") utmärks av mindre lättrörlighet än primärprocesserna. De innefattar medveten psykisk aktivitet såsom uppmärksamhet, slutledning och fällande av omdömen. Sekundärprocesserna följer realitetsprincipen$_p$.

d. *Fixering* (ty. "Fixierung") innebär, att vissa föreställningar och önskningar, som är förbundna med en form av drifttillfredsställelse, som tillhör ett visst stadium i driftutvecklingen, behåller sin intensitet, trots att denna vid normal driftutveckling skulle ha avtagit.

   Fixering underlättar *regression*, som här betyder återgång till ett tidigare stadium i driftutvecklingen.

e. *Bortträngning* (ty. "Verdrängung") förekommer, då en viss form av drifttillfredsställelse – som i sig är lustfylld – på grund av t. ex. moraliska krav leder till olustupplevelser, såsom

skuldkänslor. Processen innebär, att vissa psykiska strukturer hindrar vissa driftrepresentanter från att bli föremål för medvetande.

III.3 Teorin om den psykiska apparaten

III.3.1 Inledning

I teorin om de psykiska mekanismerna ges den övergripande förståelsen av psyket till stor del av biologiska begrepp. Psyket ses här som ett system, som påverkas av faktorer utanför sig självt och som karakteriseras av att dess element är strukturerade i enheter med olika funktioner. Det antas, som vi sett, att de psykiska processerna försiggår i enlighet med generella principer.

Freud konstruerade emellertid också en annan modell av psyket, som ännu närmare anslöt sig till tidens naturvetenskapliga vetenskapsideal. Denna har kvar den biologiska ramen från den förra modellen, men har dessutom en del inslag från fysiken, som denna saknar. Psyket uppfattas här som en *apparat* eller *generativ mekanism,* som innehåller två slag av grundläggande ontologiska enheter: *mentala representanter* och *energiladdningar.* Skeendena inom psyket antas vara *kausala:* de psykiska produkterna är slutled i orsakskedjor.

III.3.2 Ontologi

III.3.2.1 Mentala representanter

I psykoanalysens driftteori förstås en del psykiskt innehåll som representanter för de somatiska drifterna. I teorin om den psykiska apparaten förekommer andra representationsbegrepp. Psyket antas där innehålla s. k. mentala representanter för så vitt skilda företeelser som yttre objekt (häri innefattas också andra personer), den egna personen, attityder, ord, önskningar, etiska regler (Beres och Joseph, 1970, sid. 3–4), begrepp (Stierlin, 1970, sid. 321), behov (Sandler och Rosenblatt, 1962, sid. 133), (Beres och Joseph, 1970, sid. 3), affekter (Kaywin, 1966, sid. 115; Sandler och Rosenblatt, 1962, sid. 133; Beres och Joseph, 1970, sid. 3), aktiviteter, relationer (Sandler och Rosenblatt, 1962, sid. 133) och motiv (Rubinstein, 1967, sid. 42).

Att någonting, t. ex. en föreställning eller en önskan, representerar en drift innebär allmänt, att det är ett psykiskt uttryck för ett slags somatiskt spänningstillstånd. Att ett psykiskt innehåll representerar ett objekt i

yttervärlden eller den egna personen måste emellertid betyda något helt annat, att det representerar ett begrepp måste ha en tredje innebörd, ett motiv en fjärde osv.

Det rör sig alltså om en hel grupp av relationer, något som psykoanalysteoretiker tyvärr knappast uppmärksammat och därför underlåtit att utreda. Jag finner det dessutom mycket tveksamt om det är relevant att beteckna alla dessa relationer som representationsrelationer.

Överhuvudtaget är teorin om de mentala representanterna ytterst ofullständigt utarbetad och präglas av stor osäkerhet [22]. De teorifragment som finns uttrycker, såvitt jag har förstått, flera olika uppfattningar. Min redogörelse kommer därför att hållas på ett mycket allmänt plan. Den grundar sig i huvudsak på uppfattningar, som jag tyckt mig finna hos i första hand Beres och Joseph, 1970, i andra hand Sandler och Rosenblatt, 1962 [23].

I teorin om de psykiska mekanismerna antas psyket innehålla sådant som föreställningar, affekter, önskningar och fantasier. Vissa av dessa innehåll kan bli föremål för medvetande, andra kan det inte. Teorin om den psykiska apparaten beskriver i stället psyket såsom innehållande energiladdade mentala representanter, vilka till sin natur är sådana, att de inte kan bli föremål för medvetande. De antas emellertid kunna frambringa medvetna derivat:

> ". . . a mental representation is a *postulated unconscious psychic organization* capabel of evocation on consciousness as symbol, image, fantasy, thought, affect or action." (Beres och Joseph, 1970, sid. 2)

Denna modell av psyket skiljer sig alltså från den tidigare beskrivna inte bara beträffande ontologi utan också hur relationerna mellan psyket och dess produkter förstås.

Ontologin i teorin om den psykiska apparaten har sitt ursprung i två grundidéer, som finns redan tidigt hos Freud. Den ena är neurofysiologisk och går i korthet ut på att det finns en generativ mekanism bakom mänskliga handlingar, som innehåller *neuroner*, laddade med *fysikalisk energi*. Denna idé utarbetades i Freud, 1895. Den andra, som man finner klart uttalad i Breuer och Freud, 1895, är psykologisk, och går ut på att psyket innehåller *föreställningar*, förbundna med *affekter*.

I teorin om den psykiska apparaten finns idén om den generativa mekanismen som ett energisystem kvar från den neurofysiologiska uppfattningen. Det rör sig emellertid inte längre om fysikalisk energi utan om s. k. psykisk energi, som bara har vissa egenskaper gemensamt med fysikalisk energi. Mekanismens övriga innehåll är emellertid mentalt: *mentala* representanter.

En mental representant är rent kvalitativ. Den kvantitativa aspekten av t. ex. en stark önskan eller en intensiv föreställning förstås i termer av

psykisk energi.

En mental representant kan vara sammansatt i den betydelsen att den är en organiserad mängd av andra, enklare mentala representanter. Novey beskriver t. ex. en mental representant för en affekt som en "affektiv konstellation" av mentala representanter för objekt (Novey, 1961, sid. 23). En mental representant för den egna personen kan vara sammansatt av flera s. k. "bilder", där varje bild ("self-image") står för en aspekt av den uppfattning personen i fråga har av sig själv (t. ex. som fader, som älskare etc.) (Eisnitz, 1970, sid. 151f; Arlow, 1969a, sid. 14, 21). Två olika, samtidigt existerande "bilder" kan vara motsägande, dvs. den ena "bilden" kan tillskriva personen i fråga en egenskap E, och den andra kan tillskriva honom egenskapen icke-E (Eisnitz, 1970, sid. 152). Detsamma gäller även mentala representanter för objekt (Novey, 1961, sid. 24; Sandler och Rosenblatt, 1962, sid. 133) och kanske också för andra slag.

Huruvida man tänker sig att det finns mentala representanter, som är i någon mening enkla, framgår, såvitt jag har kunnat finna, inte av den psykoanalytiska litteraturen. Frågan torde emellertid i första hand vara av intresse för filosofer, inte för psykoanalytiker.

En del teoretiker menar, att det finns medfödda mentala representanter (Sandler och Rosenblatt, 1962, sid. 134; Nagera, 1967, sid. 93; Sandler och Joffe, 1969, sid. 82). Andra menar, att det inte finns några sådana (Novey, 1958, sid. 59, Beres och Joseph, 1970, sid. 3).

En mental representant kan *förändras* bland annat genom påverkan av sinneserfarenheter (Sandler och Joffe, 1969, sid. 84; Stierlin, 1970, sid. 322). Mentala representanter *nybildas* under en persons hela liv, som resultat av bland annat sinneserfarenheter (Freud, 1925a, sid. 238; Beres och Joseph, 1970, sid. 1f) och driftprocesser. Sinneserfarenheter i sin tur är för sitt meningsinnehåll beroende av redan existerande mentala representanter, i första hand för begrepp (Stierlin, 1970, sid. 321).

Perception betraktas alltså som en aktiv psykisk process, inte som en passiv registrering i psyket. Härigenom möjliggörs en förståelse av hur en människas tidigare erfarenheter påverkar hennes sätt att uppfatta världen omkring sig, och därmed också hennes sätt att handla.

III.3.2.2 Psykisk energi

I teorin om den psykiska apparaten förstås psykiska tillstånd och processer som energifenomen (se vidare sid. 82f), vilka är led i kausalkedjor inom psyket. Begreppet psykisk energi är i första hand ett instrument för förståelse av de psykiska fenomenens kvantitativa aspekter, såsom föreställningars intensitet och önskningars och affekters styrka.

För Freud låg det nära till hands att använda just ett energibegrepp för

att konceptualisera de kvantitativa aspekterna av psyket. Den s. k. energiprincipen[24] var allmänt omfattad i hans miljö och spelade överhuvudtaget en viktig roll i 1800-talets vetenskap, i första hand fysik, kemi och fysiologi.

Begreppet psykisk energi har, liksom begreppet mental representant, ett dubbelt ursprung, som avspeglas i dess innehåll: ett fysikaliskt energibegrepp (Freud, 1895) och det psykologiska begreppet affekt (Breuer och Freud, 1895)[25].

Begreppet psykisk energi har en del av sitt innehåll gemensamt med begreppet fysikalisk energi: att kunna förskjutas från ett objekt till ett annat, transformeras från en form till en annan och urladdas[26].

Begreppet har emellertid också ett slags psykologiskt innehåll. Man postulerar existensen av två fundamentala slag av psykisk energi: sexuell energi (libido) och aggressiv energi. Dessa antas ha sina resp. ursprung i de somatiska processer, som ligger bakom de båda grunddrifterna. Kvantiteter av dessa båda slag av energi har bestämda "mål": att omedelbart och fullständigt urladdas i form av sexuella och aggressiva handlingar. Dessa mål antas vara bestämda av kvalitéer hos energin i sig, och inte, som för fysikalisk energi, av de strukturer, inom vilka den är verksam.

I modellen av den psykiska apparaten uppträder energin som *laddningar* (ty. "Besetzungen") till mentala representanter. En sådan laddning kan helt eller delvis *förskjutas* från en mental representant till en annan. En kvantitet psykisk energi kan *transformeras* från sin ursprungliga driftkaraktär till s. k. "neutraliserad energi". Den har då inte längre som mål omedelbar och fullständig urladdning i form av sexuella eller aggressiva handlingar.

Då det gäller urladdning av psykisk energi råder det stor oklarhet bland psykoanalytiker. Man tänker sig, att urladdning sker i form av handlingar och vissa affekter. Man tycks mena, att urladdning innebär, att psykisk energi försvinner från den psykiska apparaten (Compton, 1972, sid. 4). Samtidigt antas något slags motsvarighet till energiprincipen (se ovan) gälla för psykisk energi. Vart den psykiska energi, som avbördats från den psykiska apparaten tar vägen, ger emellertid, såvitt jag kunnat finna, den psykoanalytiska litteraturen ingen upplysning om.

Sexuell och aggressiv energi antas kunna *"blandas"*. Med detta menar man, att en och samma mentala representant kan vara laddad med båda slagen av energi (och dessutom neutraliserad energi). Drivkraften bakom psykiska processer antas alltid vara en sådan "blandning" av olika slags energi.

Det finns ingen metod för att tilldela laddningar av psykisk energi någon form av mätetal.

Begreppet psykisk energi är ett av de mest kontroversiella begreppen inom psykoanalysen. Olika teoretiker har olika uppfattningar om dess

innehåll. Somliga menar, att "psykisk energi" endast är en metafor för den kvantitativa aspekten av känslor, önskningar etc., dvs. deras intensitet. Detta gör bland andra R.S. Wallerstein (Wallerstein, 1977), M.H. Horowitz (Horowitz, 1977), A.D. Rosenblatt och J.T. Thickstun (Rosenblatt och Thickstun, 1970, 1977). Andra menar, att termen är avsedd att beteckna något inom det mänskliga psyket, som har vissa, men inte alla, egenskaper gemensamma med fysikalisk energi. Bland dessa teoretiker är D. Rapaport (Rapaport, 1960a), M.M. Gill (Gill, 1977) och D.R. Swanson (Swanson, 1977).

Som framgått av min framställning av begreppets innehåll, finner jag den andra ståndpunkten vara den mest rimliga. Detta har två skäl. För det första har jag inte kunnat finna någonting hos Freud, som tyder på att han avsåg "psykisk energi" som en metafor. En av hans ambitioner var, som jag tidigare påpekat, att förklara subjektiva företeelser som t. ex. upplevelser genom att se dem som produkter av psykiska processer, som följer objektiva lagar (se sid. 33). Dessa processer förstod han i teorin om den psykiska apparaten som energiprocesser.

För det andra är både vardagsspråket och det specifikt psykoanalytiska språket i fråga om sensationer, perceptioner, upplevelser, minnen, önskningar, känslor, bilder, erfarenheter etc. betydligt rikare än det fysikalistiska språket med termer som "energi", "laddning", "transformation", "förskjutning", "urladdning" etc. Det finns därför ingen anledning att ersätta det förra med det senare.

Vissa teoretiker vill t. o. m. avföra begreppet från psykoanalysen (Kubie 1947; Rubinstein, 1967; Klein, 1967; Breger, 1968; Grinker, 1968; Gardner, 1969; Rosenblatt och Thickstun, 1970; Peterfreund, 1971; Schafer, 1976; Swanson, 1977). De flesta psykoanalytiker torde emellertid anse att begreppet psykisk energi är en av psykoanalysens hörnstenar.

III.3.2.3 Strukturer

I modellen av den psykiska apparaten förekommer energiladdade mentala representanter inte isolerade utan i organiserade enheter, dvs. strukturer. Dessa har till allmän funktion att reglera psykiska skeenden, som här förstås som förskjutningar, transformationer, och urladdningar av psykisk energi (Gill, 1963, sid. 113, Arlow, 1969a). En enskild struktur avskiljs på grundval av den speciella funktion den har inom den psykiska apparaten [27]. Mängden av strukturer antas vara ordnad i olika hierarkier, där en överordnad struktur reglerar energiprocesserna inom en underordnad, t. ex. genom att förhindra eller underlätta urladdning (Gill, 1963, sid. 143).

I avsnittet om teorin om de psykiska mekanismerna nämnde jag, att uppfyllandet av en driftönskan inte alltid är enbart lustfyllt. En sådan

önskan kan nämligen befinna sig i konflikt med t. ex. en önskan att iaktta ett socialt acceptabelt handlingssätt. Om driftönskan uppfylls blir resultatet då olust i form av t. ex. ångest. Det upplevda hotet om denna får till följd, att önskan antingen inte uppfylls alls (bortträngning) eller endast partiellt, på ett icke ångestskapande sätt (t. ex. genom sublimering).

Detta motsvaras i teorin om den psykiska apparaten av att en psykisk struktur med hjälp av en s. k. motladdning antingen förhindrar urladdningen av driftenergi, tillhörande en annan struktur, eller reglerar en partiell urladdning på ett sådant sätt, att de obehagliga effekterna i största möjliga utsträckning undviks.

Man antar, att det även finns en mängd andra relationer mellan strukturer, som gör, att de på olika sätt fungerar integrerade med varandra [28].

Vissa primitiva strukturer antas vara medfödda [29] (Nagera, 1967, sid. 93; Rapaport och Gill, 1959, sid. 157; Rapaport, 1960a, sid. 54). Man tänker sig att nya strukturer bildas enligt samma allmänna principer som de mentala representanter, som ingår i dem (se sid. 77): de är produkter av driftprocesser och sinneserfarenheter, vilka i sin tur är beroende av redan existerande strukturer.

III.3.2.4 System

En av Freuds grundidéer var, att många handlingar och andra psykiska produkter kan förstås såsom uttryck för konflikter mellan olika *system* i människans psyke. Varje sådant system utmärks av att dess element är arrangerade enligt principer, som är unika för detta.

Idén att förklara skillnader mellan observerbara fenomen genom att anta skillnader i struktur inom en bakomliggande, icke observerbar mekanism, är vanlig inom vetenskapen. Den torde härstamma från 1600-talets s. k. korpuskularfilosofi [30].

Freud utvecklade tidiga versioner av denna idé redan innan han introducerade sin s. k. topografiska teori i "Drömtydning" (Freud, 1900). I ett brev till Wilhelm Fliess (6 dec. 1896 i Freud, 1887–1902) beskriver han den psykiska apparaten såsom bestående av tre olika system: Pspt.-s (som enligt utgivarna av Freud, 1887–1902 står för "perceptual signs"), Uc (unconscious) och Pc (preconscious). Elementen i de olika systemen är minnesspår. I det första systemet är de arrangerade enligt principen "samtidighet", i det andra i "meningsfulla, kanske kausala relationer" och i det tredje är minnesspåren förbundna med s. k. "verbala bilder".

I "Drömtydning" införde Freud de tre systemen Ucs (det omedvetna), Pcs (det förmedvetna) och Cs (det medvetna). Denna konceptualisering av psyket visade sig emellertid vara bristfällig, då Freud fann, att båda

polerna i en konflikt ofta var omedvetna. Den ersattes då i Freud, 1923b av en indelning i tre (eller två, se not 19) andra system: detet, jaget och överjaget [31]. Omedvetet, förmedvetet och medvetet finns dock kvar i de psykoanalytiska teorierna som kvalitéer hos psykiska innehåll.

I teorin om de psykiska mekanismerna betecknar "detet" driftpolen i människans psyke, dvs. den del, som innehåller de omedvetna driftönskningarna. Somliga av dessa antas vara medfödda, andra förvärvade och bortträngda av jaget och överjaget, med vilka detet, åtminstone till en del, befinner sig i konflikt.

Som beteckning för ett system inom den psykiska apparaten står "detet" för den mängd av strukturer, som utgör apparatens reservoar av sexuell och aggressiv energi.

"Jaget" betecknar i den förra teorin den del av psyket, som har till funktion att "medla" mellan detets, överjagets och yttervärldens krav. Målet är, att individen i största möjliga utsträckning ska uppnå lust och undvika olust.

I teorin om den psykiska apparaten står "jaget" för det system av strukturer, som "binder" (se sid. 82) den från början lättrörliga energin och därigenom utformar mera permanenta strukturer.

Överjaget tänkes fungera enligt principer liknande jagets, men dess strukturer har ett annat innehåll, som t. ex. mentala representanter för de förbjudande och straffande föräldrarna (eller deras motsvarigheter).

Jagets och överjagets strukturer antas ha en mera komplicerad organisation än detets. Man drar emellertid i allmänhet inte någon skarp gräns mellan de tre systemen, utan de betraktas som ett kontinuum (Freud, 1923b, sid. 24, Gill, 1963, Schur, 1966, Holt, 1967).

III.3.3 Regulatoriska principer

Man finner tidigt hos Freud (Freud, 1887–1902, Freud, 1895, Breuer och Freud, 1895) försök att formulera en grundläggande energiprincip eller, som det också kom att heta, ekonomisk princip, som är sådan, att alla manifestationer av mentalt liv kan förstås som uttryck för denna. I vetenskapliga kretsar vid sekelslutet var det ganska vanligt att man försökte visa, att fysikens mest generella principer utgjorde en grund för all vetenskap.

Något senare fick denna strävan hos Freud formen av att han försökte finna en ekonomisk motsvarighet till den generella lustprincipen.

Freuds formuleringar härvidlag är dunkla och inte sällan självmotsägande [32]. Jag tycker mig emellertid bakom dem finna följande grundtankar:

Det finns två fundamentala ekonomiska principer för den psykiska apparatens sätt att fungera. *Konstansprincipen,* som gäller för sexualdrif-

ten, innebär, att det finns en tendens hos den psykiska apparaten att behålla en viss konstant spänningsnivå (mellan laddningar och motladdningar), som är låg men inte noll. *Nirvanaprincipen*, som gäller för aggressionsdriften, innebär, att den psykiska apparaten har en tendens att reducera åtminstone vissa spänningar till noll.

Dessa regleringar antas ske genom urladdning av energi och genom processer, som förhindrar en höjning av spänningsnivån.

III.3.4 Psykiska processer

I teorin om den psykiska apparaten används till stor del samma termer för psykiska processer som i teorin om de psykiska mekanismerna. En och samma term är alltid avsedd att beteckna en och samma typ av objektivt existerande process, oberoende av i vilken teori den används. De båda teorierna har emellertid, som vi sett, olika ontologier, dvs. de konceptualiserar sina föremål på olika sätt. Härigenom får termerna, i en betydelse, olika innebörd beroende på i vilken teori de används.

De termer för typer av psykiska processer, som nämndes i samband med teorin om de psykiska mekanismerna, har i teorin om den psykiska apparaten följande generella innebörder:

a. *Bindning* betyder, att det fria flödet av psykisk energi ersätts av fastare förbindelser mellan mentala representanter och energiladdningar och att mentala strukturer överhuvudtaget stabiliseras.
b. *Primärprocesser* består i att energiladdningar obehindrat förflyttas från en mental representant eller struktur till en annan.
c. *Sekundärprocesser* innebär, att energi, som från början är bunden, förflyttas på ett mera kontrollerat sätt, och att resultatet av en sådan förflyttning blir mera stabilt än vid primärprocesserna.
d. *Fixering* betyder, att onormalt stora energiladdningar är knutna till representanter tillhörande ett stadium i driftutvecklingen, som normalt borde vara passerat.
e. *Bortträngning* innebär, att den psykiska energin i en mental struktur hindrar energin i en annan från att urladdas.

III.3.5 Modala samband

I teorin om den psykiska apparaten antas psykiska produkter som tankar, känslor, önskeimpulser osv. vara förorsakade av energiprocesser i psyket. Detta antagande ger emellertid upphov till ett problem: begreppet energiprocess tillhör en annan kategori än begrepp som tanke, känsla osv., och man kan därför inte utan vidare påstå, att det råder någon kausalrelation mellan instanser av dem.

Freuds lösning på detta problem gick allmänt ut på att postulera s. k. *modala samband*[33] mellan kategorierna: varje slag av psykisk process kan också förstås som en typ av energifenomen. Detta gjorde det möjligt för Freud att se kausala samband mellan å ena sidan energiförlopp inom den psykiska apparaten och å andra sidan psykiska produkter. Kvalitativ diskontinuitet hade härigenom ersatts av kvalitativ kontinuitet. Denna förståelseprocess är av samma slag som då man inom fysiken reducerar värme till atomrörelse och färg till våglängd.

Freuds arbete med att bestämma exakta korrelationer mellan kategorierna rörde till stor del det samband mellan å ena sidan ackumulation och urladdning av psykisk energi och å andra sidan upplevelser av lust och olust, som han redan tidigt antog existera. Ganska länge tänkte han sig detta förhållande som enkelt: en ökning av spänningen mellan laddningar och motladdningar motsvaras av olust, en urladdning av dessa energimängder av lust[34].

Senare fann Freud emellertid, att antagandet om detta enkla samband inte stämde överens med empirisk evidens. Det finns spänningstillstånd, t. ex. under sexualakten, som är lustfyllda, och urladdningar, som upplevs som olust. Hans resonemang härvidlag fördunklas emellertid av att han ibland talar om spänningstillstånd inom den psykiska apparaten, ibland om upplevelser av spänning, som om dessa vore identiska.

Freud fann aldrig någon lösning på problemet, som han ansåg vara slutgiltig. I en uppsats från 1924 antyder han, att lust och olust möjligen kan vara funktioner av rytmiska växlingar i spänningsnivån inom den psykiska apparaten (Freud, 1924, sid. 256).

Problemet har också behandlats av modernare teoretiker (Jacobson, 1953; Needles, 1969; Ducey och Galinsky, 1973; Horowitz, 1977) men inget av deras förslag till lösning är, såvitt jag vet, ens någorlunda allmänt accepterat.

Freuds arbete med modala samband inskränkte sig emellertid inte till lustprincipen och dess ekonomiska motsvarighet. Följande lilla tabell anger några andra exempel:

Psykisk produkt	*Energiförlopp*
Glömska av någonting, A	Den mentala representanten för A förlorar hela eller en del av sin laddning (tydligen på något annat sätt än genom urladdning; se nedan) (Freud, 1900, sid. 372)
Erinring av något, A, som tidigare varit bortglömt	Urladdning av laddningen tillhörande den mentala representanten för A, som tidigare, av någon motladdning, hindrats från att urladdas (Freud, 1915c, sid. 155f)

Tänkande	Urladdning, med hjälp av vissa strukturer, av små kvantiteter psykisk energi (Freud, 1932, sid. 458)
Önskeimpuls att utföra en handling H	Laddningen tillhörande den mentala representanten för H eller H:s mål "strävar efter" att urladdas (Freud, 1915b, sid. 186)

III.4 Teorier om psykiska skeenden bakom särskilda typer av handlingar m. m.

De generella teorier om psykets innehåll och funktionssätt, som hittills presenterats, är inte alltid tillräckliga när en psykoanalytiker vill förstå en enskild handling, upplevelse etc. För att möjliggöra en mera detaljerad förståelse har man inom psykoanalysen utformat specifika teorier om de psykiska skeendena bakom t. ex. drömmar, felhandlingar och neurotiska symtom. Detta är psykiska produkter, som man anser vara särskilt viktiga.

Dessa teorier går ut på att mera preciserat ange vilka slag av mentala strukturer och processer, som ligger bakom dessa handlingar etc. De formuleras i termer från båda de generella teorierna om psyket, ibland den ena, ibland den andra.

En *dröm* ses som en produkt av att s k. *drömtankar* (drömmens latenta innehåll), vanligtvis någon bortträngd infantil önskan, tranformeras till att uttryckas i bland annat s. k. *dagsrester*, dvs. minnesbilder från föregående dags upplevelser. Detta sker med hjälp av psykiska mekanismer som förskjutning och förtätning.

En *felhandling* innebär ett misslyckande att utföra något, som den handlande normalt är kapabel till. Vanliga typer är felläsning, felsägning och minnesfel. En sådan handling betraktas som en kompromiss mellan den handlandes medvetna intentioner och någon bortträngd önskan. Felhandlingar förstås, liksom drömmar, som produkter av psykets primärprocesser.

Även ett *neurotiskt symtom* betraktas som en kompromiss, ofta mellan en bortträngd driftönskan och ett, vanligtvis omedvetet, internaliserat förbud mot att tillfredsställa denna. Det är då en produkt av speciella s. k. *försvarsmekanismer*, t. ex. bortträngning.

Psykoanalysen innehåller flera sådana teorier om specifika företeelser, t. ex. ångest, narcissism, masochism, sadism och försvarsmekanismer.

IV. Vetenskapsteoretiska synpunkter på teorierna om psyket

Seems, madam! nay it is; I know not seems.

(Shakespeare: Hamlet)

IV. 1 Inledning

Ett av psykoanalysens grundantaganden är, att människans psyke fungerar i enlighet med allmänna lagar. Detta formuleras i en mängd uttalanden av ledande psykoanalytiker:

> "The representational creations of psychotics, being attempts at restitution, follow the laws of the primary process . . ." (Kris, 1936, sid. 116)
>
> ". . . processes in the unconscious or in the id obey different laws from those in the preconscious ego." (Freud, 1940, sid. 164)
>
> ". . . mental processes and mental organization have as good a claim to psychological reality as atomic organization has to physical reality. They also maintain that mental processes operate in accordance with ultimately discoverable rules, in the same way that physical phenomena are governed by natural laws. Both types of law . . . " (Brierly, 1951, sid. 161)
>
> ". . . the mental apparatus, and the laws governing it . . ." (Hartmann, 1958, sid. 135)
>
> "The difference between the laws governing the Conscious and those governing the Unconscious are expressed in the concept of primary and secondary processes." (Rapaport, 1960a, sid. 46)

Jag menar, att man inom psykoanalysen talar om "lagar" i två betydelser av termen:

1. *Kausala* och *strängt deterministiska* lagar. Man antar, att psyket fungerar i enlighet med sådana lagar, men att de, åtminstone vanligtvis, är så komplicerade, att man inte kan få kunskap om dem.
2. *Tendenslagar,* som det är möjligt att få kunskap om, och som man försöker beskriva i teoriernas satser. Vissa av dessa lagar, men inte alla, är kausala. En viktig grupp icke-kausala tendenslagar utgöres av generella utvecklingsmönster.

I de psykoanalytiska texterna är det inte alltid klart, i vilken betydelse termen "lag" används.

Jag ska i detta kapitel försöka precisera dessa lagbegrepp och, i samband med det första, också begreppen determinism och kausalitet, så

som de förekommer inom psykoanalysen. Jag kommer också att säga något om vilka funktioner dessa begrepp har i psykoanalytiska förklaringar. Efter min analys av orsaksbegreppet kommer jag att bemöta en ganska vanlig typ av kritik, som riktas mot psykoanalysen, i första hand från positivistiskt influerade kritiker. Slutligen kommer jag att ange hur man inom psykoanalysen tänker sig förhållandet mellan de modeller man konstruerat och den verklighet, som dessa är modeller av.

IV.2 Antaganden om lagbundenheter i det mänskliga psyket

IV.2.1 Determinering och överdeterminering

Det är uppenbart, att Freud och andra psykoanalytiker menar, att det mänskliga psyket fungerar i enlighet med lagar, som är kausala och strängt deterministiska:

> "Vill han verkligen påstå att det finns vissa händelseförlopp, de må vara aldrig så obetydliga, som faller utanför världsalltets orsaksbundenhet, som lika gärna kunde existera som motsatsen? Men om någon genombryter naturens determinism, om också bara på ett enda ställe, har han därmed raserat hela den vetenskapliga världsbilden." (Freud, 1915–17 sid. 21)

> ". . . psykisk determinism innebär, att ingenting i psyket sker av en slump, lika litet som i den fysiska omvärlden. Varje psykiskt skeende bestäms av de skeenden som föregick det. Skeenden i vårt själsliv förefaller bara att vara slumpartade och utan sammanhang med vad som tidigare skett. Det är faktiskt så att psykiska, lika litet som fysiska fenomen kan sakna kausal förbindelse med tidigare inträffade fenomen." (Brenner, 1955, sid. 10)

> "DETERMINISM, PSYCHIC: The assumption made by Freud that mental phenomena have causes in whatever sense physical ones do." (Rycroft, 1968, sid. 33)

> "Freud preferred a rigorous determinism that accepts no causes without effects, no effects without causes." (Wolman, 1968, sid. 95)

Av dessa och liknande uttalanden framgår det emellertid inte klart vad man tänker sig att det närmare bestämt innebär, att psyket fungerar i enlighet med kausala, deterministiska lagar. Det finns ju olika kausalitets- och determinismbegrepp. Det är dock möjligt att utifrån dels sådana uttalanden, dels de psykoanalytiska teorierna, i viss mån precisera hur man föreställer sig de kausala, deterministiska lagarna för psyket.

Att någonting, h (t. ex. en händelse eller ett tillstånd) är *determinerat* innebär, att det finns bestämningar $d_1, d_2, \ldots d_n$, som är sådana, att var

och en av dem är nödvändig för h, och att de tillsammans är tillräckliga för h.

Vi kallar en mängd [d_1, d_2, . . .d_n] för en *fullständig uppsättning determinanter* för h.

Denna definition av att någonting är determinerat är mycket allmän. Den säger ingenting om *på vilket sätt* det determinerade, h, är bestämt av sina determinanter. Det behöver t. ex. inte gälla, att någon eller några av determinanterna i någon betydelse är orsak(er) till h. Enligt uppfattningen om psykofysisk parallellism är ett fysiskt tillstånd determinerat av ett psykiskt och omvänt utan att det för den skull råder någon kausalrelation mellan dem.

Determineringen behöver heller inte ske i enlighet med allmänna lagar. I definitionen är h, d_1, d_2 . . . d_n enskilda händelser eller tillstånd, inte typer av sådana. Definitionen säger ingenting om att determinanter av exakt samma slag måste ge exakt samma resultat vid olika tillfällen eller att "liknande" determinanter ger "liknande" resultat.

Inom psykoanalysen menar man emellertid, som vi sett, att determinering av psykiska processer och tillstånd sker i enlighet med allmänna kausala lager. Vad detta närmare bestämt innebär ska vi strax undersöka.

Man antar emellertid inte, att *alla* psykiska skeenden är determinerade i ovanstående betydelse. Ett viktigt begrepp inom psykoanalysen är *överdeterminering.*

Det finns inom psykoanalysen åtminstone två användningar av termen "överdeterminerad". Den ena av dessa är, menar jag, oegentlig. Den torde också vara unik för psykoanalysen. Att något är överdeterminerat betyder här, att mängden av determinanter (ev. determinanter av orsakskaraktär) har mer än ett element:

> ". . . the principal feature in the aetiology of the neurosis – that their genesis is as a rule overdetermined, that several factors must come together to produce this result . . ." (Breuer och Freud, 1895, sid. 263)

> "Over-Determination . . . The fact that formations of the unconscious (symtoms, dreams etc.) can be attributed to a plurality of determining factors. This can be understood in two different ways:
> a. The formation in question is the result of several causes, since one alone is not sufficient to account for it." (Laplanche och Pontalis, 1973, sid. 292)

Ett sådant påstående är emellertid i dag så okontroversiellt, att denna användning av termen "överdeterminerad", förutom att den är olämplig, också är tämligen ointressant.

Det finns emellertid en betydligt intressantare betydelse av "överdeterminerad", som är viktig vid förklaringar av handlingar (se exempel sid. 119–125). Enligt denna är en psykisk produkt, ett psykiskt skeende

eller tillstånd, h, överdeterminerat om mängderna av faktorer $[d_{11}, d_{12}, \ldots d_{1k}], [d_{21}, d_{22}, \ldots d_{21}], \ldots [d_{m1}, d_{m2}, \ldots d_{mn}]$ har förelegat, och det för var och en av dem gäller, att om de övriga inte förelegat, så skulle denna mängd varit en fullständig uppsättning determinanter för h.

Ett psykoanalytiskt grundantagande är, att varje psykisk produkt, psykiskt tillstånd eller skeende är antingen determinerat eller överdeterminerat.

IV.2.2 Kausalitet

Att en determinering av någonting är kausal innebär allmänt, att en eller flera av determinanterna har någon viss relation till det determinerade, som gör, att den (de) kan sägas vara orsak(er). Vi ska undersöka hur man inom psykoanalysen närmare bestämt tänker sig denna relation.

I vetenskapernas och vetenskapsteorins historia kan man, mycket grovt, urskilja två fundamentala orsaksbegrepp, ett svagare och ett starkare. Kärnan i det svagare är begreppet regelbunden följd och i det starkare begreppet frambringande [1]. Av båda begreppen finns flera olika versioner.

Det svagare begreppet förknippas vanligen med den skotske filosofen David Hume (1711–1776). I Anders Wedbergs formulering är Humes definition av "orsak" följande:

> "A är orsak till B=def. A åtföljs av B, och varje objekt, som (tillräckligt) liknar A, åtföljs av något objekt, som (tillräckligt) liknar B" (Wedberg, 1959, sid. 112) [2].

Grundtanken att kausalitet innebär konstant samband mellan typer av händelser har spelat en stor roll i filosofiska analyser allt sedan Hume. Man finner den hos bland andra Bertrand Russell [3], de logiska empiristerna [4] och Karl Popper [5]. Fortfarande har Humes grundtanke många anhängare bland analytiska filosofer. Dessa har emellertid i flera avseenden förfinat Humes definition.

Hur skulle då en singulär orsakssats "A är orsak till B" inom psykoanalysen analyseras, om det låge någon humesk grundsyn bakom den?

Vi tänker oss en sats "Upplevelsen U är orsak till föreställningen F hos personen P". En möjlighet är, att orsaksrelationen här innebär, att *oberoende av allt annat* åtföljs varje upplevelse, som tillräckligt liknar U av att det hos den upplevande personen utformas en föreställning, som tillräckligt liknar F.

Såvitt jag vet har emellertid ingen förstått Humes grundtanke om kausalitet så. Att argumentera för orimligheten av denna tolkning är

därför att slå in öppna dörrar.

Det finns emellertid en rimligare humesk tolkning av ovanstående sats. Vi tänker oss, att det i satsen underförstås "givet bestämningarna $d_1, d_2, \ldots d_n$". Om vi förstår definitionen av "fullständig uppsättning determinanter" på sid. 87 på ett humeskt sätt, blir $[U, d_1, d_2, \ldots d_n]$ en fullständig uppsättning determinanter till F. Den singulära orsakssatsen skulle då kunna ha innebörden

"Givet bestämningar tillräckligt lika $d_1, d_2, \ldots d_n$, så följs en upplevelse tillräckligt lik U alltid av en föreställning tillräckligt lik F[6]".

Det finns emellertid två argument mot denna tolkning. För det första skiljer den inte orsaken från de övriga determinanterna. Visserligen skulle detta kunna göras genom att man ställde ytterligare krav på en orsaksfaktor. Varje sådant krav skulle emellertid innebära ett avlägsnande från ett humeskt synsätt: något annat än regelbunden följd skulle bli det centrala i orsaksbegreppet.

För det andra skulle ett antagande om ett konstant samband, hur väl konfirmerat det än vore, inte ens accepteras som grund för ett singulärt påstående om ett orsakssamband, långt mindre få ange innebörden av ett sådant. Så förhåller det sig inte bara inom psykoanalysen, utan, såvitt jag vet, inom alla empiriska vetenskaper, där man gör påståenden om kausala samband.

Ett funnet konstant samband mellan typer av företeelser kan visserligen många gånger vara användbart vid lösning av vissa problem. Om man t. ex. funnit, att det i en viss typ av social miljö finns en hög brottslighet eller ett utbrett narkotikamissbruk, kan detta vara tillräckligt för att det ska kunna vidtas effektiva profylaktiska åtgärder. Men det är inte tillräckligt för att man ska kunna hävda, att den ena företeelsen, alltid eller i ett enskilt fall, är orsak till den andra. För detta krävs, att man vet åtminstone något om *hur* den föregivna orsaken *frambringar* sin föregivna verkan. Ett funnet konstant samband bildar därför endast utgångspunkt för fortsatta undersökningar, där man försöker finna *mekanismen* mellan det som antas vara orsak resp. verkan. Det är emellertid inte alltid en sådan undersökning resulterar i att man finner en mekanism, genom vilken företeelser av den ena typen frambringar företeelser av den andra. Det är ju fullt tänkbart, att det finns en tredje faktor, som frambringar dem båda.

Jag menar, att det är rimligt att förstå psykoanalysens orsaksbegrepp som ett, där frambringande och inte regelbunden följd är det centrala. Innan jag ger ytterligare argument för detta, ska vi emellertid se, vad ett sådant orsaksbegrepp har för allmänt innehåll.

Det humeska orsaksbegreppet har omfattats och omfattas av filosofer i betydligt högre grad än av vetenskapsmän. Vetenskapligt arbete har, åtminstone sedan den naturvetenskapliga revolutionen på 15- och

1600-talen, huvudsakligen bestått i ett sökande efter de bakomliggande mekanismer, som frambringar sådana mönster. Dessa innehåller ibland konstanta samband mellan typer av t. ex. händelser.

Det orsaksbegrepp, som är förknippat med detta grundläggande sätt att förstå naturen, kommer jag i fortsättningen att kalla för det *generativa* orsaksbegreppet. Det kan spåras tillbaka till Aristoteles' begrepp verkande orsak. Under 1600-talet företräddes det av bland andra John Locke [7]. På 1700-talet finns det klart formulerat i Thomas Reids kritik av Humes orsaksbegrepp (Reid, 1785, sid. 627).

Bland 1900-talsfilosofer finns bland andra följande förespråkare för någon version av detta begrepp: A.C. Ewing (Ewing, 1934, sid. 151–187), W.C. Kneale (Kneale, 1949, sid. 70–103), M. Bunge (Bunge, 1959), R. Taylor (Taylor, 1966), G.E.M. Anscombe (Anscombe, 1971), W.A. Wallace (Wallace, 1972, 1974) och R. Harré (Harré, 1970a, Harré och Madden, 1975).

Trots att det generativa orsaksbegreppet har många och framstående förespråkare, har det emellertid visat sig ytterst problematiskt att ge det en tillfredsställande definition eller precisering. De begrepp man använt för att explikera den allmänna grundtanken att kausalitet innebär frambringande, har inte gjort den särskilt mycket klarare.

Jag har inga ambitioner att så här i förbigående lösa ett filosofiskt problem av denna storleksordning. Jag kommer därför bara att göra en anspråkslös beskrivning av vad jag menar vara innehåller i ett generativt orsaksbegrepp. Eftersom mitt syfte är begränsat till att karakterisera psykoanalysens orsaksbegrepp, har jag inga anspråk på universalitet, dvs. att alla orsakssatser ska vara möjliga att förstå i enlighet med denna beskrivning.

Ett centralt innehåll i ett generativt orsaksbegrepp är begreppet *generativ mekanism*. Med en sådan menar jag ett system i naturen, inom vilket det utförs ett *arbete*, som får ett resultat i form av t. ex. händelser eller tillstånd. En generativ mekanism kan vara observerbar, men behöver inte vara det. Detsamma gäller dess produkter. Inom vetenskapen tänker man sig alltid, att skeendena inom en generativ mekanism är lagbundna.

Att A är orsak till B innebär nu, att A initierar processer inom en generativ mekanism X, och att dessa resulterar i B. A kan här vara en händelse utanför X, men också inom denna.

Att A är orsak till B implicerar här inte, att händelser tillräckligt lika A alltid följs av händelser tillräckligt lika B. Vad som följer på en viss händelse beror inte bara av denna själv utan också av den mekanism, som den påverkar eller utgör en del av. Däremot gäller, på grund av lagbundenheten, att om A är orsak till B via en mekanism X_1, så följs en händelse tillräckligt lik A alltid av en händelse tillräckligt lik B, förutsatt en generativ mekanism tillräckligt lik X_1. I denna betydelse innefattar

det generativa orsaksbegreppet det humeska.

Överhuvudtaget menar jag att man kan inte se kampen mellan dessa båda orsaksbegrepp som en kamp mellan två fundamentalt olika innehåll. Det är i stället så, att Hume och hans anhängare inte kan se något specifikt i frambringandet, som gör detta till något utöver regelbunden följd. Det andra lägret menar sig emellertid kunna detta. Därför väljer man antingen begreppet frambringande som ett primitivt begrepp eller som ett man försöker definiera i andra begrepp än regelbunden följd.

Det som i första hand talar för att man förstår psykoanalysens orsaksbegrepp som ett generativt sådant är uppfattningen att den psykiska apparaten innehåller *energi*. Bakom varje psykisk produkt antas alltså ligga ett *arbete*, som utförts inom ett dynamiskt system, psyket. Detta utgör därför en sådan generativ mekanism, som detta orsaksbegrepp förutsätter.

Energibegreppet har införts i psykoanalysen därför att man behövde något kvantitativt begrepp. Eftersom psykiska produkter förstås med hjälp av bland annat antaganden om tendenslagar, måste man ha något begrepp för styrkan i olika tendenser. Man behöver på något sätt förklara, att även om samma tendenser är verksamma vid olika tillfällen, kan resultaten bli olika.

Ett kvantitativt begrepp är nödvändigt också i samband med begreppet konflikt. Hur en person försöker lösa en konflikt förklaras ju inte bara av meningsinnehållet i de oförenliga önskningar, som konstituerar konflikten, utan också av deras styrkeförhållande [8].

Det var emellertid ännu ett problem, som gjorde det naturligt för Freud att använda ett orsaksbegrepp, där frambringandet, med hjälp av en generativ mekanism, betonas.

För Freud torde det ha varit en självklarhet, att kausalitet förutsätter kontinuitet i tiden. Om det därför fanns ett tidsintervall mellan det han såg som orsak och det han såg som verkan, måste han finna något däremellan, som band samman dessa i en kontinuerlig kedja.

Det material Freud tidigt kom i kontakt med (Breuer och Freud, 1895, Nilsson, 1979a) gjorde det naturligt för honom att säga, att barndomserfarenheter kunde vara orsak till senare utvecklade neurotiska handlingsmönster. Men detta krävde något mellanliggande, som gjorde att barndomserfarenheter kunde ha verkan långt efter det att de var gjorda. Ett sådant mellanled såg Freud i psyket.

Det fanns nu flera grunder till att Freud förstod psyket som ett *aktivt* system och inte en passiv reflexapparat. För det första behövde han, som vi såg ovan, ett energibegrepp. För det andra fann han inga konstanta samband mellan barndomserfarenheter och psykiska störningar. Olika psyken måste alltså omforma en och samma typ av erfarenhet på olika sätt. För det tredje fann han heller inga konstanta samband mellan t. ex.

situationer och handlingar i dessa. Det måste alltså hända något i psyket, som fick till resultat, att olika personer, eller samma person vid olika tillfällen, förstod en och samma (typ av) situation på olika sätt och därför handlade olika. För det fjärde hade Freud en förståelsebakgrund med bland andra Montaigne, Herbart och Brentano, som alla såg det mänskliga psyket som aktivt.

IV.2.3 Kausala, deterministiska lagar

Vi kan nu precisera vad det innebär att psyket fungerar i enlighet med kausala, deterministiska lagar. Med detta menas, att för varje psykiskt tillstånd, psykisk process och produkt, h, gäller

1. att h är antingen determinerad eller överdeterminerad (se sid. 86 f),
2. att i relevanta avseenden liknande determinanter ger i relevanta avseende liknande resultat[9],
3. att de psykiska determinanterna utgör en generativ mekanism, som frambringar h.

För att en teori ska kunna sägas innehålla antaganden om kausala, deterministiska lagbundenheter är det inte nödvändigt, att de lagar, som man antar existera, är beskrivna i lagsatser inom teorin. Man behöver kanske inte några sådana lagsatser för att uppnå den förståelse man söker. De allmänna antagandena fyller då vanligtvis någon egen funktion, t. ex. att legitimera en viss praxis. Jag menar, att detta är fallet för psykoanalysen (se vidare sid. 99).

Vi kan direkt konstatera, att psykoanalysen inte innehåller några satser, som gör det möjligt att finna samtliga determinanter till, säg, en handling. För det första torde det vara praktiskt omöjligt att få den mycket omfattande kunskap sådana satser skulle kräva. För det andra innehåller en fullständig uppsättning determinanter sådant som är irrelevant för psykoanalysens mål. En analysands självförståelse ökas ju inte av att det påpekas, att ett nödvändigt villkor för att han ska hysa en viss föreställning är att det finns syre i luften. De psykoanalytiska teorierna innehåller emellertid enstaka allmänna kausala satser, som tycks vara deterministiska i den betydelsen, att de avser att ange tillräckliga *psykiska* villkor för någon viss typ av psykisk produkt. En sådan sats är "Tillfredsställandet av en bortträngd driftönskan förorsakar alltid såväl lust som olust".

Jag håller emellertid för troligt, att psykoanalytiker i allmänhet anser, att det kan finnas undantag från sådana påståenden, men att dessa är så sällsynta, att satserna i fråga är användbara i sina allmänna formule-

ringar. I så fall skulle en sådan sats inte beskriva en kausal, deterministisk lag för psyket, utan en tendenslag: man håller möjligheten öppen för att det finns mottendenser, som gör att produkten i något fall blir en annan.

IV.2.4 Kritik av en kritik

Innan jag närmare går in på karaktären av psykoanalysens tendenslagsatser tänker jag emellertid bemöta en typ av kritik, som ibland riktas mot psykoanalysen från positivistiskt influerade kritiker. Denna går allmänt ut på att de psykoanalytiska teorierna är defekta därför att singulära orsakssatser "A är orsak till B" och andra singulära satser om samband mellan A och B i psykoanalytiska förklaringar inte är instanser av en allmän sats, som säger, att det finns ett konstant samband mellan företeelser av typ A och typ B.

Detta slag av kritik får här representeras av J. Agassi. I exemplet nedan rör det sig inte om orsakssamband, men jag menar, att Agassis resonemang uttrycker en mera allmän form av humeskt tänkande, som är irrelevant som utgångspunkt för kritik av psykoanalysen.

> ". . . a married woman . . . unthinkingly signed her maiden name. Freud interpreted this as an unconscious expression of suppressed discontent with her husband, and, indeed, he triumphantly added, a few months after her pen slipped in that ominous fashion the poor lady was divorced. This is pseudoscience at its worst; . . . Since some married women divorce their husbands without having accidently used their maiden names, and since other married women use their maiden names by mistake without ever asking for a divorce, clearly in this special case Freud erroneously claimed that the error and the divorce were explained by his theory of slips of the pen. Yet it does appear as if this theory spectacularly explains the unexpected relation between a slip of pen and a divorce." (Agassi, 1964, sid. 203)

Låt oss generalisera Agassis resonemang. Vi har alltså ett enskilt fall, där A (hos Agassi kvinnans missnöje med mannen) påstås förklara B (felskrivningen) genom att B förstås som ett uttryck för A. Att A existerar stöds av C (skilsmässan). De påstådda relationerna mellan A, B och C grundar sig på något sätt på en teori T (psykoanalysens felhandlingsteori).

Agassi menar, att T inte rättfärdigar den enskilda förklaringen och bekräftelsen av denna, eftersom den inte innehåller någon sats om ett konstant samband mellan företeelser av typ B och typ C. Något sådant samband existerar nämligen inte.

Men låt oss först kortfattat se vilken roll Freuds allmänna teori spelar för hans förklaring och bekräftelsen av denna.

Den del av felhandlingsteorin Freud använder i exemplet ovan är mycket generell. Den säger, att en felhandling aldrig är en tillfällighet utan att den alltid har psykiska determinanter i form av en eller flera önskningar. Handlingen är på något sätt ett uttryck för dessa.

Freud har i exemplet, på mer eller mindre osäkra grunder, antagit ett sådant psykiskt innehåll, nämligen kvinnans missnöje med sin man och hennes därav följande önskan att inte ha gift sig med honom, dvs. att ha sitt flicknamn kvar. Att detta psykiska innehåll existerar får stöd senare genom kvinnans skilsmässa.

Teorins funktion här är inte att förklara någonting, utan att ange ramar för var de förklarande antecedenterna är att finna. Teorin stöder den enskilda förklaringen genom att säga, att den föregivna antecedenten är av rätt *typ*. Den ger emellertid inget annat stöd för att man verkligen funnit rätt antecedent. Detta måste rättfärdigas av empirisk evidens. I exemplet får Freud ju sådan.

Teorin ger alltså utrymme för hur och varmed man i ett enskilt fall förklarar, att två företeelser, B och C, har ett samband. I Freuds exempel förklaras det med att det finns en faktor, A, som är sådan att B är uttryck för A och A är orsak till C (jag förmodar, att Freud skulle säga så). Men detta utesluter ju inte, att företeelser av typ B och typ C i andra fall förekommer den ena utan den andra.

I exemplet efterlyser Agassi alltså en sats om ett konstant samband mellan två typer av handlingar: "att skriva sitt flicknamn i stället för sitt namn som gift" och "att skilja sig från sin man". Dessa förstås inte i några teoretiska begrepp utan i de begrepp från den handlandes begreppssystem, som de är konceptualiserade i. Jag menar, att det är befängt att kräva, att en teori ska innehålla satser om sådana samband.

För det första torde man inte finna några konstanta samband mellan t. ex. handlingar, om man förstår dem endast i de begrepp, i vilka de är konceptualiserade av den handlande själv. Om två handlingar, en upplevelse och en handling etc. har något samband i ett enskilt fall är ju inte bara beroende av vilka meningar de har för den handlande, utan också av dennes psykiska innehåll. Och detta är naturligtvis olika från person till person.

För det andra: även om man skulle finna sådana konstanta samband, skulle ha handlings-"teori", som bestod av satser om dem, få ett sådant omfång, att den vore helt oöverskådlig och därför omöjlig att arbeta med.

Detta innebär nu inte, att satser om konstanta eller statistiska samband är utan värde i en teori som psykoanalysen. Det rör sig emellertid då om samband mellan företeelser, som förstås i teoretiska begrepp, t. ex. "Tillfredsställandet av en bortträngd driftönskan följs alltid av såväl lust som olust". En sådan sats kan vara användbar för

analytikern då han söker en förklaring till en upplevelse, där lust och olust är blandade.

IV.2.5 Subjektiv kausalitet

En av Freuds ambitioner var att förklara handlingar, drömmar, känslor osv. genom att visa, att de var produkter av objektiva psykiska skeenden, dvs. skeenden, som fungerar i enlighet med objektiva lagar (se sid. 33). Det upplevda, subjektiva skulle alltså förklaras av något objektivt. Teorierna om psyket är försök att beskriva detta senare.

Det orsaksbegrepp jag försökt explikera tidigare i detta kapitel hör hemma på den objektiva nivån. Det finns emellertid psykoanalytiker, som talar om kausalitet också på den subjektiva. Att t. ex. en handling är förorsakad innebär då, att den *upplevs som framtvingad* (Lesche och Stiernholm-Madsen, 1976, sid. 48–50). Detta gäller för vissa handlingar, där den handlande inte är medveten om vilka grunder han har för sin handling. Ett medvetandegörande av dessa grunder i den psykoanalytiska terapin gör emellertid att handlingens tvångskaraktär försvinner: den handlande kan i fortsättningen handla annorlunda om han vill.

Hur ska nu denna subjektiva kausalitet förstås i förhållande till den objektiva kausalitet eller naturlagskausalitet, som vi tidigare beskrivit? Carl Lesche menar, om jag förstått honom rätt, att eftersom upplevelsen av framtvingande försvinner, då den handlande får kunskap om sina grunder för handlingen, och han därigenom kan välja att handla annorlunda, så rör det sig här inte om någon naturlagskausalitet. Sådan kan ju inte upphävas:

> "Handlinger, hvis gode grunde den handlende ikke kender til, kan han opleve som kausale, tvingende eller tvangmæssige. Det er i denne betydning, der er tale om kausalitet; men der er ikke tale om kausale naturlove.
>
> . . . . .
>
> Når han har indset disse gode grunde, kan han imidlertid lade være med at følge dem og befri sig fra dem, hvis han ønsker det; analysanden indser, at der ikke er tale om en bindende kausalitet, en naturnødvendighed. Ved hjælp af en hermeneutisk forståelse kan man ophæve den oplevde kausalitet." (Lesche och Stiernholm-Madsen, 1976, sid. 48–49)

Men låt oss se något närmare på om det verkligen är så att något allmänt antagande om naturlagskausalitet visats vara falskt genom att en neurotisk tvångshandling fåtts att försvinna. Lesche tycks mena, att det rör sig om ett antagande av typ "Under omständigheterna O förekommer alltid H" eller "Under omständigheterna O förekommer alltid, att A förorsakar H". Att visa att detta är falskt innebär att visa, att O resp. O+A

kan förekomma utan H.

Det är emellertid inte detta man gör i en psykoanalytisk terapi. Den insikt analysanden får om sina omedvetna grunder för att handla förändrar ju de omständigheter han befinner sig i, genom att den själv kommer att utgöra en del av dessa. De antaganden om naturlagar man eventuellt gjort beträffande en analysands tvångshandling är alltså inte falsifierade. Det är bara så, att de omständigheter, under vilka de är tillämpliga, inte längre föreligger.

IV.2.6 Tendenslagsatser och andra teoretiska satser

De lagsatser, som de psykoanalytiska teorierna innehåller, är således varken beskrivningar av kausala, deterministiska lagar eller av konstanta samband mellan typer av företeelser, förstådda i den handlandes individuella begreppssystem. Lagsatserna beskriver i stället *tendenslagar*, dvs. under olika omständigheter dominerande tendenser, här i psykets sätt att fungera.

Jag försökte tidigare visa, att det är de problem analytikern ställs inför i sin praxis, som lett fram till införandet av tendenslagsatser i teorierna (se sid. 32 f). Analytikern ska, som vi fann, bland annat förklara, att visst handlande får konsekvenser, som inte var avsedda. Sambandet mellan handlande och konsekvenser är emellertid inte tillfälligt. Det visar sig, att det här finns regelbundenheter, som kan förstås i termer av objektiva tendenser. Sådana tendenser beskrivs i lagsatser som "Tillfredsställandet av en bortträngd driftsönskan förorsakar alltid såväl lust som olust" och "Uppdykandet av en inre fara förorsakar ångest".

Psykoanalysens tendenslagsatser är emellertid inte enbart avsedda att på ett eller annat sätt ge förklaringar till att människors praxis får icke avsedda konsekvenser. Också målen för mänskliga handlingar förstås ofta i termer av objektiva tendenser. Den mest övergripande av dessa är den generella lustprincipen (se sid. 111). Andra gäller de specifika mål handlandet har i olika faser av driftutvecklingen. Dessa ses som uttryck för ett annat slags tendenslag, nämligen den normala, genetiskt betingade utvecklingen av människans grunddrifter. Dessa antaganden om utvecklingslagar är fundamentala inom de psykoanalytiska teorierna: lagarna förklaras inte utan betraktas som konstituenter av människans natur. Andra tendenslagar försöker man däremot förklara genom att återföra dem på mera grundläggande egenskaper hos det system, där de är verksamma, och mera fundamentala tendenser där.

De psykoanalytiska teorierna beskriver alltså *hierarkier* av tendenser i människans handlande och psykiska aktivitet.

Psykoanalysens tendenslagsatser har emellertid ytterligare några vetenskapsteoretiskt intressanta egenskaper.

Det är omöjligt att med hjälp av tendenslagsatser göra några exakta förutsägelser. Sådana behövs emellertid inte heller för att psykoanalysens mål ska uppnås. Detta sker i stället genom rekonstruktion av analysandens psykiska verklighet och historia.

En tendenslagsats kan inte användas som premiss i en s. k. hypotetisk-deduktiv förklaring, där explanandumsatsen (explanandum = det som förklaras) är en logisk följd av explananssatserna (explanans = det som förklarar) [11]. En sådan förklaring har samma logiska struktur som en förutsägelse. Psykoanalytiska förklaringar måste därför vara av ett annat slag och deras förståelsevärde ligga någon annanstans än i att de visar, att givet explanans var explanandum nödvändigt.

De psykoanalytiska teorierna innehåller inga någorlunda exakta angivelser av under vilka villkor eller omständigheter en tendenslagsats är tillämpbar. En psykoanalytikers förmåga att använda tendenslagsatser är av samma slag som förmågan hos en skicklig kirurg, diagnostiker eller hantverkare: den lärs in i första hand under en långvarig och omfattande praktik, inte med hjälp av explicit formulerade regler. Att ange tillämpningsvillkoren för en psykoanalytisk tendenslagsats skulle vara i det närmaste omöjligt, eftersom de förhållanden psykoanalysen arbetar med är ytterst komplexa. Detaljerade beskrivningar av dem skulle, även om de lät sig göras, resultera i bristande överskådlighet. Detta skulle göra teorierna obrukbara för sitt syfte.

Med detta avser jag inte att försvara de brister i fråga om stringens och begreppslig klarhet, som onekligen är påtagliga inom psykoanalysen. Det är emellertid viktigt, att man är medveten om inom vilka ramar förbättringar i dessa avseenden kan ske. Det vore förfelat att försöka anpassa psykoanalysens teorier om psyket till ett vetenskapsideal, grundat på den newtonska mekaniken. Detta skulle endast innebära, att teorierna inte längre fyllde sin funktion i förhållande till psykoanalysens mål.

En tendenslagsats låter sig inte falsifieras av ett litet antal observationer. Om den överges sker detta på grundval av en omfattande praxis, där den visat sig vara icke ändamålsenlig eller mindre ändamålsenlig än något alternativ, för uppnåendet av psykoanalysens mål. Sådan bristande ändamålsenlighet kan ha olika grunder: satsen kan vara falsk, den kan, även om den är sann, ge en förståelse, som inte är adekvat i förhållande till målet osv.

De psykoanalytiska teorierna innehåller, som framgått av det föregående, tendenslagsatser av olika slag. Vissa är kausala, t. ex. "Tillfredsställandet av en bortträngd driftönskan förorsakar alltid såväl lust som olust". Andra är närmast teleologiska, t. ex. lust- och realitetsprinciperna, i varje fall om de formuleras som principer för mänskligt handlande (se sid. 111f). Andra åter är utvecklingslagar: de beskriver vad man menar vara den normala utvecklingen av drifterna och psyket.

Att det finns olika slag av tendenslagsatser i de psykoanalytiska teorierna illustreras av följande exempel från en psykoanalytisk text:

> 1. ". . . the satisfaction of an instinct which is under repression would be quite possible, and further that
> 2. in every instance such a satisfaction would be pleasurable in itself; but it would be irreconcilable with other claims and intentions. It would, therefore, cause pleasure in one place and unpleasure in another.
> 3. It has consequently become a condition for repression that the motive force of unpleasure shall have acquired more strength than the pleasure obtained from satisfaction.
>
> . . . . .
>
> 4. This view of repression would be made more complete by assuming that, before the mental organization reaches this stage, the task of fending off instinctual impulses is dealt with by the other vicissitudes which instincts may undergo – e. g. reversal into the opposite or turning round upon the subject's own self.
>
> . . . . .
>
> 5. . . . *primal repression* . . . consists in the psychical (ideational) representative of the instinct being denied entrance into the conscious.
> 6. With this a *fixation* is established;
> 7. the representative in question persists unaltered from then onwards and the instinct remains attached to it." (Freud, 1915c, sid. 147–148. Min numrering.)

Sats (1) är av typen "Det är möjligt att . . .", vilket här torde vara liktydigt med "Under omständigheterna O förekommer ibland men inte alltid, att . . .".

Sats (2) är en universell sats "Under omständigheterna O förekommer alltid, att A förorsakar B".

Sats (3) anger att nödvändigt villkor för bortträngning.

Sats (4) är ett antagande om funktionen hos vissa typer av skeenden.

Sats (5) har närmast karaktären av definition, men beskriver samtidigt en tendens i psykets sätt att fungera.

Sats (6) är av samma typ som sats (2).

Sats (7) torde utgöra en del av en definition av fixering, men beskriver, liksom sats (5), samtidigt en tendens i psykets funktionssätt.

I teorierna förekommer också andra typer av satser, t. ex. sådana som anger en företeelses natur: "En dröm är alltid ett försök till önskeuppfyllelse". "En felhandling är alltid en kompromiss mellan oförenliga önskningar" osv. . . Sådana satser är nödvändiga för att man ska kunna förstå drömmar, felhandlingar, symtom etc. som delar av meningssammanhang. Detta kommer att framgår av exemplen i nästa kapitel. Begrepp som "försök till önskeuppfyllelse", och "kompromiss mellan oförenliga önskningar" knyter samman explananda med en förklarande kontext, i det här fallet ett psykiskt innehåll, från vilket drömmar etc. får sin mening.

IV.2.7 Psykisk determinism i psykoanalytisk praxis

Det antagande om psykisk determinism vi hittills behandlat innebär, att psykiska tillstånd, processer och produkter är delar av en världsordning, där allt bestäms i enlighet med kausala, deterministiska lagar. Detta antagande har emellertid knappast några mera precisa implikationer för psykoanalytisk praxis. Att det ändå finns inom psykoanalysen har, såvitt jag kan se, två grunder:

1. Det är en lämning från 1800-talets naturvetenskapliga världsbild och vetenskapsideal.
2. Det har till funktion att legitimera ett något mera precist antagande om psykisk determinism:

> "... psychoanalysts are marked by a particular strict belief in the determination of mental life. For them there is nothing trivial, nothing arbitrary or haphazard. They except in every case to find sufficient motives where, as a rule, no such expectation is raised." (Freud, 1909c, sid. 38)

> "The validity of psychoanalytic determinism is seldom questioned by psychoanalysts, because clinical evidence re-proves from hour to hour that we are what we have become as a result of our past history ..." (Brierley, 1951, sid. 288)

> "Med den psykiske determinisme ... menes, at psykiske fenomener kan indgå i forskellige meningssammenhæng (= intentionelle sammenhæng);" (Lesche och Stiernholm-Madsen, 1976, sid. 61)

Grundtanken bakom dessa citat torde vara, att ingen handling eller annan psykiskt produkt är en tillfällighet eller slump, utan att det alltid finns *meningssammanhang,* som den ingår i och förklaras av. Detta innebär generellt, att den på något sätt är bestämd av den handlandes psykiska innehåll, (subjektiva) livssituation och (subjektiva) historia. Vad detta närmare bestämt innebär ska vi se i nästa kapitel.

Detta något mera preciserade antagande om psykisk determinism är av betydelse för psykoanalytisk praxis genom att det utgör en del av ett arbetsprogram för analytikern. Man menar ju, att de meningssammanhang en handling ingår i är möjliga att få kunskap om och att denna kunskap är ett medel för att uppnå psykoanalysens mål.

Antagandet legitimerar också, att analytikern överhuvudtaget söker efter förklaringar, även till sådant, som från common sense-synpunkt skulle avfärdas som tillfälligheter.

IV.3 Modellernas status

I psykoanalysens teorier om psyket beskrivs, som vi såg i föregående kapitel, två modeller av ett stycke icke observerbar verklighet. Vid konstruktion av sådana modeller kommer vetenskapsmannen alltid i kontakt med det vetenskapsteoretiska problemet om vilka relationer som råder mellan modell och verklighet.

Freud var härvidlag *kunskapsteoretisk realist*, dvs. han antog, att det finns en verklighet, som existerar oberoende av om vi har kunskap om eller erfarenhet av den. Det är emellertid möjligt att få kunskap om denna verklighet (åtminstone det mänskliga psyket), som kan formuleras i sanna satser. Sanning innebar för Freud någon form av överensstämmelse mellan satserna (eller deras innehåll) och den verklighet de beskriver:

> "Det vetenskapliga tänkandets . . . strävan är att nå överensstämmelse med realiteten, det vill säga det som består utanför oss, oberoende av oss . . . Denna överensstämmelse med den reala yttervärlden kallar vi för sanning. Den förblir alltid målet för det vetenskapliga arbetet, . . ." (Freud, 1932, sid. 523)

Denna allmänna uppfattning är inte på något sätt originell, utan torde hysas av de flesta vetenskapsmän. Möjligen är den i Freuds fall ändå av ett visst intresse. Man kan, åtminstone med lite god vilja, förstå Freuds ambition att förklara subjektiva företeelser genom att föra tillbaka dem på objektiva lagar som ett uttryck för hans kunskapsteoretiskt realistiska grunduppfattning.

Låt oss se något närmare på vad en sådan uppfattning innebär.

Vi förstår verkligheten med hjälp av begrepp. För vissa av dessa kan vi peka ut eller på annat sätt identifiera ett stycke verklighet som ett "detta", på vilket vi tillämpar begreppen och därigenom utsäger något om det. (Vad "sanning" innebär här, se sid. 18) Ett och samma "detta" kan emellertid konceptualiseras på olika sätt, beroende på vilken form av förståelse man eftersträvar. En grunduppfattning inom en stor del av vetenskapen är, att det observerbara utgör endast en del av verkligheten. Observerbara tillstånd och skeenden förstås ofta som genererade av mekanismer, som tillhör en bakomliggande, icke observerbar verklighet. Konstruktion av modeller av denna innebär, att man utformar åtminstone vissa av begreppen *som om* det funnes identifierbara "detta", på vilka de tillämpas.

Evidensen för olika sådana existensantaganden kan vara olika stark. Freud menade, att han hade tillräcklig evidens för att hävda, att sådant som omedvetna föreställningar och önskningar verkligen existerar:

> "Our right to assume the existence of something mental that is unconscious and to employ that assumption for the purposes of scientific

> work is disputed in many quarters. To this we can reply that our assumption of the unconscious is *necessary* and *legitimate*, and that we possess numerous proofs of its existence." (Freud, 1915b, sid. 166)

> "It is clear in any case that this question – whether the latent states of mental life, whose existence is undeniable . . ." (Freud, 1915b, sid. 168)

> " . . . vi talar om att det existerar *omedvetna själsliga processer*. Vi vågar tvivla på att överhuvudtaget någon kan komma med en korrektare vetenskaplig redogörelse för detta sakförhållande och skall i så fall gärna avstå från antagandet om omedvetna själsliga processer. Men tills dess kommer vi att hålla fast vid och nödgas med en resignerad axelryckning som obegriplig avvisa invändningen att detta omedvetna inte skulle vara en verklighet i vetenskaplig mening utan bara en nödfallsutväg, *une façon de parler*. Något inte verkligt – med så reella verkningar som en tvångshandling!" (Freud, 1915–17, sid. 228–229)

Även ett psykiskt system som överjaget betraktades av Freud som i någon konkret mening existerande:

> "Och eftersom det till en erkänt individuell existens också hör ett namn, vill jag i fortsättningen beteckna denna instans inom jaget som *överjaget*" (Freud, 1932, sid. 434)

I fråga om andra delar av teorierna är Freud emellertid klart medveten om att det rör sig om ganska osäkra antaganden. Detta gäller framför allt driftteorin. I "Instincts and their vicissitudes" (Freud, 1915a) beskrivs begreppet drift som en konvention, som emellertid är nödvändig för förståelse (se citat sid. 102). I "Beyond the Pleasure Principle" (Freud, 1920a, sid. 47) betecknas hela driftteorin som "spekulation, ofta långtgående spekulation", och i "Föreläsningar publicerade 1932" (Freud, 1932, sid. 462) kallas samma teori för "vår mytologi".

Även då det gäller energiaspekterna av psyket är Freud ytterligt osäker på hur det "egentligen" förhåller sig:

> ". . . we know nothing of the nature of the excitatory process that takes place in the elements of the psychical systems, and we do not feel justified in framing any hypothesis on the subject. We are consequently operating all the time with a large unknown factor, which we are obliged to carry over into every new formula." (Freud, 1920a, sid. 30–31)

Detsamma gäller, åtminstone i "Drömtydning", psykets struktur:

> ". . . vi . . . tvingas att uppställa en rad nya antaganden som endast hypotetiskt berör den psykiska apparatens byggnad och spelet av de däri verksamma krafterna, . . ." (Freud, 1900, sid. 302)

Man kan lätt få intrycket, att Freud var något slags naiv realist. Han skulle då ha menat att relationen teori – verklighet är någon form av enkel avbildningsrelation och att vetenskapens mål är att åstadkomma

så trogna avbildningar som möjligt. Freud uttalade sig emellertid sällan om relationer som den mellan kunskapens objekt och kunskapens instrument och den mellan verkligheten och beskrivningar av verkligheten. Då han någon gång gjorde det, framgår det, att han var väl medveten om t. ex. att det finns a prioriförutsättningar för vetenskapen och att en vetenskaplig observation inte är en ren, förutsättningslös registrering av verkligheten, utan att den är vad man brukar kalla *teoribemängd:*

> "We have often heard it maintained that sciences should be built up on clear and sharply defined basic concepts. In actual fact no science, not even the most exact, begins with such definitions. The true beginning of scientific activity consists rather in describing phenomena and then in proceeding to group, classify and correlate them. Even at the stage of desciption it is not possible to avoid applying certain abstract ideas to the material in hand, ideas derived from somewhere or other but certainly not from the new observations alone. Such ideas – which will later become the basic concepts of the science – are still more indispensable as the material is further worked over. They must at first necessarily possess some degree of indefiniteness; there can be no question of any clear delimitation of their content. So long as they remain in this condition, we come to an understanding about their meaning by making repeated references to the material of observation from which they appear to have been derived, but upon which, in fact, they have been imposed. Thus, strictly speaking, they are in the nature of conventions – although everything depends on their not being arbitrarily chosen but determined by their having significant relations to the empirical material, relations that we seem to sense before we can clearly recognize and demonstrate them. It is only after more thorough investigation of the field of observation that we are able to formulate its basic scientific concepts with increased precision, and progressively so to modify them that they become serviceable and consistent over a wide area. Then, indeed, the time may have come to confine them in defintions. The advance of knowledge, however, does not tolerate any rigidity even in definitions. Physics furnishes an excellent illustration of the way in which even 'basic concepts' that have been established in the form of definitions are constantly being altered in their content." (Freud, 1915a, sid. 117)

Freud förenar således den kunskapsteoretiska realismen med en aktivistisk syn på kunskapen. Och han kunde knappast göra något annat med tanke på de teorier han utformade. Dessa avser ju bland annat att beskriva de psykiska mekanismerna för sådan kunskapsproduktion.

De generella uppfattningar om teoriernas status, som jag beskrivit ovan, torde vara ganska allmänt omfattade bland psykoanalytiker. Det finns emellertid enstaka ledande teoretiker, som härvidlag tolkar teorierna på andra sätt.

Rubinstein (Rubinstein, 1967) menar, att det är rimligt att ge dem en instrumentalistisk tolkning. Detta innebär, att ingen av teoriernas satser uppfattas som en existenssats. Teorierna förstås som enbart instrument

för någon form av härledning av satser om observerbara tillstånd och skeenden. En liknande uppfattning tycks Wisdom prsentera i Wisdom, 1956. Rubinstein anser emellertid, att även andra tolkningar är möjliga.

En annan icke-realistisk uppfattning representeras av Beres (Beres, 1965). Han menar, att teoriernas satser inte har några ontologiska implikationer eftersom teoretiska termer inte är något annat än sammanfattande benämningar på eller abstraktioner från kliniska observationer. Beres har tydligen tagit intryck av Machs kunskapsteori.

Jag menar emellertid, att sådana tolkningar är orimliga med tanke på psykoanalysens mål. Då en psykoanalytiker medvetandegör t. ex. en omedveten konflikt antar han att denna verkligen existerar. Vad skulle "medvetandegöra" annars betyda? Och vilken terapeutisk effekt skulle den psykoanalytiska processen få om analytiker och analysand tolkade begrepp som omedveten konflikt och omedveten önskan instrumentalistiskt eller machskt? Sannolikt ingen alls.

V. Psykoanalytiska meningssammanhang

> It takes a great listener to hear what is actually said, a greater one to hear what is not said but what comes to light in the speaking. (R. E. Palmer)
>
> . . . the parts of the world are all so related and linked to one another that I believe it impossible to know one without the other and without the whole. (Pascal)
>
> Vinet är en egen värld, en fascinerade värld . . . Även om det är en mycket invecklad värld är det i alla fall ingen djungel. Det är en välordnad värld. För att finna rätt väg i den är det viktigt att *förstå* de element som bildar dess skiftande helhet. (Edouard Kressmann)

V.1 Inledning

I en psykoanalytisk förklaring av en handling visas, att denna utgör en del av ett meningssammanhang, dvs. ett mönster, där de ingående enheterna har samband i kraft av de meningar de har för den handlande. Handlingar, handlingssituationer, upplevelser etc. har, som vi fann i kap. I, mening för en person genom att de har begrepp från dennes individuella begreppssystem som nödvändiga konstituenter. Dessa begrepp konstituerar också personens psykiska innehåll och knyter samman detta till en psykisk verklighet.

En psykoanalytisk förklaring av en handling innefattar därför kunskap om den handlandes psykiska verklighet. Sådan kunskap förutsätter i sin tur en generell teori om det mänskliga psykets innehåll och funktionssätt. I psykoanalysens teorier om psyket antas, som vi sett, existensen av innehåll och processer, som inte är medvetna och därför heller inte observerbara. De antas ge sig till känna endast genom sina verkningar. Därför blir de meningssammanhang man arbetar med inom psykoanalysen till en del teoretiska konstruktioner. Jag kommer i fortsättningen att kalla dem för *psykoanalytiska meningssammanhang*.

Man kan i dem finna ett allmänt innehåll och en allmän struktur, som fungerar som en ram eller modell för enskilda psykoanalytiska förklaringar. I detta kapitel kommer jag att försöka rekonstruera denna modell. Därvid ska jag visa på, dels hur teorierna om psyket på olika sätt förutsätts i en psykoanalytisk förklaring, dels vad som framgår om en handling, då den ses som en del av ett psykoanalytiskt meningssammanhang, och som förklarar den.

Båda dessa punkter kommer här att behandlas på ett ganska osystematiskt sätt, som en förberedelse för den mera systematiska behandlingen i slutkapitlet.

Jag kommer, som jag nämnde i kap. I, att illustrera min framställning med exempel från "From the History of an Infantile Neurosis" eller "Vargmannen" (Freud, 1918).

"From the History of an Infantile Neurosis" grundar sig på en psykoanalys, som en man, i fortsättningen kallad "V", genomgick för Freud mellan åren 1910 och 1914. V var då vuxen, men fallbeskrivningen handlar endast om de neurotiska störningar, som han besvärades av mellan 1,5 och 8 års ålder.

V föddes 1886 i en mycket välbärgad rysk familj. Hans föräldrar levde i ett lyckligt äktenskap, men hade båda dålig hälsa. Fadern led tidvis av depression, som tvingade honom att vara hemifrån. Modern hade magbesvär, som gjorde, att hon hade ganska litet att göra med sina barn. V hade en två år äldre syster, Anna, som var brådmogen, livlig och mycket begåvad.

V:s uppfostran sköttes till största delen av en gammal tjänstekvinna, Nanya, som hyste stor tillgivenhet för V.

Fram till ungefär 3,5 års ålder framstod V som ett s. k. välartat barn, dvs. han var lugn och foglig. När hans föräldrar sommaren 1890 återkom från sin semester, fann de honom emellertid helt förändrad. Han var nu lättirriterad och missnöjd med det mesta, samt fick ofta våldsamma vredesutbrott.

Från och med 4 års ålder utvecklade V en djurfobi. Rädslan gällde framför allt vargar (därav beteckningen "Vargmannen"). Han hade en bilderbok, där det fanns en bild av en upprättstående varg. Varje gång han såg denna bild (hans syster såg till att det blev ganska ofta), började han skrika, att han var rädd att vargen skulle äta upp honom, och flydde från bilden.

V var emellertid också rädd för andra djur, som hästar, fjärilar, skalbaggar och kålmaskar. Samtidigt som han var rädd för djur, var han en djurplågare. Han tyckte om att slå hästar och skära kålmaskar i småbitar.

Vid 4,5 års ålder började V lida av tvångssymptom av religiös karaktär. Varje kväll innan han gick till sängs kände han sig tvingad att utföra omfattande ritualer som att be långa böner och kyssa samtliga krucifix i sitt rum. Samtidigt med detta besvärades han av hädiska tvångstankar som "Gud-svin" och "Gud-skit".

Under större delen av sin barndom hade V ett mycket gott förhållande till sin fader. Denne tyckte om honom och brukade ofta leka med honom. V var stolt över sin fader, och önskade, att han skulle bli lik denne, då han blev vuxen. Mot slutet av V:s barndom försämrades emellertid förhållandet. Fadern föredrog Anna framför V. V började bli rädd för sin fader.

Såväl V:s aggressiva uppförande som hans djurfobi och hans tvångssymtom upphörde i stort sett, då V var ungefär 8 år gammal.

V.2 Psykoanalytiska handlingskomplex

Jag definierade i kap. I en handling som något en person gör eller underlåter att göra för att därigenom uppnå ett mål. En handling har

mening för den handlande genom att den har målbegrepp eller syftebegrepp som nödvändiga konstituenter.

En handling, vars syfte (mål) den handlande är medveten om kommer jag att kalla för en *ythandling* (i fortsättningen betecknad med variabeln H_y).

Med en *handlingssituation* menar jag en situation, som av en person konceptualiserats på ett sådant sätt att en handling därigenom initierats. Genom denna konceptualisering har handlingssituationen mening: den har begrepp som nödvändiga konstituenter. Är meningen medveten kommer jag att använda beteckningen *ythandlingssituation* (S_y). "Handlingen H_y utförd av personen P i handlingssituationen S_y" betecknar jag med $\langle P, S_y, H_y \rangle$.

Vi tillämpar nu dessa begrepp på ett första exempel från "Vargmannen". Utifrån detta kommer ytterligare några begrepp att införas.

> Då V såg en bild av en upprättstående varg blev han rädd. Han skrek högt, att vargen skulle äta upp honom, och flydde från bilden.

Här är ythandlingssituationen S_y [1] "bild av upprättstående varg, som hotar att äta upp V". Denna initierar hos V dels ett affektuttryck, skriket, dels en handling, flykten från vargbilden. Jag kommer för enkelhetens skull att i fortsättningen låta båda tillsammans utgöra ythandlingen H_y, även om V, sannolikt, inte hade något speciellt syfte med sitt skrik.

$\langle P, S_y, H_y \rangle$ är inte direkt förståeligt. Visserligen är H_y förståelig givet S_y, men S_y tycks uppenbart orimlig: en bild av en varg kan ju inte äta upp någon eller hota att göra det.

Enligt psykoanalysens allmänna syn på mänskliga handlingar är emellertid en sådan uppfattning av situationen och den därav följande handlingen rimliga i förhållande till den handlandes förutsättningar. Detta finner man, om man ser $\langle P, S_y, H_y \rangle$ i ett tillräckligt omfattande psykoanalytiskt meningssammanhang. Man har då, i en betydelse som kommer att preciseras i fortsättningen, förstått handlingen.

Grundtanken bakom den del av modellen, som omfattas av första steget i min rekonstruktion, är följande: ythandlingssituationen S_y har en omedveten innebörd för den handlande personen P, dvs. denne gör en omedveten konceptualisering av S_y. Resultatet blir en djuphandlingssituation (S_d), som vi säger är S_y:s *djupmening*. Denna ger upphov till eller aktualiserar ett omedvetet *problem*, p, för P, som denne försöker lösa med en *djuphandling* (H_d). Denna är, liksom S_d och p, omedveten för P. Vi säger, att H_d är H_y:s djupmening.

Jag kommer att använda beteckningen $\langle P, S_d, H_d, p \rangle$ för "handlingen H_d utförd av personen P i handlingssituationen S_d för att lösa problemet p".

I exemplet med V och vargbilden menar sig Freud ha funnit (hur kan vi för tillfället lämna därhän), att V omedvetet uppfattar vargen på bilden

som sin fader, som hotar att kastrera honom. Hans rädsla är alltså en omedveten rädsla för den kastrationshotande fadern, hans skrik att vargen ska äta upp honom har den omedvetna innebörden att hans fader ska kastrera honom och hans flykt är omedvetet en flykt från denne.

Mina formuleringar "S_d är S_y:s djupmening" och "H_d är H_y:s djupmening" kan vara missvisande. De leder lätt tanken till att meningar är något slags självständiga ontologiska enheter, som på något sätt är kopplade till meningsbärare. Detta är, som jag påpekade i kap. I (sid. 29), inte min uppfattning. Då jag säger, att t. ex. S_y har djupmeningen S_d för personen P, betyder detta endast

1. att S_d har begrepp från P:s individuella begreppssystem som nödvändiga konstituenter,
2. att koncentualiseringen till S_d är omedveten för P,
3. att en för P medveten konceptualisering, till S_y, är nödvändig för konceptualiseringen till S_d.

Punkt 3 illustreras av exemplet ovan. Det är, som vi ska se av fortsättningen, nödvändigt att P medvetet uppfattar bilden som just en bild av en varg för att han omedvetet ska uppfatta den som sin kastrationshotande fader.

Motsvarande punkterna 1, 2 och 3 ovan gäller för "H_y har djupmeningen H_d för personen P" [2]. Att jag använder dessa, kanske missvisande, formuleringar beror på att jag vill undvika språklig klumpighet.

Då man angivit djupmeningarna till S_y och H_y har man gjort *tolkningar* av dessa.

Vid rekonstruktionen av psykoanalysens förklaringsmodell för handlingar har vi alltså hittills infört fem begrepp för företeelser med mening för en handlande person: yt- och djuphandling, yt- och djuphandlingssituation samt problem. Med hjälp av dessa inför vi nu ytterligare ett begrepp:

Vi säger, att ythandlingen H_y, djuphandlingen H_d, ythandlingssituationen S_y och djuphandlingssituationen S_d utgör ett *psykoanalytiskt handlingskomplex* om

1. H_y resp. S_y har djupmeningarna H_d resp. S_d för den handlande personen P,
2. det finns ett problem p, som är omedvetet för P och som skapats eller aktualiserats för P av S_d,
3. H_d är ett försök av P att lösa p.

Detta kan illustreras med följande figur:

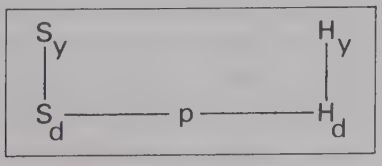

Fig. 3

V.3 Mentala komplex och drifttillstånd

Låt oss nu återvända till exemplet med V och vargbilden för att se, vad vi förstår resp. inte förstår, då vi ser V:s ythandling som en del av ett psykoanalytiskt handlingskomplex. Vi har alltså följande:

S_y: bild av upprättstående varg, som hotar att äta upp V
H_y: V skriker, att vargen på bilden vill äta upp honom, och flyr från denna
S_d: V:s fader, som hotar att kastrera V
p: V hotas av kastrering men vill inte bli kastrerad
H_d: V skriker, att fadern vill kastrera honom, och flyr från denne.

Vi kan notera, att i detta exempel är även ythandlingen ett försök till problemlösning: V försöker med sin flykt att lösa det problem, som består i att han hotas av att bli uppäten, men att han inte vill detta.

Detta gäller emellertid inte generellt. Ofta har ythandlingen en sådan mening, att den framstår som absurd i ythandlingssituationen.

Vi förstår den första delen av H_y resp. H_d som *uttryck för* den effekt, som S_y resp. S_d ger upphov till hos V. Givet S_y och S_d är affekten och dess uttryck rimliga och kräver ingen ytterligare förklaring. Det problematiska är S_y och S_d. Båda är ju "oriktiga": vargen på bilden kan inte äta upp V, och är heller inte identisk med hans fader. Denne hade dessutom med största säkerhet inga planer på att kastrera sin son.

Motsvarande gäller för den andra delen av H_y resp. H_d, dvs. V:s flykt från vargbilden resp. fadern. Givet S_y och S_d är H_y och H_d förståeliga i den betydelsen att de för V torde framstå som, och i detta fall även vara, de mest *ändamålsenliga* handlingarna i resp. handlingssituation. S_y och S_d är emellertid än så länge oförståeliga, och därför i behov av förklaring.

I ett psykoanalytiskt handlingskomplex är djupnivån, dvs. $\langle P, S_d, H_d, p \rangle$, förklarande i förhållande till ytnivån $\langle P, S_y, H_y \rangle$: i exemplet är det den kastrationshotande fadern, inte bilden av vargen, som V "egentligen" är rädd för. Vad denna förklaringsrelation närmast bestämt innebär och vilka teoretiska antaganden den bygger på, ska vi undersöka senare.

Djupnivån kräver emellertid själv en förklaring därför att V ju inte har någon reell anledning att frukta, att hans fader ska kastrera honom, dvs. det hot, som föreligger i V:s förställningsvärld, finns inte i verkligheten.

Detta illustrerar en central egenskap hos psykoanalytiska meningssammanhang. Ett problem är här alltid något subjektivt, något som tillhör den handlandes psykiska verklighet. De föreställningar om sakförhållanden, som förutsätts för problemets existens, behöver inte ha några objektivt existerande objekt.

Mellan yt- och djupnivån råder en *meningsrelation:* S_y resp. H_y har för den handlande personen P djupmeningarna S_d resp. H_d. I ett psykoanalytiskt meningssammanhang förklaras emellertid sådana relationer genom att det anges *hur* S_y kommit att få djupmeningen S_d och därigenom också H_y få djupmeningen H_d. Detta innebär, att man beskriver de antecedenter och mekanismer, som givit upphov till meningsrelationen i fråga. En av uppgifterna i fortsättningen blir att förtydliga vilka teoretiska förutsättningar sådana förklaringar bygger på.

Det första slaget av förklarande antecedenter till såväl relationen mellan yt- och djupnivå som andra element i ett psykoanalytiskt handlingskomplex är ett psykiskt innehåll hos den handlande. Ett sådant kommer jag i fortsättningen att kalla för ett *mentalt komplex*. Det utgöres av en ordnad mängd av föreställningar, affekter, fantasier, önskningar osv., dvs. sådant som konstituerar den handlandes psykiska verklighet. Det mentala komplex, som existerar då handlingarna i ett handlingskomplex H utförs, och som är relevant för dessa, kommer jag att beteckna med M_H.

I exemplet med V och vargbilden kan vi redan nu sluta oss till delar av det aktuella mentala komplexet:

en omedveten föreställning om att V:s fader hotar att kastrera V

en medveten föreställning om att vargen hotar att äta upp V.

Mellan dessa föreställningar råder en omedveten associationsförbindelse.

En teoretisk förutsättning för ett psykoanalytiskt meningssammanhang är alltså ett antagande om ett omedvetet psykiskt innehåll och omedvetna psykiska relationer.

M_H är således förklarande i förhållande till H. Vi ska senare undersöka denna förklaringsrelation närmare. M_H är emellertid oftast självt i behov av förklaring. Detta är uppenbart i exemplet med V och vargbilden: det är t. ex. inte omedelbart förståeligt att V har en föreställning om att hans fader hotar att kastrera honom.

Existensen av de olika komponenterna i ett mentalt komplex förklaras ur två perspektiv. Ofta är båda nödvändiga för att en adekvat förståelse ska uppnås.

Det första perspektivet innebär, att vissa komponenter, i första hand önskningar, betraktas som psykiska representanter för *drifttillstånd* (se ex. sid. 120–123). Ett drifttillstånd, som på detta sätt är representerat i ett mentalt komplex M_H, kommer jag att beteckna med D_H.

Innan vi går vidare till det andra förklaringsperspektivet, kan vi notera, att vi nu rekonstruerat vad som antas existera i ett psykoanalytiskt meningssammanhang i själva handlingsögonblicket: den handling H_y, som är det primära förklaringsobjektet, ingår i ett handlingskomplex H, som vi säger, *är betingat av* ett mentalt komplex M_H och ett

drifttillstånd D_H.

Detta kan illustreras med följande figur:

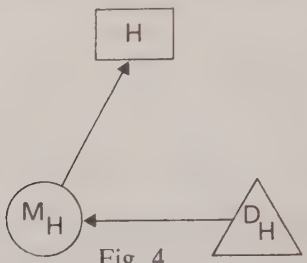

Fig. 4

(Det bör påpekas, att de båda pilarna i figuren betecknar helt olika bestämningsrelationer. Även i fortsättningen, då figuren kommer att utvidgas betydligt, låter jag för överskådlighetens skull samma slags pil stå för olika slags bestämningsrelationer.)

V.4 Historiska och konstitutionella determinanter

Det andra förklaringsperspektivet i fråga om komponenterna och relationerna i ett mentalt komplex innebär att man anger hur de uppkommit och utvecklats. De ges en s. k. *genetisk* eller *historisk* förklaring. En sådan omfattar delar av den handlandes tidigare liv, såsom upplevelser, erfarenheter och handlingar, samt de psykiska determinanterna för dessa. Låt oss se hur denna delförklaring ser ut i vårt exempel.

Vår ursprungliga förundran över att V skriker, att vargen ska äta upp honom och att han flyr från vargbilden har alltså nu reducerats till en förundran över innehållet i ett mentalt komplex. Detta består bland annat av föreställningen att V:s fader hotar att kastrera V. En viktigt del av den genetiska förklaringen till denna föreställning är följande scen:

> V hade en eftermiddag, då han var 1,5 år gammal, sovit i sina föräldrars sängkammare. Det var en varm sommardag, och även föräldrarna hade tagit sig en siesta. V vaknade upp, och fick då bevittna ett samlag mellan föräldrarna. Detta ägde rum på ett sådant sätt, att båda föräldrarnas könsorgan var väl synliga för V. V förstod senare, att fadern här gav modern sexuell tillfredsställelse.

Att V:s kastrationsskräck härrör från bland annat denna upplevelse låter sig förstås först sedan vi också känner till några senare händelser:

V sökte i 3-årsåldern ett objekt för sitt uppvaknande sexuella begär. Hans första val blev hans syster, som han emellertid av olika skäl fann vara olämlig. Nästa val blev tjänstekvinnan Nanya. Han försökte "förföra" henne genom att öppet onanera i hennes närvaro. Detta ledde emellertid endast till att Nanya förebrådde honom. Hon förklarade, att pojkar, som lekte med sin penis, fick ett "sår" i stället för penis.

Detta var inte första gången V utsattes för kastrationshot. Vid 2,5 års ålder hade han urinerat på golvet i närvaro av en tjänsteflicka, Grusha. (Enligt Freuds tolkning skedde detta till följd av att V var sexuellt upphetsad vid tillfället i fråga.) Grusha hade då på skämt hotat att skära av V:s penis som straff.

Denna "berättelse" förutsätter vissa teoretiska antaganden, som är specifikt psykoanalytiska. Freuds tolkning att V:s ythandlingar (han leker med sin penis, han urinerar på golvet) har sexuella djupmeningar bygger på teorin om den infantila sexualiteten. Denna innehåller dels ontologiska antaganden om ett psykiskt innehåll i form av driftönskningar, dels en tendenslag om en konstitutionellt betingad "normal" psykosexuell utveckling, dels tendenslagar om att olika stadier i denna utveckling har olika uttryck. De senare består i olika sätt att försöka tillfredsställa driftönskningarna.

Här ser vi alltså ett exempel på hur man inom psykoanalysen förklarar vissa handlingsmål såsom uttryck för tendenser i psykets sätt att fungera. Andra sådana konstitutionellt betingade utvecklingstendenser gäller aggressionsdriften och psykets differentiering i olika funktioner [4].

Det övergripande målet för V:s handlingar är alltså, i Freuds tolkning, att uppnå lust genom tillfredsställelse av driftkraven[5], i det här fallet sexualdriftens.

I föregående kapitel formulerades lust- och realitetsprinciperna som principer för psykets sätt att fungera. Det uppnående av lust/undvikande av olust, som detta tenderar mot, förverkligas oftast genom handlingar. Inom psykoanalysen använder man sig därför också av antaganden om motsvarande principer för mänskligt handlande. Dessa kan ges följande formuleringar:

Den generella lustprincipen$_h$ (index "h" står för "handling"): Människan eftersträvar i sitt handlande att uppnå lust och undvika olust.

Denna princip är inte tillämpbar på varje enskild handling, på det sättet att denna som omedelbart mål skulle ha maximal lust/minimal olust. Den gäller snarare människans handlingsliv, vilket som helhet antas vara inriktat på maximal lust/minimal olust för den handlande. (Principen är således en tendenslag). För att detta skall bli resultatet i det långa loppet kan emellertid inte varje enskild handling ha det som kortsiktigt mål.

Principen är tillämpbar på enskilda handlingar endast så till vida att dessa förstås som led i handlingskedjor, vilkas mål är att den handlande

på kort eller lång sikt ska uppnå maximal lust/minimal olust.

Den speciella lustprincipen$_h$: Det finns en tendens hos människan att i sitt handlande eftersträva lust genom att omedelbart tillfredsställa sina driftkrav.

Denna tendens antas yttra sig i vissa enskilda handlingar, framför allt under en människas tidiga barndom.

Realitetspricipen$_h$: Det finns en tendens hos människan att i sitt handlande eftersträva att uppnå lust och undvika olust på ett sådant sätt att hänsyn tas till förhållanden i yttervärlden; dessa gör, att det mest ändamålsenliga sättet inte alltid är att omedelbart tillfredsställa driftkraven utan att göra detta via omvägar och uppskjutanden.

För tillämpningsområdet av realitetsprincipen$_h$ gäller detsamma som för den generella lustprincipen$_h$.

Det är viktigt att poängtera, att dessa principer gäller för vad människor *eftersträvar* med sitt handlande, inte vad de faktiskt uppnår. Ett mycket vanligt mönster i psykoanalytiska meningssammanhang är, att sökande efter och/eller uppnående av lust resulterar i olust genom t. ex. bestraffning. Denna icke avsedda konsekvens av handlingar och handlingsmönster får ofta till följd att det utformas en föreställning om att detta resultat är oundvikligt och att därför varje sådant sökande efter och/eller uppnående av lust i fortsättningen kommer att få olust till följd. Härigenom uppstår en *konflikt* mellan önskningar, som upplevs som oförenliga: en önskan att uppnå lusten och en önskan att undgå den oundvikliga olusten.

Den senare önskan resulterar i att det utformas ett s. k. *försvar* mot den förra i form av t. ex. moraliska förbud. Detta får till följd, att driftönskan trängs bort och blir omedveten. Den fortsätter emellertid att verka, nu i enlighet med de speciella principer (primärprocesser), enligt vilka de omedvetna delarna av människans psyke fungerar.

Antaganden om konflikter mellan drift och försvar utgjorde under lång tid kärnpunkter i psykoanalytiska förklaringar. På senare tid har emellertid andra typer av konflikter fått en mera framskjuten ställning [6]. Även s. k. utvecklingskriser betraktas numera som viktiga i förklaringar. Dessa antas uppstå, då ett sätt att uppnå lust genom drifttillfredsställelse inte längre är adekvat på grund av att individen gått in i ett nytt stadium i driftutvecklingen. Exempel på sådana konflikter finns emellertid redan hos Freud (se sid. 120). Överhuvudtaget har man inom psykoanalysen alltmer börjat frångå det ensidiga sysslandet med barndomskonflikter och deras effekter, och även börjat arbeta med de specifika konflikter, som hör vuxenåldern till.

Problemet i ett psykoanalytiskt handlingskomplex är alltid antingen identiskt med eller på något sätt betingat av en konflikt mellan önskningar, som upplevs som oförenliga. Om problemet är identiskt med en sådan konflikt, är lösningsförsöket H_d oftast, menar man, ett

försök att finna den *kompromiss* mellan de oförenliga önskningarna, som resulterar i mest lust/minst olust. Någon gång försöker den handlande uppnå detta genom att endast tillfredsställa önskningen eller önskningarna på konfliktens ena sida.

Detta är ännu ett exempel på den psykoanalytiska uppfattningen att människans handlingsmål är uttryck för objektiva tendenser i psykets sätt att fungera (psykiska processer, driftutveckling, den generella lustprincipen$_p$).

Men låt oss återvända till lust- och realitetsprinciperna$_h$. V handlar, i Freuds tolkning, i enlighet med den speciella lustprincipen$_h$ då han urinerar på golvet. I fråga om hans lek med sin penis torde han dels söka omedelbar drifttillfredsställelse, dels eftersträva ytterligare sådan senare. Han handlar alltså delvis efter realitetsprincipen$_h$.

V hade, som vi sett, vid åtminstone två tillfällen upplevt, att kastrering hotade honom som följd av sexuella handlingar.

> Efter det att V avvisats av Nanya, sökte han sig ett nytt sexualobjekt. Hans val föll på fadern, och målet för hans erotiska strävanden blev nu att erhålla sexuell tillfredsställelse från denne.

Kastrationshoten och V:s nya val av sexualobjekt gjorde, att samlagsscenen för V nu fick en innebörd, som den inte hade från början. V förstår nu, att modern där blir sexuellt tillfredsställd av fadern. Han finner vidare, att hon har ett "sår" i stället för penis (båda föräldrarnas könsorgan var ju väl synliga under samlaget). Detta får V att omedvetet "inse" vilket pris han måste betala för den sexuella tillfredsställelse han åtrår från fadern: kastrering. Han hade ju tidigare hotats med att hans sexuella aktiviteter skulle följas av kastrering, och nu tycker han sig se en bekräftelse på att hotet kan sättas i verket: modern är ju kastrerad!

Freuds tolkning härvidlag bygger på en teoretisk förutsättning om psykets sätt att fungera: nya upplevelser kan göra att en tidigare händelse får en ny mening, dvs. den konceptualiseras på ett nytt sätt. Här ses alltså ett meningsinnehåll som ett uttryck för en tendenslag, nämligen en psykisk mekanism [7].

V tycker sig alltså ha funnit en väg till att uppnå lust genom drifttillfredsställelse, men också att denna leder till något starkt olustfyllt: kastrering. Freud menar, att denna befarade olust inte härrör enbart från rädslan för fysisk skada. Förlust av penis upplevs som särskilt sårande för den manliga självkänslan därför att mannen bär på en föreställning om att hans penis är en garanti för att han än en gång kan förenas med sin moder (vanligtvis, såvitt jag vet, ett substitut för henne) denna gång i ett samlag (Freud, 1926, sid. 53).

Freud försöker också teoretiskt förklara varför kastrationshotet kommer från just fadern:

> "På denna punkt var pojken tvungen att inordna sig under ett utvecklingshistoriskt mönster, vilket han också gjorde fastän hans personliga upplevelser kanske inte stämde med detta. Fastän de hot eller antydningar om kastration han mött härrörde från kvinnor, kunde detta inte fördröja det slutliga resultatet någon längre tid. Till sist fruktade han trots allt, att det var fadern som skulle kastrera honom. I detta avseende segrade arvet över den tillfälliga upplevelsen. Under mänskligheten förhistoria var det otvivelaktigt fadern som använde kastrationen som straff och som senare mildrade den till omskärelse." (Freud, 1918, citatet från Gardiner, 1971, sid. 202)

Föreställningen att bli kastrerad av sin fader är vad Freud kallar en *urfantasi:*

> "Jag anser att dessa *urfantasier* – så skulle jag vilja kalla dem . . . – är ett fylogenetiskt förvärv. Individen griper i dem utöver sina egna och in i förntidens upplevelser, ifall hans individuella upplevelser har blivit alltför rudimentära. Det förefaller mig alltså mycket sannolikt att allt som i dag i analysen berättas som fantasi, till exempel förförelse av barn, plötslig sexuell upphetsning vid iakttagelse av föräldrars könsumgänge, kastrationshotet - eller rättare kastrationen –, i den mänskliga familjens urtid en gång var verklighet, och att det fantiserande barnet helt enkelt fyllt ut luckorna i den individuella sanningen med förhistorisk sanning." (Freud, 1915–17, sid. 306)

Detta slags förklaring av innehållet i ett mentalt komplex används knappast av moderna analytiker. Jag inordna det därför inte i den allmänna förklaringsmodell jag nu rekonstruerar.

Bakom det problem, som V försöker lösa med sin flykt från vargbilden/den kastrationshotande fadern ligger alltså en konflikt: V önskar att uppnå lust genom att bli sexuellt tillfredsställd av sin fader, men ett nödvändigt villkor för att denna önskan ska uppfyllas är, tycker sig V ha funnit, något så olustfyllt som kastrering. Detta nödvändiga villkor vill han inte uppfylla. Sannolikt är det V:s starka önskan att bli sexuellt tillfredsställd som gör, att han upplever ett kastrationshot i någon viss typ av situation.

I modellen av ett psykoanalytiskt meningssammanhang har nu införts händelser, som ligger i tiden före handlingskomplexet H. Dessa händelser ger genetiska förklaringar till det mentala komplexet M_H och drifttillståndet D_H, och är via dessa förklarande också i förhållande till H. Från exemplet med V och vargbilden valde vi en föreställning ur M_H för att illustrera detta.

Sådana förklarande händelser kan vara handlingskomplex i den tidigare angivna betydelsen. De kan också vara olika slag av ofullständiga handlingskomplex: en medveten och/eller en omedveten upplevelse av en situation, en ythandling i en ythandlingssituation, där varken handlingen eller handlingssituationen har någon djupmening för den handlande osv. I modellen kommer jag att kalla dessa skeenden för

handlingskomplex, trots att de alltså kan vara ofullständiga. Vi säger, att dessa handlingskomplex *utgör grund för* M_H och D_H.

Det vi hittills funnit av innehåll och struktur i ett psykoanalytiskt meningssammanhang kan illustreras med följande figur:

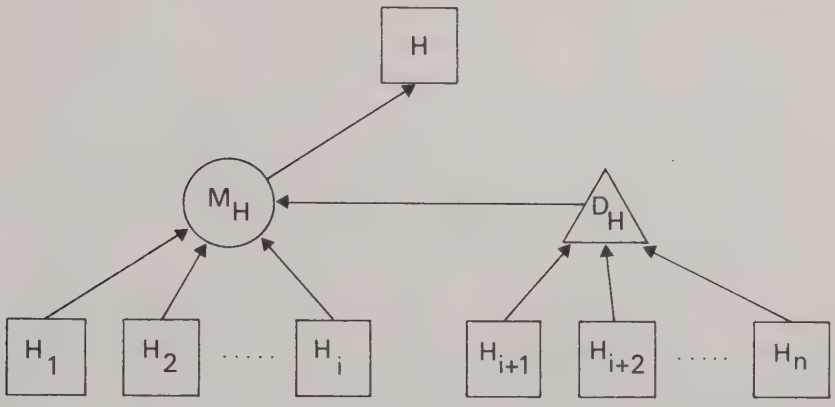

Fig. 5

Bakgrunden till V:s föreställning om den kastrationshotande fadern, och allmänt bakgrunden till M_H och D_H, har emellertid en mera komplicerad struktur än som framgår av fig. 5. Mellan vissa av de handlingskomplex, som är förklarande i förhållande till H, råder samma relationer som mellan H och $H_1, \ldots H_n$: H är betingat av M_H och D_H, som har sin grund i $H_1, H_2, \ldots H_n$. Vart och ett av dessa är i sin tur betingat av ett mentalt komplex och ett drifttillstånd, vilka har sin grund i ytterligare andra handlingskomplex osv.

T. ex. att V, i efterhand, uppfattar samlagsscenen som en bekräftelse på att ett kastrationshot kan verkställas är betingat av hans föreställning att kastration hotar som straff för sexuella handlingar. Denna föreställning har sin grund i bland annat Nanyas och Grushas kastrationshot.

Ett och samma handlingskomplex kan förekomma på olika ställen i ett psykoanalytiskt meningssammanhang. Ingenting hindrar, att ett visst handlingskomplex samtidigt utgör grund för t. ex. ett mentalt komplex dels direkt och dels via ett annat mentalt komplex och ett annat handlingskomplex.

Rekonstruktionen av psykoanalysens modell för förklaring av handlingar är nu fullständig genom att den innehåller alla de slag av komponenter och allmänna relationer, som förekommer i ett psykoanalytiskt meningssammanhang. Resultatet kan illustreras med följande figur:

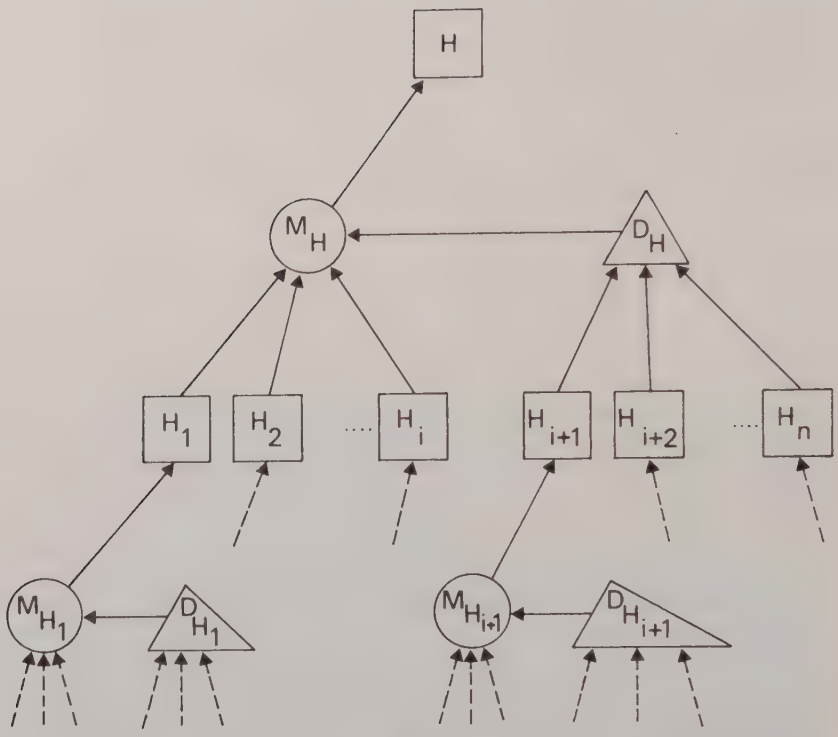

Fig. 6

Vår förståelse av att V blir skrämd av och flyr från bilden av vargen är emellertid fortfarande mycket ofullständig. Vi "förstår" V:s ythandling endast så till vida, att vi accepterat, hittills helt utan grund, att V omedvetet uppfattar vargen på bilden som sin kastrationshotande fader, och att det "i själva verket" är denne han är rädd för. Vår egentliga förståelse gäller alltså, allmänt, handlingskomplexets djupnivå $\langle P, S_d, H_d, p \rangle$, inte ytnivån $\langle P, S_y, H_y \rangle$.

För att vi ska förstå den senare måste vi finna en förklaring till att S_y resp. H_y har djupmeningarna S_d resp. H_d. Freuds förklaring i exemplet går ut på att vissa av V:s tidigare erfarenheter har givit upphov till en associationsförbindelse mellan föreställningen om vargen, som hotar att äta upp V, och föreställningen om den kastrationshotande fadern. Dessa erfarenheter är i sin tur betingade av andra mentala komplex, vilka uppkommit till följd av ännu tidigare erfarenheter osv. Förklaringen av denna meningsförbindelse förutsätter ett antagande om en tendenslag: Om en person P flera gånger upplevt A tillsammans med B, har han en tendens att i fortsättningen associera A med B.

En detaljerad genomgång av Freuds text härvidlag ger emellertid inte något nytt för rekonstruktionen av modellen, och därför avstår jag från

att göra en sådan.

I en annan text (Freud, 1915c, sid. 155) beskriver Freud den psykiska mekanismen bakom meningsrelationen: affekten rädsla har *förskjutits* från föreställningen om fadern till föreställningen om vargen.

Utifrån exemplet med V och vargbilden kan vi nu dra två slutsatser om psykoanalytiska förklaringar av handlingar. Tidigare i detta avsnitt (sid. 108) ställde vi frågan hur djupnivån i ett psykoanalytiskt handlingskomplex, $\langle P, S_d, H_d, p\rangle$, kunde vara förklarande i förhållande till ytnivån, $\langle P, S_y, H_y\rangle$. I exemplet har vi funnit, att Freud förklarar $\langle P, S_d, H_d, p\rangle$ genom att ange dess antecedenter i form av ett psykiskt innehåll och psykiska skeenden, som uppkommit till följd av tidigare upplevelser och handlingar. Ett sådant psykiskt innehåll hos V är en omedveten föreställning om att hans fader hotar att kastrera honom. Denna betingar $\langle P, S_y, H_y\rangle$ i exemplet.

Det är möjligt, att det även bakom V:s rädsla för vargbilden ligger ett psykiskt innehåll, t. ex. en föreställning om att vargar i allmänhet är farliga. Denna kan ha uppkommit t. ex. genom att V hört berättelser om vargar. Det är också möjligt, att de enda antecedenter som finns till V:s rädsla för vargen är sådana som gör att vargen för V har djupmeningen hans kastrationshotande fader.

Att $\langle P, S_d, H_d, p\rangle$ förklarar $\langle P, S_y, H_y\rangle$ bygger emellertid på ett viktigt psykoanalytiskt antagande, nämligen att det psykiska innehållet bakom djupnivån är i någon betydelse mera fundamentalt än det bakom ytnivån. Det förra, här föreställningen om den kastrationshotande fadern, räknar Freud till V:s *psykiska verklighet*. Dit räknar han däremot inte, i denna specifikt psykoanalytiska betydelse av uttrycket, föreställningen att vargen på bilden är farlig.

Freud gjorde aldrig, såvitt jag vet, någon explicit avgränsning av den typ av innehåll, som han menade konstituera människans psykiska verklighet i denna betydelse av uttrycket. En viktig egenskap hos detta innehåll torde emellertid vara någon form av nära anknytning till de båda grunddrifterna. Häri ligger det fundamentala i innehållet. Därför kommer sådant som driftönskningar, föreställningar om driftobjekt och fantasier om drifttillfredsställelse, samt komplex som Oidipus- och kastrationskomplexen att av psykoanalysen räknas till människans psykiska verklighet.

Vi kan nu också säga ytterligare något om på vilket sätt ett mentalt komplex M_H är förklarande i förhållande till ett handlingskomplex H. Då man förtydligar sådana förklaringsrelationer är man i huvudsak hänvisad till exempel från psykoanalytiska texter. Psykoanalytiker säger nämligen sällan något mera preciserat *om* själva relationen.

Arlow illustrerar i Arlow, 1969a (sid. 23) antagandet att en persons omedvetna uppfattning S_d av en ythandlingssituation S_y beror av dels karakteristika hos S_y, dels personens omedvetna fantasier. Han liknar

här S_d vid en filmduk, på vilken det samtidigt spelas upp film från två olika projektorer.

Schafer uttrycker sig lika allmänt och vagt:

> ". . . the miseries of everyday life . . . are always in the nature of residues that come into connection with the permanent, unconscious, infantile conflicts, and . . . they gain much of their meaning and influence through that relation." (Schafer, 1976, sid. 39)

Såvitt jag vet är det bara Freud själv, som gjort något egentligt försök att utforma en teori om hur innehållet i ett mentalt komplex bestämmer, i detta fall, hur ythandlingssituationer omedvetet uppfattas som djuphandlingssituationer.

I slutkapitlet av "Drömtydning" beskriver Freud en psykisk mekanism, som han kallar "Wahrnehmungsidentität". Den fungerar, om jag förstått honom rätt, på följande sätt:

Om det för en person P gäller

1. P har en omedveten föreställning eller fantasi om att en viss önskan kan uppfyllas med hjälp av ett visst (slag av) objekt, O (ibland grundad på att denna önskan vid något tillfälle uppfyllts med hjälp av O),
2. P uppfattar medvetet en viss situation som S_y,
3. P:s tidigare erfarenheter är sådana, att han associerar S_y med O,

så har P en tendens att omedvetet uppfatta S_y som en djuphandlingssituation S_d där O föreligger. Det är alltså O:s begrepp, som konceptualiserar S_y till S_d.

I ett psykoanalytiskt meningssammanhang är det ofta just omedvetna fantasier, som utgör det psykiska innehåll, som knyter samman en aktuell handling med händelser ur den handlandes historia. Sådana fantasier antas då vara reproduktioner eller modifierade versioner av scener, som verkligen förekommit, vanligen i den handlandes barndom. Då visade sig ett visst sätt att försöka lösa ett problem vara ändamålsenligt[8]. Man menar, att den handlande under sådana omständigheter har en tendens att lösa liknande problem på liknande sätt. (Freud, 1915–17, sid. 222). Djuphandlingen H_d blir då en *upprepning* av ett tidigare lyckat lösningsförsök.

Överhuvudtaget är begreppet upprepning viktigt inom psykoanalysen då det gäller att förstå hur en människas historia bestämmer hennes sätt att uppleva världen och att handla. Man menar t. ex. att en handlingssituation kan vara en upprepning av en tidigare sådan, där den handlande frivilligt eller ofrivilligt varit passiv och därmed inte behärskat situationen. I den nya handlingssituationen är han emellertid aktiv och har därigenom kontroll över den. Hans aktuella handling tolkas alltså som ett försök att korrigera något, som i den ursprungliga handlingssituationen resulterade i olust.

I sådana fall är det ofta fråga om ett tvångsmässigt upprepande av en tidigare handlingssituation, vad som inom psykoanalysen brukar kallas "utagerande" (ty. "Agieren", eng. "acting out")[9].

V.5 Överdeterminerade handlingar

Inom psykoanalysen händer det ofta, att man betraktar en handling som en del av, inte bara *ett* meningssammanhang, utan flera. Detta illustreras av följande exempel, som till att börja med gäller en typ av handling, som V ofta utförde. Detta exempel får också tjäna till att ytterligare illustrera den rekonstruerade modellen.

> V hade, upp till 4,5 års ålder, varit ett snällt och beskedligt barn. Då hans föräldrar kom hem från en sommarsemester, fann de honom emellertid helt förändrad. Han var nu missnöjd med det mesta, lättirriterad och våldsam. Han fick formliga utbrott av ursinne, då han "skrek som en vilde".

För att göra detta uppförande förståeligt, ger oss Freud följande bakgrund:

> Då V var 3 1/4 år gammal hade han och hans syster lekt vad Freud betecknar som "sexuella lekar". Därvid hade systern varit den aktiva och initiativtagande parten. Vid ett tillfälle hade de varit på toaletten tillsammans, och hon hade då föreslagit, att de skulle visa varandra sina stjärtar. Detta skedde också. Vid ett annat tillfälle hade systern lekt med V:s penis samtidigt som hon berättade fantastiska historier om hur Nanya brukade behandla vissa människor, bland andra deras trädgårdsmästare: hon ställde dem på huvudet och höll om deras könsorgan.
>
> Minnet av dessa händelser blev så småningom plågsamt för V. Hans manliga självkänsla hade kränkts genom att det var hans syster och inte han, som tagit initiativet till lekarna och som varit den aktiva parten. För att göra sig fri från dessa minnen började V fantisera om att det inte var han utan hans syster, som spelat den passiva rollen. I själva verket hade han varit aggressiv genom att försöka klä av systern. Denna hade, i V:s fantasi, motsatt sig detta, och V hade blivit bestraffad (sannolikt av föräldrarna). V:s vredesutbrott hade innebörden att han opponerade sig mot att han på detta sätt blivit avvisad och bestraffad.

Freud anger inte om V:s fantasier, som alltså betingar hans handling, var medvetna eller omedvetna. Mitt fortsatta resonemang kommer emellertid att bygga på antagandet att fantasierna var omedvetna. Om så inte varit fallet, har Freud här förklarat en återkommande handling genom att se den som en del av ett meningssammanhang, där den emellertid blir förståelig utan att tolkas.

Om emellertid V:s fantasier var omedvetna, finner vi, att hans aggressiva uppförande förklarats genom att, till att börja med, ses som en del av ett psykoanalytiskt handlingskomplex. V:s syster och föräldrar utgör här ythandlingssituationen S_y. Denna har emellertid en djupmening för V: systern är den som avvisat hans närmanden och föräldrarna de som bestraffat honom för dessa. Systern och föräldrarna i dessa roller utgör djuphandlingssituationen S_d. Denna aktualiserar ett problem för V: hans manliga självkänsla är kränkt, och han önskar återupprätta den. Detta problem är betingat av den ovan nämnda fantasin. Denna i sin tur har sin grund i händelser, som i efterhand blivit traumatiska för V.

Liksom i exemplet med V och vargbilden bygger förklaringen här på teoretiska förutsättningar, som är specifikt psykoanalytiska. Problemet antas ha uppstått på grund av en konflikt mellan en driftönskan och ett förbud mot att tillfredsställa denna. Vidare antas V ha hamnat i denna konflikt genom att han kommit in i ett nytt stadium av den psykosexuella utvecklingen. I detta tillfredsställs driftönskningarna genom ett *aktivt* handlande, inte som tidigare genom ett passivt underordnande.

Ingången i detta nya utvecklingsstadium gör, att scenerna med systern nu får en ny mening för V[7]: de var förnedrande för honom. Sökandet efter lust har på så sätt resulterat i olust. V:s aggressiva uppträdande är, på djupnivån, ett försök att befria sig från olusten genom att återupprätta sin manliga självkänsla. Om det för V i detta sammanhang har någon mera preciserad medveten innebörd än att han uppträder allmänt våldsamt och aggressivt ger Freud ingen upplysning om.

Det visar sig emellertid, att V:s våldsamma och aggressiva uppträdande även kunde ha andra innebörder för V. En av dessa är direkt förbunden med hans uppvaknande sexuella begär.

> V fann sin syster olämplig som sexualobjekt. Dels var hon intellektuellt överlägsen honom, vilket hon fann stort nöje i att demonstrera, dels var hon hans rival i kampen om föräldrarnas gunst. Därför sökte V ett annat sexualobjekt. Hans första val blev tjänstekvinnan Nanya. Valet bestämdes delvis av de "informationer" systern givit honom om Nanya. Han försökte, som tidigare omtalats, "förföra" Nanya genom att öppet onanera i hennes närvaro. Detta ledde endast till att hon förebrådde honom och hotade honom med kastrering. På grund av detta förändrades V:s förhållande till Nanya delvis. Han blev arg och besviken på henne, och hans våldsamma uppträdande var en opposition mot att hon avvisat hans "förförelse"-försök.

Av Freuds text framgår inte, om denna innebörd var omedveten för V. Han var naturligtvis medveten om att han lekte med sin penis och att Nanya förebrådde honom för detta samt hotade honom med kastrering. Att leken var ett "förförelse"-försök var däremot sannolikt omedvetet.

Det centrala i detta händelseförlopp är, liksom i de tidigare exemplen,

att V:s sökande efter lust genom drifttillfredsställelse har resulterat i olust. Det framgår emellertid inte av texten vilket problem det egentligen är, som V försöker lösa med sin handling. Möjligen är problemet detsamma som i det förra exemplet, nämligen den kränkta manliga självkänslan, möjligen skulle ytterligare analys visa, att V här försöker lösa något annat problem.

Exemplet kan emellertid också visa, att man i en psykoanalytisk fallbeskrivning inte alltid strikt följer den generella förklaringsmodellen. Inte så sällan har psykoanalytiska förklaringar olika slag av common sense-inslag.

Med dessa reservationer för osäkerhet kan exemplet struktureras i enlighet med den allmänna modellen (här i förenklad form) på följande sätt:

S_y: Nanya, som förebrått V för att han lekt med sin penis och dessutom hotat att kastrera V
H_y: V opponerar mot att Nanya . . .
S_d: Nanya, som avvisat V:s "förförelse"-försök
p: V:s kränkta självkänsla, som han önskar återupprätta?
H_d: V opponerar mot att Nanya avvisat hans "förförelse"-försök.
M_H: driftönskningar, föreställningar om Nanyas sexuella aktiviteter, föreställningen om att Nanya nekat V drifttillfredsställelse.
D_H: V befinner sig i den falliska fasen av den psykosexuella utvecklingen
Bakgrundshändelser: episoderna med systern, Nanyas avvisande och kastrationshot.
Teoretiska förutsättningar: den generella och den speciella lustprincipen$_h$, driftteorin, teori om den infantila sexualutvecklingen.

V:s aggressiva uppträdande har emellertid ytterligare ett antal innebörder.

> På grund av att Nanya avvisat V:s "förförelse"-försök och hotat V med kastrering, upphörde han så småningom att onanera. Detta förde emellertid med sig, att han regredierade från den falliska fasen i den psykosexuella utvecklingen till en genetiskt tidigare fas, den anal-sadistiska. Denna utmärks bland annat av att sexuell tillfredsställelse erhålles genom aggressiva handlingar.

Detta är ännu ett exempel som visar, att en handling kan förstås även om inte alla modellens moment finns med i förklaringen. Här nämns handlingssituationen överhuvudtaget inte. Man får väl förutsätta, att V behövde någon att vara aggressiv mot, men aggressiviteten riktades inte mot denne på grund av att han eller hon hade någon speciell djupmening för V.

Det problem V löser med sitt handlande måste formuleras mycket generellt: sexualdriften kräver tillfredsställelse. Detta krav torde ha yttrat sig som någon form av olust, som V ville befria sig ifrån. Han tillfredsställer emellertid driftkraven på ett sätt, som, enligt psykoanalysens teori om driftutvecklingen, inte är normalt för en person i hans ålder. Om den konstitutionellt betingade utvecklingen hade fått fortlöpa störningsfritt hade V nämligen tillfredsställt sin sexualdrift på ett annat sätt. Att det onormala i V:s handlande ligger just här gör, att förklaringens centrala moment blir, att handlingen ses som ett *uttryck för* en fas i den psykosexuella utvecklingen. Till denna har V, på grund av vissa upplevelser, regredierat.

Här förutsätts driftteorin, teorin om den infantila sexualutvecklingen och om den psykiska mekanismen regression.

Förutsättningen om V:s regression är nödvändig också för förståelsen av de båda följande djupmeningarna av hans aggressiva uppträdande.

> V:s sadism tog sig inte bara uttryck i aggressiva handlingar mot andra (djur och människor), utan också i att V vände sadismen mot sig själv. Detta var delvis ett resultat av att han hade skuldkänslor för att han onanerade och eventuellt också för att han hyste dödsönskningar gentemot sin fader. Han ville emellertid bli fri från dessa skuldkänslor, och därför handlade han på ett sådant sätt (aggressivt och våldsamt) att han åtrog sig bestraffning av fadern. Härvid mildrades skuldkänslorna [10].

Vi finner lätt, att detta låter sig infogas i den rekonstruerade modellen av ett psykoanalytiskt meningssammanhang (även nu i förenklad form):

S_y: fadern
H_y: V är våldsam och aggressiv mot fadern
S_d: fadern i egenskap av den som kan bestraffa V och därigenom mildra hans skuldkänslor
p: V har skuldkänslor och vill bli fri från dessa utan att sluta hysa de önskningar, som är deras upphov
H_d: V är våldsam och aggressiv mot fadern för att dra på sig straff och på så sätt mildra sina skuldkänslor
M_H: önskan att onanera och önskan att fadern vore död, samt en önskan att handla i enlighet med föräldrarnas och Nanyas krav, som är motsatt de båda förra önskningarna
D_H: V befinner sig i den analsadistiska fasen av den psykosexuella utvecklingen

Bakgrundshändelser: V:s onani, Nanyas kastrationshot m. fl.

Teoretiska förutsättningar: Denna form av masochism är till sin natur sadism, vänd mot den handlande själv; den analsadistiska fasen innehåller tendenser till sådan masochism; lustprinciperna$_h$;

driftteorin; teorin om den infantila sexualutvecklingen; teorin om regression.

Om V lyckas i sitt uppsåt med handlingen H_d, dvs. han blir bestraffad, har han löst problemet p så till vida att han dels samtidigt kan hysa de oförenliga önskningar som ingår i M_H (och eventuellt senare tillfredsställa önskan att onanera), dels helt eller delvis befriat sig från skuldkänslor. Att dra på sig bestraffning torde vara det handlingssätt, som för V framstår som det mest ändamålsenliga, dvs. det som, givet hans förutsättningar, leder till mest lust/minst olust för honom.

Om den sista omedvetna innebörden av V:s aggressiva och våldsamma uppförande anger Freud följande:

> Den aga V drog på sig från sin fader hade emellertid fler funktioner för V än att befria honom från skuldkänslor. Den gav honom också sexuell tillfredsställelse. Bakgrunden till detta är följande:
>
> Efter det att V blivit avvisad av Nanya, sökte han ett nytt sexualobjekt. Av flera olika skäl föll hans val på fadern. Från denne sökte han nu passiv, masochistisk sexuell tillfredsställelse genom att försöka dra på sig bestraffning i form av aga. På något sätt var det de tidigare episoderna med systern, då V underordnat sig henne i deras sexuella lekar, som fick honom att söka just passiv tillfredsställelse.

Även denna "berättelse" (här avsevärt förkortad) låter sig infogas i den rekonstruktionerade modellen av ett psykoanalytiskt meningssammanhang:

S_y: fadern
H_y: V uppträder våldsamt och aggressivt
S_d: fadern i egenskap av den, som V önskar bli sexuellt tillfredsställd av
p: en konflikt mellan V:s önskan att bli sexuellt tillfredsställd av fadern och hans samtidiga önskan att uppfylla de sociala krav, som gör, att han inte kan uttrycka den förra önskan direkt
H_d: V uppträder våldsamt och aggressivt för att dra på sig straff från fadern och därigenom bli sexuellt tillfredsställd
M_H: bland annat de ovan nämnda önskningarna
D_H: V befinner sig i den analsadistiska fasen, vilket gör honom benägen för masochism

Bakgrundshändelser: episoderna med systern, "förförelse"försöken mot Nanya, Nanyas avvisande m. fl.

Teoretiska förutsättningar: se tidigare exempel.

Handlingen H_d är ett försök av V att lösa sitt problem genom att få båda de önskningar, som detta konstitueras av, i största möjliga utsträckning uppfyllda. Om V får den aga han eftersträvar, blir han

sexuellt tillfredsställd. Detta är då följden av ett handlande, som, för en fyraårig pojke i en tsarrysk överklassfamilj, var betydligt mera acceptabelt än att öppet visa att och på vilket sätt han önskade denna tillfredsställelse. Detta handlande torde vara det som för V framstod som det mest ändamålsenliga sättet för honom att uppnå sitt mål: passiv sexuell tillfredsställelse.

I exemplet med V:s våldsamma och aggressiva uppträdande har det i Freuds text rört sig om en typ av handling, inte om en enskild handling. Denna typ av ythandling, "V är våldsam och aggressiv", kan, som vi sett, ha flera olika djupmeningar för V. Om det emellertid vore så, att varje instans har endast en djupmening, skulle detta exempel inte ge oss något principiellt nytt utöver vad vi fann i exemplet med V och vargbilden.

Vad som närmast intresserar oss, allmänt, är därför, om varje *enskild* ythandling H_y, utförd i en ythandlingssituation S_y av en person P, samtidigt kan ha flera olika djupmeningar $H_{d1}, H_{d2}, \ldots H_{dn}$. Dessa är då djuphandlingar i resp. djuphandlingssituationerna S_{d1}, S_{d2}, $\ldots S_{dn}$ (djupmeningar till S_y) dvs. omedvetna försök att lösa problem p_1, p_2, $\ldots p_n$, som uppstår eller aktualiseras för P i S_{d1}, S_{d2}, $\ldots S_{dn}$.

Freud uttalar sig inte explicit om detta i "Vargmannen". Det gör han däremot i andra texter, t. ex.:

> "... it quite regulary happens that a single symtom corresponds to several meanings *simultaneously*." (Freud, 1905c, sid. 53)

Den förste, som emellertid mera systematiskt arbetade med problemet, var Robert Waelder. Denne präglade uttrycket "principen om multipel funktion". Innebörden i detta är, uttryckt i min terminologi, att en och samma ythandling H_y samtidigt kan ha flera olika djupmeningar H_{d1}, $H_{d2}, \ldots H_{dn}$, där handlingen H_{di} är ett försök att lösa ett problem p_i, $1 \leqslant i \leqslant n$[11]. Härigenom har ythandlingen H_y samtidigt flera olika funktioner (Wealder, 1936, sid. 50).

Antagandet om denna princip är allmänt omfattat inom psykoanalysen. En sådan ythandling H_y säges vara *överdeterminerad* (se sid. 87f). Om man *har funnit* mer än en djupmening till H_y säges denna vara *övertolkad*.

De olika problemen bakom en överdeterminerad ythandling antas kunna vara av mer eller mindre avlägset ursprung och mer eller mindre kraftigt bortträngda från den handlandes medvetande. Ju avlägsnare ursprunget är desto mer analytiskt arbete fordras i allmänhet för att problemet ska bli medvetet, och desto *djupare* sägas det vara (Strachey, 1934, sid. 29). I enlighet härmed säger man, att tolkningarna H_{d1}, H_{d2}, $\ldots H_{dn}$ av H_y är tolkningar på olika *nivåer*[12]. Man menar sig ha funnit, att problem på den djupaste nivån ofta innehåller eller betingas av

omedvetna infantila driftönskningar. En vanlig grupp sådana tillhör Oidipuskomplexet och har sitt ursprung i den falliska fasen av den psykosexuella utvecklingen: dödsönskningar mot föräldern av samma kön och önskan om sexuell förening med den andre.

För att återvända till exemplet med V, så är det alltså fullt möjligt, att hans aggressiva och våldsamma uppförande samtidigt hade djupmeningarna

H_{d1}: försök att återupprätta sin manliga självkänsla genom att opponera sig mot fadern därför att denne bestraffat hans försök att klä av systern

H_{d2}: försök att dra på sig bestraffning för att på så sätt bli fri från sina skuldkänslor

H_{d3}: försök att "förföra" fadern genom att dra på sig bestraffning från denne och därigenom bli sexuellt tillfredsställd.

Var och en av dessa djuphandlingar är ett försök att lösa ett av de tre problem, som uppstått eller aktualiserats för V i var och en av tre djuphandlingssituationer. Dessa består av fadern i någon av de roller denne hade för V, och som V inte var medveten om.

I det föregående har vi skilt ett meningssammanhang till en ythandling H_y från ett annat på grundval av H_y:s olika djupmeningar: till varje djupmening hör ett särskilt meningssammanhang. Dessa olika meningssammanhang innehåller emellertid, som vi sett, element som är gemensamma eller som har någon form av samband. Vi kan därför, om vi vill, betrakta dem som ett enda meningssammanhang. Det är överhuvudtaget en strävan hos psykoanalytiker att förstå så mycket som möjligt av en analysands liv som delar av ett och samma meningssammanhang i denna senare betydelse[13].

Av detta långa exempel framgår också, att ett och samma stycke *beteende* samtidigt kan ha flera olika medvetna innebörder H_{y1}, H_{y2}, ... H_{yk} för den handlande. Dessa är då ythandlingar i olika ythandlingssituationer S_{y1}, S_{y2}, ... S_{yk}. Det är t. ex. fullt möjligt, att V med sitt beteende samtidigt utför handlingar, som är medvetet riktade mot systern, fadern och Nanya. Av dessa kan somliga vara förståeliga utan att man behöver söka efter några djupmeningar, medan andra måste tolkas.

VI. Psykoanalytiska förklaringar: specifika karakteristika, förståelsevärde, rättfärdigande

Man bör ta filosofin med in i läkekonsten och läkekonsten med in i filosofin. (Hippokrates)

VI.1 Inledning

I kap. I (sid. 26, 32f) pekade jag på ett par viktiga samband mellan psykoanalytikerns förståelse och hans praxis:

1. Psykoanalytikernas grundläggande förståelse av de problem han står inför (en förståelse, som jag rekonstruerade i enlighet med min FPK-modell) implicerar en bestämd terapeutisk praxis där målen är analysandens självförståelse och emancipation.
2. Denna praxis kräver en förståelse av psyket och dess produkter från såväl ett humanvetenskapligt som ett naturvetenskapligt perspektiv.

Vi såg i föregående kapitel hur de båda perspektiven kommer till uttryck i psykoanalytikerns främsta terapeutiska instrument, förklaringar av handlingar.

I detta kapitel ska vi mera i detalj undersöka en del av det som behandlades på ett osystematiskt sätt i föregående kapitel.

För det första ska vi se vad som framgår om en handling i en psykoanalytisk förklaring och som gör att handlingen förstås. Vi ska med andra ord undersöka *förståelsevärdet* av en psykoanalytisk förklaring.

För det andra ska vi se vilka funktioner psykoanalysens allmänna antaganden och teorier har i en förklaring. Jag ska då också försöka visa, att antagandena och teorierna fyller dessa funktioner i kraft av ett par egenskaper hos psykoanalysens begrepp.

Slutligen kommer vi att se något på hur en psykoanalytisk förklaring rättfärdigas. Det kommer då att visa sig, att förklaringens funktion som terapeutiskt instrument implicerar en praxis för rättfärdigande, som i väsentliga avseenden skiljer sig från den inom naturvetenskaperna.

VI.2 Förklaringens kärna: djupmening och subjektiv målrationalitet

Psykoanalysens antagande om psykisk determinism innebär, att till varje ythandling H_y, eller, om man så vill, ythandling H_y utförd av en person P i en ythandlingssituation S_y ($\langle P, S_y, H_y \rangle$) finns ett förklarande meningssammanhang. Detta antagande rättfärdigar, att psykoanalytikern överhuvudtaget försöker förklara handlingar och andra psykiska produkter i stället för att betrakta dem som tillfälligheter.

Antagandet om psykisk determinism rättfärdigas i sin tur av ett världsbildsantagande om att världen som helhet inte innehåller några tillfälligheter utan fungerar i enlighet med deterministiska lagar. Stöd för denna uppfattning fick Freud i första hand från naturvetenskapen, som med framgång arbetat inom ramen för en sådan världsbild[1].

Det är psykoanalytikernas uppgift att finna förklarande meningssammanhang till vissa av analysandens handlingar. I varje sådant meningssammanhang finns en *kärna,* något som förklaringen syftar till att visa beträffande sitt objekt. Det är denna kärna, som ger förklaringen dess förståelsevärde.

I en psykoanalytisk förklaring av det slag jag här behandlat består kärnan i att det visas, att H_y och S_y har *djupmeningar* H_d resp. S_d, där H_d är ett försök att lösa ett problem p, som uppstått eller aktualiserats för P i S_d. Vidare visas H_d vara *subjektivt målrationell:* H_d är, givet S_d och givet P:s rationalitetsprincip, den handling, som för P framstår som det mest ändamålsenliga sättet för honom att lösa p så att resultatet, åtminstone på sikt, blir maximal lust/minimal olust (ofta ligger det i p:s natur, att en lösning innebär just detta).

Med en rationalitetsprincip menar jag en handlingsregel av typen: För att uppnå ett mål av typ M under omständigheter av typ O är en handling av typ H den mest ändamålsenliga.

En sådan utgöres i ett psykoanalytiskt meningssammanhang ofta av en version av den speciella lustprincipen:

Den speciella lustprincipen$_r$ (index "r" står för "rationalitetsprincip"):

För att i största möjliga utsträckning uppnå lust och undvika olust är det under alla (vissa) omständigheter mest ändamålsenligt att omedelbart tillfredsställa driftkraven.

Denna kärna i en psykoanalytisk förklaring rättfärdigas av följande allmänna antaganden:

1. Det finns handlingar och handlingssituationer med omedvetna innebörder för den handlande.
2. Varje djuphandling H_d är ett försök till problemlösning.
3. Varje djuphandling H_d är subjektivt målrationell.
4. Den generella lustprincipen$_h$.

Vi ska senare undersöka varifrån dessa antaganden själva får sin rättfärdigande kraft.

Jag menar, att psykoanalytiska förklaringar har vissa specifika egenskaper, som har sin grund i deras funktion i psykoanalytisk praxis. För att visa, dels vilka dessa egenskaper är, dels hur de härrör från förklaringars praxisfunktion, ska jag jämföra den psykoanalytiska modellen med ett förklaringsschema från analytisk handlingsfilosofi. Jag väljer von Wrights version av s. k. *praktiska syllogismer*[2] (von Wright, 1971).

En praktisk syllogism ser hos von Wright ut på följande sätt (jag utesluter diverse finputsningar, som inte är av intresse här):

"A intends to bring about p.

A conciders that he cannot bring about p unless he does a.

Therefor A sets himself to do a." (von Wright, 1971, sid. 96)

Vi finner omedelbart, att kärnan i en psykoanalytisk förklaring innehåller samma grundidé som en praktisk syllogism: en handling förklaras med hänvisning till den handlandes mål och hans föreställning om hur han ska uppnå detta.

Det är emellertid inte den psykoanalytiska förklaringens primära objekt, ythandlingen H_y, som förklaras med en praktisk syllogism, utan djuphandlingen H_d. Den praktiska syllogismen finns således på djupnivån av ett psykoanalytiskt handlingskomplex, inte på ytnivån. Mellan dessa båda nivåer råder meningsrelationer.

Kärnan i en psykoanalytisk förklaring skiljer sig emellertid från en praktisk syllogism i ännu ett avseende: det är, åtminstone oftast, nödvändigt att beskriva såväl djuphandlingssituationen S_d som den rationalitetsprincip den handlande följer. Detta beror på förklaringens terapeutiska funktion: att ge analysanden insikt i grunderna för sitt handlande.

Beträffande S_d är det denna som initierat resten av det handlingskomplex den utgör en del av. Detta innehåller, eftersom det blir föremål för psykoanalytisk förklaring, sådant som analysanden bör frigöra sig från: ouppnåeliga eller på annat sätt olämpliga mål, skenproblem, inadekvat handlande etc. Ett nödvändigt led i denna frigörelse är, enligt psykoanalysens synsätt, just medvetandegörande av S_d, dvs. av den förståelse, som manifesterar sig i en inadekvat praxis.

Då det gäller rationalitetsprincipen har vi många gånger i det föregående påpekat, att de handlingar en psykoanalytiker har att förklara ofta är sådana, att deras mål inte uppnås och/eller att de får icke avsedda konsekvenser. Man ser vanligtvis dessa misslyckade resultat som följder av att den handlande använder en primitiv rationalitetsprincip, den speciella lustprincipen$_r$. Denna tillhör ett stadium i hans utveckling, som normalt borde vara övergivet. Ett av den psykoanalytiska terapins mål är att i sådana fall få analysanden att handla efter vad vi kan kalla

realitetsprincipen$_r$:

För att uppnå lust och undvika olust är det mest ändamålsenligt att i sitt handlande ta hänsyn till förhållanden i yttervärlden. Detta innebär, att driftkraven inte alltid tillfredsställs direkt och omedelbart, utan via omvägar och uppskjutanden.

Denna rationalitetsprincip ger en bättre fungerande praxis än den speciella lustprincipen$_r$. Ett medel för analytikern att få analysanden att byta rationalitetsprincip är att göra denne medveten om att han följer den inadekvata principen.

Vi kan nu formulera kärnan i en psykoanalytisk förklaring som en utvidgad praktisk syllogism:

1. P har på djupnivån intentionen att lösa problemet p, som uppstått eller aktualiserats i handlingssituationen S_d.
2. P tror på djupnivån, att i S_d är H_d det mest ändamålsenliga sättet att lösa p. Denna tro är en instans av en allmän rationalitetsprincip, som P omfattar.
3. S_y har för P djupmeningen S_d.
4. H_y har för P djupmeningen H_d.

P utför H_y i S_y.

(Att den handlande i von Wrights praktiska syllogism ser sin handling som nödvändig för ett uppnående av målet, och i min som det mest ändamålsenliga sättet är ur mitt perspektiv en oväsentlig skillnad.)

VI.3 Den förklarande kontexten. Teoriers och allmänna antagandens funktioner

VI.3.1. Kärna och kontext

För att en psykoanalytisk förklaring ska fylla sin funktion som terapeutiskt instrument är det inte tillräckligt, att psykoanalytikern konstaterar, att det (tydligen) är så, att det till $\langle P, S_y, H_y \rangle$ finns en omedveten nivå eller djupnivå, där analysanden P har som mål att lösa ett problem p och tror att han bäst gör detta med en handling H_d.

För att analysanden ska kunna frigöra sig från den förståelse av sig själv och sin omvärld, som manifesterar sig i en icke fungerande praxis, är det nödvändigt att han ser den ovan beskrivna kärnan i en *kontext*. Denna måste beskriva hans förutsättningar (psykisk verklighet, livssi-

tuation, historia) för att förstå och handla i S_y så, att det *framgår* att S_y och H_y har djupmeningarna S_d resp. H_d och att H_d är subjektivt målrationell.

En mängd frågor behöver, som vi såg i föregående kapitel, för den skull besvaras av kontexten:

Varför är p ett problem för P?

Varför skapas eller aktualiseras p i S_d?

Varför försöker P lösa p med just H_d?

Varför omfattar P en primitiv rationalitetsprincip?

Varför har S_y och H_y djupmeningarna S_d resp. H_d? Osv.

Kontexten besvarar sådana frågor genom att visa på förbindelser mellan förklaringsobjekten och de förklarande antecedenterna. Härvid är psykoanalysens allmänna antaganden och teorier nödvändiga. Vi ska nu undersöka på vilka sätt.

VI.3.2 Teorier och allmänna antaganden som arbetsprogram

Psykoanalysens allmänna antaganden och teorier har som en av sina funktioner att utgöra ett *arbetsprogram* för analytikern. Detta innebär, att de anger och motiverar vilka typer av förklarande antecedenter och relationer denne bör söka efter för att förklara en handling. De "anvisningar" som ges är av varierande precision, från mycket allmänna till någorlunda exakta. På grundval härav kan man urskilja olika teoretiska nivåer.

Det är långt ifrån självklart varken hur många sådana nivåer man bör skilja mellan eller var gränserna mellan nivåerna ska dras. Jag väljer här att särskilja tre stycken.

Den första nivån är den mest allmänna och samtidigt mest heterogena. Den innehåller till stor del sådana antaganden, som sällan eller aldrig uttalas explicit inom psykoanalysen. Hit räknar jag metateoretiska påståenden om t. ex. vad kärnan i en psykoanalytisk förklaring av en handling innehåller och vad kontexten består av (mentala komplex, drifttillstånd, handlingskomplex). Vidare räknar jag hit de allmänna antaganden, som rättfärdigar förklaringens kärna (se sid. 127), antaganden om psykets allmänna innehåll och struktur, om att psyket utvecklas genom successiv differentiering av funktioner, om att det finns somatiska drifter med en genetiskt betingad utveckling och om att psykets innehåll ger mening och struktur åt handlingar, upplevelser och erfarenheter. Jag räknar också hit, som en verkligt central komponent, det psykoanalytiska handlingsbegreppet, eller, om man så vill, antagandet att även sådant som tankar, drömmar och affektuttryck är hand-

lingar, dvs. det finns ett syfte bakom dem.

Denna allmänna nivå kan vi se som en ramteori, som avgränsar psykoanalytiska förklaringar av mänsklig aktivitet mot bland andra fysiologiska och behavioristiska.

Givet de "anvisningar" analytikern fått på denna nivå, har han emellertid ett mycket stort material framför sig: hela analysandens psykiska verklighet, livssituation och historia.

Detta är konceptualiserat i analyserandens individuella begreppssystem, och därigenom, förstått i dessa begrepp, något tämligen heterogent. Det är dessutom till stora delar dolt. Mycket av det som psykoanalysen betraktar som centralt ur förklaringssynpunkt är ju omedvetet för analysanden, och många av dess observerbara uttryck är sällan direkt iögonfallande, ens för en tränad iakttagare.

För att orientera sig i detta material och där finna de förklarande antecedenterna och relationerna måste analytikern förstå det på ett sätt, som är överordnat i förhållande till förståelse i dess egna begrepp. Till sitt förfogande har han då först och främst vad vi kan kalla psykoanalysens allmänna teorier. Dessa räknar vi som den andra teoretiska nivån. De omfattar sådant som:

satser, som anger förklaringsobjektens natur på ett sådant sätt att det blir möjligt att se förbindelser mellan dessa och de förklarande antecedenterna ("Varje dröm är ett försök att uppfylla en bortträngd infantil önskan"),

tendenslagsatser om olika slag av samband, t. ex. mellan upplevelser och psykiskt innehåll ("Söner till stränga och bestraffande fäder har en tendens att få stränga överjag"),

tendenslagsatser om psykets inre funktionssätt ("psykiska mekanismer"),

tendenslagsatser om drifternas och psykets utveckling genom olika stadier och om vilka uttryck dessa stadier tar sig i sätt att förstå världen och handlingspraxis,

satser, som anger de ur förklaringssynpunkt viktigaste slagen av upplevelser (lust/olust), handlingar (sexuella/aggressiva), handlings- och upplevelsemönster (t. ex. sökande efter lust, som resulterar i olust) och psykiskt innehåll (t. ex. infantila driftönskningar, fantasier om drifttillfredsställelse).

Slutligen kan vi som psykoanalysens tredje teoretiska nivå räkna dess speciella teorier: ångestteori, affektteori, neurosteori, drömteori, felhandlingsteori, teori om narcissism, om masochism osv. Dessa anger mera precist de olika förklaringsobjektens natur samt vilka antecedenter och mekanismer de är resultat av.

VI.3.3 Den rättfärdigande funktionen

Psykoanalysens allmänna antaganden och teorier har emellertid, som vi redan tidigare (sid. 127) påpekat, ännu en viktig funktion i en förklaring: att *rättfärdiga* att analytikern funnit förklarande antecedenter och relationer *av rätt slag*. Denna funktion hänger intimt samman med den förra: om analytikern funnit antecedenter och relationer av de slag, som teorierna och antagandena visat honom på, så rättfärdigar de senare också, att det han funnit är av rätt slag.

Teorierna och antagandena avser emellertid inte bara att beskriva "hur det förhåller sig" inom det stycke verklighet, som utgör psykoanalysens domän. De pekar också ut det som är relevant för psykoanalysens mål. Detta gör de bland annat genom sin konceptualisering av domänen.

Vi tänker oss t. ex. ett stycke verklighet, som en psykoanalytiker förstår i begrepp som handling, omedveten innebörd, försök till problemlösning och subjektiv målrationalitet. Om detta stycke verklighet finns åtskilligt att säga, som kräver helt andra konceptualiseringar (behavioristisk, neurofysiologisk osv.) och som är lika "sant" som det psykoanalytikern säger. Det är däremot inte relevant för psykoanalysens mål.

Att de psykoanalyltiska antagandena och teorierna rättfärdigar, att analytikern funnit antecedenter och relationer "av rätt slag" betyder således att de rättfärdigar, att han funnit sådana

1. av ett slag som existerar
2. av relevant slag.

VI.4 Förklaringsegenskaper hos psykoanalysens begrepp

VI.4.1 Homogenisering

Analytikern har, som vi påpekade i föregående avsnitt, ett mycket stort material att arbeta med i en psykoanalys. För att uppnå sitt terapeutiska mål måste han förstå detta material på ett sätt, som gör det möjligt för honom att orientera sig i det och finna det som är relevant. Vi fann också, att psykoanalysens allmänna antaganden och teorier visar på vad analytikern ska söka efter, bland annat genom sin konceptualisering av domänen.

I detta avsnitt ska vi närmare undersöka ett par egenskaper hos

psykoanalysens begrepp, som är centrala ur förklaringssynpunkt. Dessa egenskaper är mycket allmänna, och man finner dem hos vetenskapliga begrepp överhuvudtaget. Mycket av det följande gäller alltså generellt för vetenskapliga förklaringar.

Man kan, då det gäller förståelse av psykoanalysens domän, till att börja med skilja mellan tre begreppsliga nivåer eller förståelsenivåer. Den första av dessa innehåller begrepp, som utgör konstituenter i domänen, dvs. begrepp ur individuella begreppssystem, som ger mening åt psykiskt innehåll, handlingar, handlingssituationer etc. (se sid. 27f). På denna begreppsliga nivå är materialet högst heterogent.

Begreppen på de två andra nivåerna är till för att skapa förståelse av den första nivån, dvs. av ett stycke verklighet, som i sig är konceptualiserat. Nivå två består av dels vardagsbegrepp som tanke, önskan, dröm, föreställning och fantasi, dels vad vi kan kalla lätt teoretiska begrepp som felhandling och symtomhandling.

Dessa begrepp *homogeniserar* det material de tillämpas på. Detta innebär att företeelser, som på den första nivån framstår som av olika slag (här genom att vara konceptualiserade i olika begrepp) nu förstås som företeelser av, i ett eller annat avseende, samma slag: de har något fundamentalt gemensamt.

Den tredje begreppsliga nivån är den *teoretiska*. Här homogeniseras materialet ytterligare. T. ex. drömmar, fantasier, felhandlingar, neurotiska symtom och affektuttryck förstås nu som

handlingar, dvs. något som det finns ett syfte bakom,

produkter av samma slags psykiska mekanismer,

till sin natur kompromissbildningar i konflikter mellan oförenliga önskningar,

uttryck för samma två grunddrifter,

följande en och samma allmänna princip, den generella lustprincipen,

till sin natur energifenomen

osv., osv.

Låt oss illustrera sådan homogenisering på olika nivåer med ett par figurer. Vi tänker oss några fenomen eller typer av fenomen, som i en konceptualisering förstås som f_1, f_2, f_3 och f_4. Dessa homogeniseras nu genom att förstås i begreppen b_1, b_2 och b_3 (som på något sätt bildar ett system; se "undersystem", sid. 28):

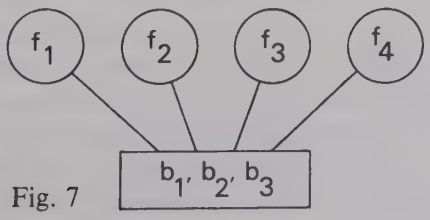

Fig. 7

De förstås då som fenomen av samma typ, säg F_1.

Vi tänker oss vidare, att vi på motsvarande sätt fått fenomen av typ F_2 och F_3. På nästa nivå förstås så dessa som fenomen av ett och samma slag med hjälp av, säg, begreppen B_1 och B_2:

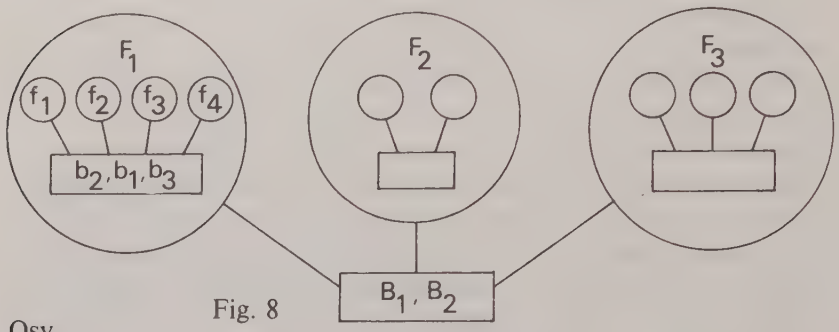

Fig. 8

Osv.

För psykoanalysens del kan man inom den teoretiska nivån skilja mellan olika undernivåer. Homogeniseringarna på olika teoretiska nivåer är emellertid långt ifrån alltid fullt genomförda och klart utformade, utan utgör endast tendenser i begrepps- och teoribildningen. Det är heller inte självklart var gränserna mellan de olika nivåerna ska dras. Man kan t. ex. se begrepp som kompromissbildning, konflikt, upprepning och primärprocess såsom tillhörande en teoretisk nivå. Nästa nivå låter vi vara den, där alla psykiska processer och produkter förstås som energiprocesser och energifenomen, dvs., i en betydelse, av samma slag. På den högsta och mest generella nivån förstås så alla skeenden inom psykoanalysens domän som i grunden av samma slag som skeendena i världen i övrigt: kausala, lagbundna och deterministiska.

Homogenisering på olika teoretiska nivåer är inte speciell för psykoanalysen utan utgör ett viktigt inslag i vetenskaplig begrepps- och teoribildning överhuvudtaget. Så gör t. ex. den kinetiska gasteorin det möjligt att förstå dels att gaser approximativt följer Boyle-Charles lag, dels att de lyder Grahams lag och dels att de har vissa andra egenskaper. Detta följer av att gaser förstås som molekylsamlingar, och att molekyler följer mekanikens lagar. Genom dessa lagar integreras dessutom gasers beteende med andra slag av fenomen, såsom planeters rörelser och rörelsen hos fallande kroppar nära jordytan[3].

Sådan homogenisering inom naturvetenskapen skiljer sig emellertid väsentligt från den inom psykoanalysen. T. ex. den kinetiska gasteorin och den newtonska mekaniken är klart avgränsade system, som explicit beskriver mönster och lagbundenheter på olika nivåer av verkligheten. Det framgår klart t. ex. hur en lagbundenhet på en nivå är uttryck för en mera fundamental sådan.

Psykoanalysens homogeniseringar på olika teoretiska nivåer har bara en ganska ytlig likhet med naturvetenskapens. Några klart avgränsade nivåer finns inte och inte heller några explicit formulerade lagsatser, som gör det möjligt t. ex. att reducera ett psykiskt förlopp till ett energiförlopp. Inom psykoanalysen består homogeniseringarna till största delen i att man arbetar med begrepp, inte lagsatser, på olika teoretiska nivåer. Men även om psykoanalysens homogeniseringar alltså inte har så stor likhet med sina förebilder inom naturvetenskapen är de, som vi strax ska se, viktiga ur förklaringssynpunkt.

Att man förstår verkligheten med hjälp av hierarkier av begrepp och teorier bygger på en metafysisk förutsättning att det bakom ett visst mönster, t. ex. en kausalkedja, finns andra, mera fundamentala mönster och lagbundenheter, som dessutom omfattar större delar av verkligheten än nivåerna över. Exemplet ovan illustrerar detta: mekanikens lagar gäller inte bara för gaser utan också för t. ex. planeters rörelser och rörelsen hos fallande kroppar.

Strävan efter att förstå (någon del av) verkligheten som homogen finns inte bara inom modern vetenskap. Den har åtminstone sedan antiken tagit sig uttryck i olika metafysiska uppfattningar om att världen till sina yttersta beståndsdelar och principer är på något sätt enhetlig: "allt är vatten", "allt är atomer och tomrum", "alla skeenden är resultat av partikelkollisioner" osv. En sådan allmän världsbild har som en av sina funktioner att legitimera homogeniseringssträvanden inom olika vetenskaper.

De försök till homogenisering, som förekommit i tänkandets historia, inom och utanför vetenskapen, har uppenbarligen haft mycket olika förklaringsvärde. Det är inte svårt att finna exempel på mer eller mindre fantasifulla homogeniseringar, där man intuitivt inser, att de knappast bidrar till att förklara någonting. Sådana är, menar jag, "alla skeenden är yttringar av Guds (ev. också Djävulens) vilja", "alla skeenden är yttringar av den kreativa intelligensen" osv.

Det är därför relevant att fråga vilka villkor en homogenisering måste uppfylla för att ha ett förklaringsvärde och var detta förklaringsvärde ligger.

Vi har tidigare flera gången pekat på det intima sambandet mellan förståelse och praxis: en praxis ger en förståelse och en förståelse manifesterar sig i en praxis. Huruvida en förståelse är riktig och adekvat kan endast avgöras i praxis.

Detta gäller naturligtvis också för den förståelse, som blir resultatet av en homogenisering. En sådan förenklar ju en domän genom att antalet slag av fenomen inom denna reduceras. Det blir därigenom lättare att orientera sig i domänen. Men en sådan orientering sker alltid för ett visst syfte och är därigenom kopplad till en praxis.

Jag menar, att en homogenisering inom en vetenskap V är fruktbar om

och endast om den förståelse den ger manifesterar sig i en praxis, som är mera ändamålsenlig i förhållande till V:s mål än den praxis, som skulle ha förekommit utan homogeniseringen.

Såvitt jag kan se förändras en praxis till det bättre av en fruktbar homogenisering genom att den görs mera enhetlig och därigenom enklare. Då en psykoanalytiker förstår symtom, drömmar, tankar, fantasier och affektuttryck som handlingar förenklas hans förklaringspraxis: till alla dessa olika slag av förklaringsobjekt är det relevant att söka efter ett syfte. Då han förstår drömmar, symtom och felhandlingar som uttryck för konflikter och som produkter av samma psykiska mekanismer riktas hans sökande efter förklarande antecedenter och relationer åt ett och samma håll: oförenliga önskningar, som ger upphov till psykiska produkter i enlighet med primärprocessmekanismer. Osv.

VI.4.2 Förbindelsebegrepp

Det är emellertid inte bara genom att reducera antalet *slag* av fenomen inom en domän, som en konceptualisering kan resultera i en mera ändamålsenlig praxis. Den kan också göra detta genom att reducera antalet *oberoende* fenomen inom domänen, dvs. visa på samband mellan olika delar av denna.

Att reducera antalet slag av fenomen och att reducera antalet oberoende fenomen kan ibland, som vi ska se, vara ett och detsamma: ett antal fenomen visas vara av samma slag just genom att man finner en viss typ av förbindelse mellan dem.

En del av psykoanalysens begrepp har den viktiga förklaringsegenskapen att de gör det möjligt att se samband mellan olika delar av en persons psykiska verklighet, livssituation och historia. Dessa är begrepp som, då de tillämpas på någon enskild företeelse, inte bara utsäger något om denna i sig, utan också om dess relationer till annat. Jag kallar sådana begrepp för *förbindelsebegrepp*.

T. ex. då en handling förstås som ett försök att lösa en konflikt mellan oförenliga önskningar har man knutit denna handling till en bakomliggande verklighet, det mänskliga psyket. Förstår man en handlingssituation som en upprepning av en tidigare handlingssituation eller en handling som ett försök att upphäva ett tidigare misslyckande, har man bundit samman ett aktuellt förklaringsobjekt med delar av den handlandes historia, osv.

Tillämpningen av förbindelsebegrepp förutsätter ibland en homogenisering: vissa typer av samband kan endast tänkas råda inom en, i något avseende, homogen verklighet. Vi såg tidigare (sid. 82f) ett exempel på

detta: för att psykiska produkter som t. ex. tankar ska kunna förstås som förorsakade av energiförlopp i psyket måste de uppfattas som energifenomen [4].

Användningen av förbindelsebegrepp möjliggör också upptäckten av nya relationer. Då man funnit ett samband kan detta öppna dörren till flera. Antag t. ex. att en viss handling förstås som ett försök att lösa en viss konflikt. Upptäckten av denna konflikt kan då i sin tur göra andra handlingar, lika väl som drömmar, fantasier, känslor osv. förståeliga genom att dessa visas vara uttryck för konflikten i fråga.

Vi har här ett slags individuell homogenisering: olika enskilda företeelser förstås som uttryck för samma konflikt.

Då vi i början av detta kapitel betonade vikten av att analytikern finner förbindelser mellan olika delar av analysandens psykiska verklighet, livssituation och historia, gällde det förklaringar av enskilda handlingar. Det var då fråga om att finna antecedenter och relationer, som visade, att handlingen i fråga hade en djupmening, som var subjektivt målrationell.

En psykoanalys syftar emellertid inte bara, eller ens främst, till förståelse av enskilda handlingar. Det centrala är, såvitt jag kunnat finna, ett slags övergripande förståelse, där så stora delar som möjligt av analysandens psykiska verklighet, livssituation och historia ses som ett enda meningssammanhang. Förståelse här innebär just, att man finner adekvata samband mellan förut till synes oberoende fenomen.

Ett samband är adekvat om upptäckten av det leder till en bättre praxis för analysanden. Psykoanalysens förbindelsebegrepp möjliggör upptäckten av sådana samband. Om analysanden förstår flera delar av sin icke fungerande praxis som t. ex. uttryck för en och samma konflikt, en och samma primitiva rationalitetsprincip osv., blir det enklare för honom att ändra denna praxis till det bättre än om han såg dessa delar som fristående. Han kan nu angripa "roten till det onda" och inte bara yttringarna var och en för sig.

VI.5 Rättfärdigande av psykoanalytiska förklaringar

Vi har sett, att psykoanalysens allmänna antaganden och teorier har som en av sina funktioner att rättfärdiga en föregiven förklaring genom att ge stöd för att analytikern funnit antecedenter och relationer av rätt slag.

Vi står här inför två problem. För det första måste ett allmänt påstående, för att stödja ett singulärt, självt på något sätt vara rättfärdi-

gat. Varifrån får då psykoanalysens antaganden och teorier det stöd, som ger dem deras rättfärdigande kraft?

För det andra: hur stöds, att man i en enskild förklaring funnit de rätta antecedenterna och relationerna, inte bara sådana av rätt typ?

Det visar sig, att båda dessa rättfärdiganden är led i ett ganska komplicerat spel mellan flera olika bestämningar. Låt oss därför betrakta åtminstone några av dessa och försöka finna en struktur i skeendet. Den första är

(1) analysandens praxis,

som huvudsakligen består av dennes handlingar (med det stora omfång psykoanalysens handlingsbegrepp har; se sid. 28 f). Här finns de problem analytikern har att lösa: (1) fungerar i olika avseenden dåligt eller inte alls. För att lösa problemen söker analytikern en viss form av kunskap om (1), som han formulerar i förklaringar och förklaringsfragment, t. ex. tolkningar. En del av denna kunskap meddelar han analysanden för att (1) ska fungera bättre. Denna verksamhet (och för enkelhets skull också dess produkter) kallar vi

(2) analytikerns praxis.

Denna bestäms bland annat av

(3) psykoanalysens allmänna antaganden och teorier

genom att dessa utgör ett arbetsprogram för (2).

Vi har tidigare (kap. I och II) sett, att (3) har utformats utifrån vissa

(4) vetenskapsideal och metafysiska antaganden (gränsen mellan (3) och (4) är flytande).

Dessa har ursprungligen hämtats från andra former av praxis, bland annat andra vetenskaper, s. k.

(5) bakgrundsvetenskaper.

Dessa vetenskapers framgångar vid problemlösning har kommit att legitimera (4).

Dessutom finns det naturligtvis

(6) en mängd faktorer och förhållanden i analysandens omgivning, som inte har med hans analys att göra, men som utgör bestämningar för (1).

Det finns också många andra bestämningar, som är av betydelse i detta sammanhang: analysandens och analytikerns psykiska verklighet, olika aspekter av det omgivande samhället, såsom förhärskande ideologi och social praxis, osv. Jag har emellertid ingen ambition att här ge en uttömmande beskrivning, utan endast att visa på en struktur i ett komplicerat skeende. För att kunna göra detta på ett överskådligt sätt måste jag förenkla åtskilligt.

Så som jag beskrivit (1) – (6) ovan gäller de en enskild psykoanalys. Man kan emellertid också förstå dem på ett annat sätt, där (1) och (2) står för samtliga analyseranders resp. analytikers samlade praxis osv. Detta

är, menar jag, adekvat då man vill se varifrån (3) får sin rättfärdigande kraft.

Vi kan först konstatera, att (3) rättfärdigas av (4), som i sin tur stöds av (5). (4) utgör ett slags ramar, som bestämmer vilken *typ* av teorier och antaganden psykoanalysen ska arbeta med (teori för tolkning, kausal teori om psykets funktionssätt, teorier innehållande tendenslagsatser osv.).

Innehållet i dessa antaganden och teorier (vilka typer av företeelser, som står i meningsrelationer och kausalrelationer till varandra, hur de kausala mekanismerna ser ut, vilka tendenser, som är verksamma i psyket osv.) bestäms emellertid i första hand av (2). Detta under förutsättning att (2) är framgångsrik, dvs. leder till önskvärda förändringar av (1). Eftersom sådana förändringar till stor del åstadkoms med hjälp av förklaringar och förklaringsfragment, testas en teori inom psykoanalysen genom sin förmåga att peka ut förklarande antecedenter och relationer.

Här har vi till synes hamnat i en cirkel: psykoanalysens antaganden och teorier *får* sitt stöd från psykoanalytisk praxis, men *ger* samtidigt, som vi tidigare såg, sitt stöd åt denna. Denna cirkel innebär emellertid inte en evig rundgång, effektivt skyddad mot all utveckling.

Om vi till att börja med betraktar enbart (2) och (3), så får (3) sin giltighet av att de i stora drag beskriver en framgångsrik praxis, nämligen (2). Men teoretisk reflexion över en verksamhet kan inte undgå att verka tillbaka på denna och förändra den: (3) bestämmer, som vi sett, också (2) genom att fungera som ett arbetsprogram för denna. Teori och praxis påverkar alltså ömsesidigt varandra i en cyklisk process [5].

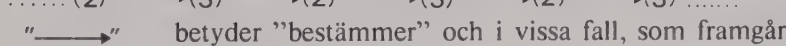

"——→" betyder "bestämmer" och i vissa fall, som framgår av sammanhanget, också "rättfärdigar")

Fig. 9

Man kan här ställa frågan vilket som kommer först, teori eller praxis, program eller verksamhet. Frågan har inte något enkelt svar. Det är t. ex. fruktlöst att försöka finna något slags startpunkt i form av en praxis, som inte är styrd av något program eller ett program, som ännu inte prövats i praxis.

Man måste för det första vara klart medveten om att fig. 9 endast är avsedd att illustrera, att teori och praxis ömsesidigt påverkar varandra. Den säger inte, att psykoanalysens utveckling består av i tiden klart urskiljbara faser med "ren" praxis resp. teoretisk reflexion.

För det andra har psykoanalysen, som vi sett, en förhistoria. Om man går bakåt i tiden finner man att denna utgöres av ett otal förgreningar, som alla försvinner bort i historiens dunkel. Frågan blir, om man har detta perspektiv, meningslös.

Om man däremot ser psykoanalysens utveckling ur ett snävare perspektiv och startar med Freuds verksamhet som "nervläkare", har frågan ett klart svar: Freud gick in i en verksamhet, för vilken det fanns ett program, nämligen den wienska psykiatrin kombinerad med något slags common sense-psykologi.

Man kan, då det gäller psykoanalysens tidiga utveckling, tämligen tydligt finna den ovan beskrivna växelverkan mellan teori och praxis i fallbeskrivningarna i "Studies on Hysteria" (Breuer och Freud, 1895) [6].

Om vi här begränsar oss till teori-praxis-aspekten finner vi, att Freud i de första fallbeskrivningarna ger ett slags common sense-förklaringar av sina patienters symtom. Hans teoretiska reflexioner kom sedan efter hand att förändra hans förklaringspraxis, bland annat genom att möjliggöra rekonstruktionen av allt mer omfattande meningssammanhang. Han fick härigenom tillgång till ett nytt material, vilket i sin tur krävde en formulering av nya teoretiska principer, osv. [7].

En växelverkansprocess som den mellan teori och praxis kan emellertid inte förstås om man ser den isolerad från sitt sammanhang. (2) och (3) bestäms ju inte bara av varandra. Vi har sett, att (3) också bestäms av (4), som i sin tur stöds av (5). Såväl (3) som (5) verkar tillbaka på (4). Dessutom råder det en ömsesidig påverkan mellan (2) och (1), som vi strax skall se närmare på. Och problemen inom (1), vare sig det rör sig om en enskild analysand eller alla analysander, är inte för evigt desamma, bland annat genom att (1) också växelverkar med (6). Jag försökte i kap. II beskriva något av det komplicerade skeende, som bestämde psykoanalysens uppkomst och tidiga utveckling.

Vi kan illustrera dessa relationer med följande figur, som är en tillämpning av den allmänna utvecklingsmodell, som jag presenterade i kap. I:

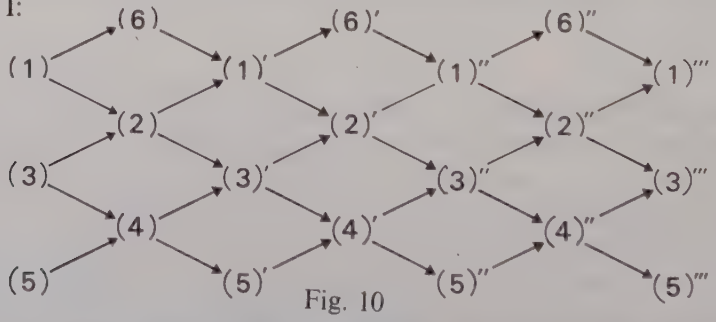

Fig. 10

Den andra frågan vi har att besvara i detta avsnitt gäller hur en analytiker rättfärdigar, att han i en enskild förklaring funnit de rätta antecedenterna och relationerna, inte bara rätt typer av sådana. För att få svar på denna fråga ska vi närmare granska relationerna mellan (1) och (2).

I sina försök att förändra analysandens praxis genom att öka dennes

självförståelse, använder analytikern förklaringar som instrument. Detta är möjligt därför att förklaringar inom en domän, som utgöres av produkter av ett upplevande och handlande subjekt, har en specifik egenskap, som skiljer dem från naturvetenskapliga förklaringar: de kan meddelas subjektet och förändrar därigenom detta. Denna egenskap gör att psykoanalytiska förklaringar rättfärdigas på ett annat sätt än naturvetenskapliga. Det blir inte fråga om att med hjälp av t. ex. experiment avläsa om det förhåller sig så, som det påstås i förklaringen. I stället gäller det att utifrån förklaringens effekter på subjektet avgöra dess riktighet.

Låt oss se något närmare på vad detta innebär genom att rekonstruera rättfärdigandeprocessen i enlighet med FPK-modellen.

Vi tänker oss, att analytikern har en viss förståelse av analysanden och det material denne presenterat. Denna förståelse innehåller en viss tolkning eller förklaring, T, vars riktighet analytikern vill pröva. På grundval av sin förståelse finner han, att han bör meddela analysanden T vid den och den tidpunkten. Förståelsen implicerar alltså en terapeutisk praxis.

Vidare tänker vi oss, att analysanden, efter det att han fått del av T producerar ett nytt material, K, som består av t. ex. handlingar, drömmar, fantasier och uppdykande minnen.

Om nu K är vad analytikern, på grundval av sin förståelse, kan förvänta sig som produkter av att han meddelat analysanden T, anser han T vara *sann* [8].

Detta sanningskriterium är, som synes, inte särskilt precist. Det ger egentligen inte mer än en generell anvisning om med vilken typ av procedur en förklarings eller tolknings riktighet prövas. En vettig tillämpning av kriteriet bygger i hög grad på den enskilde analytikerns skicklighet och omdöme.

Kriteriet har, förutom att det är allmänt vagt, två specifika svagheter. För det första kan man i allmänhet först i efterhand avgöra vad som var rimligt att förvänta sig som resultat av en tolkning eller förklaring, alltså först sedan ett material faktiskt producerats. Ett sådant konstaterande i efterhand kan rimligtvis inte ha samma bekräftelsevärde som en förutsägelse, som slår in. Och förutsägelser är inte speciellt vanliga inom psykoanalysen, även om de ibland förekommer.

För det andra förändrar det nya materialet vanligtvis den tidigare förståelsen, åtminstone i någon mån. Hur stora förändringar och vilka slags förändringar, som ska tillåtas utan att den gjorda tolkningens eller förklaringens riktighet ifrågasätts, torde det vara omöjligt att formulera några allmänna regler för. Man måste emellertid vara medveten om att sanningskriteriet inte är avsett som ett instrument för att strängt klassificera tolkningar och förklaringar i sanna och osanna. Det finns här grader av sanning. Ju mer den tidigare förståelsen, som lett fram till en

viss tolkning eller förklaring, T, förändras av det nya materialet, K, desto mindre sann var troligen T. Den kan emellertid ändå ha varit av ett stort terapeutiskt värde genom att den innehållit *något* riktigt, som öppnat nya dörrar och därigenom lett till ökad förståelse. En sådan tolkning eller förklaring är betydligt värdefullare än en "sann" sådan, som bara understryker vad man redan vet.

Det är alltså inte ett mål i sig för analytikern att ge sanna tolkningar och förklaringar. Han syftar till att öka analysandens självförståelse och emancipation, och en sann tolkning behöver inte nödvändigtvis leda till detta. Den kan t. ex. meddelas analysanden vid en tidpunkt, då denne inte är mogen att tillgodogöra sig den. Tolkningar och förklaringar ska alltså inte bara vara sanna utan också *adekvata* i förhållande till psykoanalysens mål.

Man betraktar en tolkning eller förklaring som adekvat om konsekvenserna av att den meddelats analysanden innebär ökad självförståelse och emancipation för denne.

Carl Lesche formulerar detta på följande sätt:

> "En hypotese gælder for en psykoanalytiker, hvis analysanden kan kende sig selv i den fortolkning, som hypotesen transformeres til, og hvis han kan anvende den på sig selv, kan forstå den aktuella situation og sin udvickling ved hjælp af den. . . . En fortolkning er kun riktig hvis den fører til forøget selvforståelse og emancipation, som gerne skulle blive resultatet af den rene psykoanalyse." (Lesche och Stierholm-Madsen, 1976, sid. 119–120)

En tänkbar förändring av detta slag är att en primitiv rationalitetsprincip, t. ex. den speciella lustprincipen$_r$, byts ut mot en mindre primitiv, t. ex. realitetsprincipen$_r$. Härigenom får handlingar de avsedda konsekvenserna i betydligt större utsträckning än tidigare, och icke önskvärda konsekvenser undviks.

Detta kriterium är, liksom sanningskriteriet, vagt. Det är långt ifrån klart vad uttryck som "känna sig själv", "förstå den aktuella situationen" och "emancipation" innebär. Varje mera preciserad betydelse av dessa uttryck är knuten till ett system av värderingar, som inte är universella, ibland säkert t. o. m. specifikt psykoanalytiska.

Om en meddelad tolkning eller förklaring leder till förändring av analysandens praxis, (1), befinner sig analytikern därefter i en delvis ny situation. Denna kräver av honom nya tolkningar och förklaringar (dessa innebär ofta revidering och utvidgning av redan givna sådana), som ofta möjliggörs av att han tillämpar nya teorier på det material han arbetar med. Hans praxis, (2), förändras alltså till följd av förändringar i (1). Och även om det inte sker någon förändring av (1), måste (2) på något sätt förändras, eftersom den givna tolkningen eller förklaringen då varit inadekvat och kanske också osann.

Noter

Kap. I

1. Jag har lånat termen "bestämning" från Sven-Erik Liedman (Liedman, 1977a, b). Jag undviker, liksom Liedman, de i sammanhanget vanligare termerna "faktor" och "funktion", med deras fysikaliska resp. biologiska övertoner. Speciellt "faktor" ger ett bedrägligt sken av exakthet. Den ger dessutom kausala associationer, vilket "bestämning" inte gör. Jag kommer att tala om bestämningar för såväl vetenskapen som vetenskapsteorin. Liedman sysslar bara med vetenskapens bestämningar.
2. Jag undviker här att gå in på det mycket svåra filosofiska problemfältet kring begrepp: vad ett begrepp är, vad det innebär att ha ett begrepp, vad en konceptualisering innebär osv. För en orientering, se Pivcević, 1975.
3. Jag använder i denna avhandling termerna "förklaring" och "förståelse" på ett sätt, som avviker från det som är vanligast vid vetenskapsteoretiska undersökningar av psykoanalysen. Här gör man en eller annan form av distinktion mellan förklarande och förstående vetenskap. Sådana distinktioner utgår från 1800-talets vetenskapsdebatt om bland annat vad som i grunden skiljer naturvetenskap från humanvetenskap ("Geisteswissenschaft").
   Några undersökningar, utifrån den nämnda distinktionen, av psykoanalysens karaktär som vetenskap, är Hartmann, 1927, Brierley, 1951, Grossman, 1967, Grossman och Simon, 1968, Eissler, 1968, Lorenzer, 1970, Ricoeur, 1970, Lesche, 1971, Lesche och Stiernholm-Madsen, 1976 och Schultz, 1972.
   Dessa författare preciserar dock distinktionen på något olika sätt.
   Jag använder termerna med mera generella innebörder, så som de brukar användas utanför denna vetenskapsteoretiska tradition: man gör en förklaring för att uppnå förståelse. Härigenom blir "förklaring" och "förståelse" termer på olika nivåer, och en distinktion av det nämnda slaget låter sig därför inte göras.
4. För att undvika missförstånd: jag menar inte att en förståelse av ett stycke verklighet i tiden måste föregå en praxis. Förståelse skapas i praxis.
5. Dessa kunskapsteoretiska grundtankar tycker jag mig ha funnit hos Marx, i första hand i hans Feuerbachteser (Marx, 1845). Se också Fischer, 1971, kap. 13 och MarcWogau, 1974.
6. Se vidare Liedman, 1977b, sid. 26f.
7. Gränsen mellan uppkomsten av en ny vetenskap och ett steg i utvecklingen av en redan existerande sådan är inte lätt att dra. Vad som kommer att räknas som en ny vetenskap är till stor del beroende av sådant som akademisk organisation. Frågan är emellertid inte av så stor betydelse för min undersökning att jag har någon anledning att närmare gå in på den.
8. Man kan härvidlag jämföra Freuds första betydande verk, "Drömtydning" (Freud, 1900), som, möjligen med undantag för slutkapitlet, är fullt begripligt för en bildad lekman, med senare skrifter som "Beyond the Pleasure Principle" (Freud, 1920a), "The Ego and the Id" (Freud, 1923b) och "Inhibitions, Symtoms and Anxiety" (Freud, 1926). De senare kan fortfarande i dag inte förstås av andra än en liten krets fackmän.
9. Se vidare Nilsson, 1979a.
10. Här använder jag inte uttrycket "psykisk verklighet" i dess specifikt psykoanalytiska betydelse. Om denna, se sid. 117.
11. Se vidare Schafer, 1973, 1976.
12. Se t. ex. Lesche, 1971.
13. Vill man vara petig bör man påpeka, att det här rör sig om olika slag av meningar, en objektiv mening (det syfte handlingen verkligen hade) och en subjektiv (det syfte den handlande tror, att hans handling hade).
14. Se t. ex. Fine, 1973, sid. 41f.
15. Se vidare t. ex. Freud, 1939, sid. 100, Grossman och Simon, 1969, sid. 95 och Waelder, 1971, sid. 24.
16. Se t. ex. Mandelbaum, 1971, sid. 100.
17. Detta sker genom empati (Richfield, 1954, Kohut, 1959, Meissner, 1966, Guntrip, 1967, Beres och Arlow, 1974, Eyre, 1978), identifikation (Levine, 1952, Home, 1966, Klauber, 1968, Eyre, 1978), sympati, inlevelse, efterlevelse, överföring (Lesche, 1972),

motöverföring (Chediak, 1979), intution (Beres och Arlow, 1974), "regression i jagets tjänst" (Jacobs, 1973, Calder, 1974) osv. En stor mängd värdefull kunskap om dessa processer finns också att hämta i Robert Langs böcker (Langs, 1973, 1974, 1976a, b, c).

Den förståelse av handlingar jag undersöker är alltså analytikerns, inte analysandens.

18. Det är intressant att här jämföra Freud och Marx. Även Marx stod inför problemet att de skeenden han studerade visserligen var produkter av mänskliga handlingar, men att dessa fick konsekvenser, som inte var avsedda. Profitkvoten föll, kriser inträffade osv. tvärtemot kapitalisternas avsikter. Liksom Freud beskrev han dessa skeenden som uttryck för tendenslagar, vilka han återförde på mera fundamentala egenskaper inom det system han studerade, kapitalismen. En central sådan egenskap var, liksom hos Freud, att systemet innehåller konflikter eller motsättningar.
19. Se vidare Peterfreund, 1971, sid. 53 och Wiedeman, 1972, sid. 307.
20. Se Lundmark, 1977.
21. Allmänt om detta, se Green, 1975, A. Freud, 1976 och Shengold och McLaughlin, 1976.
22. Se vidare Marmor, 1968, sid. 4 och Richter, 1972.
23. Även tidigare har det emellertid förekommit, att analysander kommit från arbetarklassen. Redan 1922 öppnade Freud Wiens psykoanalytiska poliklinik för mindre bemedlade patienter. En liknande klinik fanns då redan i Berlin. Vid Wienkliniken arbetade under åren 1922–28 Wilhelm Reich, som även senare fortsatte med liknande verksamhet.

Desstuom hade Freud under sin utbildningstid kommit i kontakt med patienter ur alla samhällsklasser (Wolf, 1973).
24. Se t. ex. Astley 1974, sid. 95.
25. Detta gjorde visserligen redan Freud (se sid. 31), men i dag sker det i betydligt större utsträckning än tidigare. För etiologi, se. t. ex. Masserman, 1968, neurofysiologi Weinstein, 1968, Globus, 1974, och Rubinstein, 1974, psykosomatisk medicin Eagel, 1968 och von Zeppelin och Moser, 1973, psykofarmakologi Mandell, 1968, sociologi och antropologi Scotch och Levine, 1968, Wallerstein och Smelser, 1969 och Mitscherlich m. fl. 1970, juridik Freedman, 1968, statskunskap Rogow, 1968, beslutsteori Ragnell, 1969, historia Wolman, 1971 och Mazlish, 1971, politik Johnston, 1965 och Roazen, 1968, filosofi Hook, 1959 och Hanly och Lazerowitz, 1970, mikrobiologi Benedek, 1973, litteraturkritik Grimsley, 1971 och litteraturteori Edelson, 1975.

I en del fall är det snarare fråga om att försöka integrera psykoanalysen med någon annan vetenskap än att tillämpa den på något nytt område. Gränserna är ofta flytande. Resultaten av dessa försök att integrera psykoanalysen med andra vetenskaper och att tillämpa de psykoanalytiska begreppen och teorierna på områden utanför deras primära domän är emellertid inte alltid särskilt lysande. Så här "förklarar" t. ex. Robert Waelder, en analytiker, som i övrigt givit flera goda bidrag till de psykoanalytiska teorierna, varför en politiskt radikal "minoritet", som t. ex. FNL (i Waelders terminologi "Vietcong") i Vietnam kan få stöd av en befolkningsmajoritet:

"Though the majority did not favor the actions of the radicals, the latter's cause had yet a measure of appeal to their superego. This appeal paralyzed them and rendered their resistance halfhearted and ineffectual. Intimidation or terror, practiced by the radicals, has then its full impact because the others are paralyzed by inner inhibitions." (Waelder, 1971, sid. 10)
26. Se t. ex Modell, 1968, sid. 1–9, Rosenblatt och Thickstun, 1970, sid. 266f, och Green, 1975.
27. I introduktionen till skriftserien "Psychoanalysis and Contemporary Science", heter det bl. a.:

" . . . psychoanalysis needs the clarity about the nature and meaning of scientific theory and, more generally, about underlying premises and their implications that is given by philosophical analysis. Papers on philosophy of science will be particulary welcome, but other branches of philosophy can help deepen and broaden our

understanding as well." (Holt och Peterfreund, 1972, sid. xiii)

28. Freud gjorde visserligen en ansats till att skapa en samhällsteori i Freud, 1930. Den är dock mycket skissartad och har knappast vidareutvecklats.
29. Se t. ex. Dencik m. fl., 1973, Reich, 1933–36, Osborn, 1965, Haugsgjerd, 1970, Brown, 1973, Schneider, 1973, Dahmer, 1973 och Thyssen, 1976.
30. Denna litteratur omfattar i dag över 100.000 titlar, varav omkring 40.000 är från det senaste årtiondet (Klumpner, 1975).
31. Till Freuds psykoanalytiska fallbeskrivningar räknar jag "Fallet Dora" (Freud, 1905c), "Lille Hans" (Freud, 1909a), "Råttmannen" (Freud, 1909b), "Schreberfallet" (Freud, 1911), "Vargmannen" (Freud, 1918) och "Fallet med den homosexuella kvinnan" (Freud, 1920b). Fallbeskrivningarna i "Studies on Hysteria" räknar jag till psykoanalysens förhistoria.
32. Se t. ex. Jones, 1955, sid. 286, Gardiner, 1971, sid. 8, Fine, 1973, sid. 127, Gedo och Goldberg, 1973, sid. 37.
33. Se Lundmark, 1977.

Kap. II

1. Mandelbaum (Mandelbaum, 1971, sid. 134f) benämner detta "det retrospektiva misstaget". Det innebär allmänt att man förutsätter, att om man utgår från ett visst tillstånd och spårar förbindelserna mellan detta och tidigare fakta och händelser, får man exakt samma syn på de senare som om man betraktat dem i den kontext där de förekom.
2. Se t. ex. Jones, 1953.
3. Se vidare Nilsson, 1979a.
4. T. ex. att Freuds betonande av sexualitetens roll för personlighetsutveckling och neurosbildning tidigt skulle ha mött ett häftigt motstånd (se t. ex. Bry och Rifkin, 1962).
5. Jag kan t. ex. inte finna annat än att Ramzy ådagalagt ett överdrivet nit i sina försök att spåra upp källor till psykoanalysen, då han hänför vad han uppfattar som Freuds logiska sätt att argumentera till influens från Aristoteles (Ramzy, 1956, sid. 120).
6. Se vidare Gedo och Wolf, 1976, sid. 21.
7. Vissa sådana förvrängningar är uppenbarligen inte betingade av det mänskliga intellektets ofullkomlighet, utan är medvetet gjorda, oftast av politiska skäl.
   Det pseudodarwinistiska sammelsurium, som fått beteckningen "social darwinism", har använts till att rättfärdiga såväl "den fria konkurrensen" som erövringskrig och imperialistiska folkmord. En starkt förvrängd version av Nietzsches övermänniskofilosofi var ett av medlen att legitimera nazisternas kvasiteorier om "den ariska rasens" överlägsenhet och de handlingar, som följde av dessa.
   Freuds teorier har i flera avseenden mött ett liknande öde: bland annat har vulgärversioner av psykoanalysen kommit att fungera som försvar för s. k. "fri uppfostran" och promiskuitet. – Freud varken ägnade sig åt eller förespråkade någotdera.
8. Se vidare Nilsson, 1979b.
9. Större delen av faktamaterialet på sid. 44–46 har jag hämtat från Richter, 1972.
10. Den tidens Wien behärskades dock inte av samma viktorianska moral som t. ex. samtidens England. Se t. ex. Schorske, 1960/61 och Janik och Toulmin, 1973.
11. Man kan här dra en intressant parallell med Alfred Adler, vars teorier inte alls i lika hög grad som Freuds betonar sexualiteten. Adlers patienter var betydligt mera jämnt fördelade över klasserna (med viss övervikt för arbetarklassen) än Freuds. Se vidare Wasserman, 1958, 1959 och Ansbacher, 1959.
12. Se t. ex. Schick, 1968/69, sid. 529 och Ellenberger, 1970, sid. 260. Se också Barea, 1966, Esslin, 1972, Heer, 1972, Ticho och Ticho, 1972, Trosman, 1973 och Janik och Toulmin, 1973.

13. Se t. ex. "Drömtydning" (Freud, 1900), där de flesta drömexemplen är hämtade från denna. Se också Gedo, 1976 och Kohut, 1976.
14. Om utvecklingen av Freuds teorier om kvinnans psykologi, se Schafer, 1974; motsvarande om kvinnlig sexualitet, se Chasseguet-Smirgel, 1976 och Moore, 1976.
15. Se vidare Nilsson, 1979a.
16. Se t. ex. Klein, 1970.
17. Förutom dessa mycket allmänna uppfattningar finner man emellertid hos Spinoza vad som kan betraktas som genuina psykologiska insikter. Flera av dessa föregriper på ett intressant sätt Freuds teorier. Bland annat betonar Spinoza ofta den fundamentala betydelse, som önskningar och mentala konflikter har för mänskliga handlingar. Se vidare Rathbun, 1934, Bernard, 1947 och Sours, 1961.
18. Se t. ex. Ellenberger, 1970, sid. 193–199.
19. Jag tillåter mig i denna mycket översiktliga framställning att tala om *den* materialistiska och *den* positivistiska riktningen. I själva verket fanns det flera olika former av såväl materialism som positivism. Se vidare Mandelbaum, 1971.
20. Denna skildring av det vetenskapliga klimatet är naturligtvis ytterligt förenklad. Inte alla vetenskapsmän omfattade, som sagt. det allmänna naturvetenskapliga vetenskapsideal, som jag här grovt skisserat, och även inom ramarna för detta fanns det plats för olika uppfattningar. – För en betydligt mera detaljerad skildring se Liedman, 1977a. Om Darwins betydelse för Freud, se Ramzy, 1956 sid. 116f och Ritvo, 1974.
21. Det kan vara av intresse att notera, att psykoanalysen och den logiska empirismen delvis har samma rötter i det intellektuella och sociala klimatet i Wien. Ingen företrädare för Wienkretsen har, vilket man kanske skulle vänta sig, utdömt psykoanalysen som "tautologisk", "ovetenskaplig" eller "metafysisk". Ingen har naturligtvis heller hävdat, att psykoanalysen uppfyller den logiska empirismens krav på t. ex. verifierbarhet. Företrädare för Wienkretsen bedömde emellertid psykoanalysen huvudsakligen efter pragmatiska kriterier: den avslöjade förbluffande förbindelser mellan en stor mängd fakta, och den var praktiskt användbar som terapi. Flera psykoanalytiker, bland dem Heinz Hartmann, hade också vissa förbindelser med Wienkretsen (Frank, 1958).
    Senare företrädare för den logisk-empiristiska vetenskapssynen, bland andra Gustav Bergmann (Bergmann, 1943) och Ernest Nagel (Nagel, 1959), har emellertid varit betydligt mera kritiskt inställda till de psykoanalytiska teorierna.
22. De mest kända medlemmarna av denna grupp var, förutom Brücke, Hermann Helmholtz, Emil Du Bois-Reymond och Carl Ludwig. Gruppen har tidigare brukat gå under beteckningen "Helmholtz-skolan" (se t. ex. Bernfeld, 1944), men senare forskningar (t. ex. Cranefield, 1966) har visat, att gruppens betydelse överdrivits, och att den knappast bildade någon skola.
    Ett slags program för Helmholtzgruppen formulerades 1842 av Du Bois-Reymond:
    "Brücke and I pledged a solemn oath to put in power this truth: no other forces than the common physical chemical ones are active within the organism. In those cases which cannot at the time be explained by these forces one has either to find the specific way or form of their action by means of the physical mathematical method, or to assume new forces equal in dignity to the chemical physical forces inherent in matter, reducible to the forces of attraction and repulsion." (Du Bois-Reymond, 1927, sid. 19)
    Helmholtzgruppen var i vissa avseenden, men inte i andra, positivistiskt orienterad. Man hängav sig t. ex. aldrig åt den positivistiska kulten av observerbara fakta. Helmholtz själv opponerade t. ex. mot Machs uppfattning att vetenskapens teoretiska termer endast står för ett slags sammanfattningar av sinnesintryck eller förnimmelser. Helmholtz var i stället kunskapsteoretisk realist: de teoretiska termerna skulle beteckna existerande, om än inte observerabara, entiteter (se vidare Quinton, 1972 sid. 72). Han anslöt sig emellertid till vad Mandelbaum kallar "den kritiska positivismen," som menade att vetenskapen bör arbeta utan metafysiska förutsättningar (Mandelbaum, 1971, sid. 15).

23. Ibland ger man ett intryck av att ha tänkt sig något slags psykofysisk parallellism: varje typ av psykisk process motsvaras av en typ av fysik process och omvänt. Det råder emellertid inte något kausalförhållande mellan de båda slagen av processer. Ibland verkar det emellertid som om man tänkte sig sambandet mellan fysiskt och psykiskt som någon form av interaktion, eller åtminstone att fysiska tillstånd kunde förorsaka psykiska (Fancher, 1973). Sannolikt var medvetenheten om skillnaden ofta diffus.
24. Se t. ex. Zilboorg, 1954, sid. 91 och Ellenberger, 1970, sid. 284, 434, 478f. För en allmän orientering om det inflytande som medicinen i Wien utövade på den unge Freud, se Amacher, 1965, 1974, Rosen, 1972 och Burnham, 1974.
25. Inom Helmholtz-gruppen hängav man sig dock aldrig åt någon extrem materialism, speciellt inte så sent som på 1870-talet, då Freud kom i kontakt med Brücke. Då hade gruppens inflytande på den medicinska forskningen dessutom avtagit betydligt.

    Dessutom påpekar Andersson (Andersson, 1962, sid. 7f) och Cranefield (Cranefield, 1966, sid. 38), att man inom Helmholtz-gruppen aldrig helt frigjorde sig från den tyska Naturfilosofin, trots att man formellt stod i opposition mot denna. Det inflytande som Naturfilosofin utövade på Freud kom alltså delvis, paradoxalt nog, via Helmholtzgruppen.

    En av de teser som Helmholtz-gruppen förespråkade fortsatte emellertid Freud att omfatta under hela sitt liv: att alla livsfenomen, således också psykiska processer, följer lagbundna mönster.
26. Efter det Freud övergivit sin neurologiska orientering, strävade han efter att utveckla en rent psykologisk teori. Han stötte dock på vissa svårigheter då det gällde driftteorin, eftersom han betraktade en drift såsom biologiskt förankrad. Dessa svårigheter försökte han tidvis komma över genom att hävda, att psykoanalysen endast sysslar med driftlivets mentala aspekter:

    "Instincts and their transformations are at the limit of what is discernable by psychoanalysis. From that point it gives place to biological research." (Freud, 1910a, sid. 136)

    "Psychoanalysts never forget that the mental is based on the organic, although their work can only carry them as far as this basis and not beyond it." (Freud, 1910c, sid. 217)

    Sedan Freuds driftteori fått sin någorlunda slutliga utformning i "Beyond the Pleasure Principle" (Freud, 1920a), där Freud postulerar en livsdrift och en dödsdrift (som hos människan manifesterar sig som sexual- och aggressionsdrift), tycks han emellertid känna sig tvingad att beakta även de biologiska aspekterna:

    "Though psychoanalysis endeavours as a rule to develop its theories as independently as possible from those of other sciences, it is nevertheless obliged to seek a basis for the theory of the instincts in biology." (Freud, 1923a, sid. 258)
27. "Freud dropped the *Project* sofar as it aimed at reducing psychic processes to material particles; but he never ceased to follow through its fundamental line of thought. Thus in 1900, in the famous Chapter VII of his *Interpretation of Dreams,* he simply translated the thinking of the *Project* into psychological language. In the place of the nervous system made up of neurones he substituted the notion of "psychic systems" and the "mental apparatus". In the place of the "quantity of charge" (upon the neurone) he substituted the notion of "cathexis" or psychic energy. In the place of the "principle of inertia" he substituted the pleasure principle (which was to be the regulative mechanism governing the mental apparatus). And in place of the principle of conservation of energy he substituted the economic viewpoint, in accordance with which the mental apparatus distributes the various pleasurable gratifications of instinct. The names have changed; but the whole psychic constellation still functions in strict analogy with a Newtonian system." (Yankelovich och Barrett, 1970, sid. 49)
28. Se vidare Fancher, 1973, sid. 30–32 och Nilsson, 1979a.
29. Den allmänna föreställningen om att psykisk sjukdom har psykiska orsaker hade emellertid några årtionden tidigare, inom den s. k. romantiska psykiatrin, varit ganska allmänt omfattad även i den tysktalande delen av Europa (Ellenberger, 1970, sid. 214f).

30. Överhuvudtaget kan man till de flesta av Freuds allmänna uppfattningar om det mänskliga psyket och dess produkter hitta föregångare, som Freud sannolikt på ett eller annat sätt kommit i kontakt med. Här följer en skissartad uppräkning av några:
    1. En föreställning om något slags lustprincip som grund för mänskligt handlande fanns redan hos Montaigne (Gedo och Wolf, 1976, sid. 21) och senare hos psykologen Fechner (Ellenberger, 1970, sid. 218), hos filosoferna Bentham (Watson, 1958, sid. 326) och Mill (Sours, 1961, sid. 337) samt hos filosofen och psykologen Brentano (Barclay, 1964/65, sid. 21).
    2. Modeller av det mänskliga psyket, där detta på något sätt tänkes uppdelat i två eller flera skikt fanns både före och under Freuds tid. Konstruktörerna av dessa modeller är i dag så gott som helt okända (Ellenberger, 1970, sid. 145f).
    3. Att människans psyke fungerar med hjälp av något slags psykisk energi var en relativt vanlig föreställning under senare hälften av 1800-talet. Den omfattades av bland andra Fechner och Nietzsche (Ellenberger, 1970, sid. 218, 273, 277).
    4. Barndomens betydelse för människans senare utveckling hade betonats redan av Platon. Under renässansen framfördes tanken av Montaigne (Gedo och Wolf, 1976, sid. 27) och under romantiken var den ganska allmänt omfattad inom de kulturbärande skikten (Ellenberger, 1970, sid. 306, Trosman, 1973, sid. 319).
    5. Föreställningar om sexualitetens betydelse överhuvudtaget, speciellt om sexuella barndomserfarenheter som orsaker till senare psykiska störningar, var allmänt omfattade i den miljö, där Freud levde och verkade vid slutet av 1800-talet. Sådana föreställningar fanns, liksom så mycket annat inom psykoanalysen, redan hos Montaigne (Gedo och Wolf, 1976, sid. 32).
    6. Olika teorier om "det omedvetna" kan spåras ända tillbaka till antiken. Man måste emellertid hålla i minnet, att den allmänna föreställningen om något slags omedvetet psykiskt liv förekommit i helt olika kontexter och att därför termen "det omedvetna" och dess synonymer i olika sammanhang haft ganska olika betydelser.
    Så är t. ex. Leibniz' omedvetna ett slags subliminala perceptioner; inom Naturfilosofin i Tyskland tänkte man sig att individen genom sitt omedvetna stod i kontakt med "Naturens universella krafter"; hos en ganska okänd tysk filosof och teolog vid namn Crusius (1715–1773) finns tanken på det omedvetna som ett slags "Grundkraft" bakom alla mänskliga handlingar.
    För en genomgång av de olika betydelser "det omedvetna" haft genom tiderna, se Whyte, 1960. Se också Ellenberger, och Serota, 1974.
31. Se Gedo och Wolf, 1976
32. Som en kuriositet kan nämnas, att det i Freuds mottagningsrum hängde ett porträtt av Melanchton mellan porträtten av Freuds två kanske mest betydande lärare, Brücke och Charcot.
33. Om Vicos insats, se Pompa, 1975
34. Denna historieuppfattning kommer till uttryck i t. ex. Shakespeares krönikespel.
35. Den stränga åtskillnad mellan humanvetenskap och samhällsvetenskap, som vi gör i dag, var främmande för så gott som hela 1800-talet. Se vidare Liedman, 1977a, sid. 210f.
36. För en närmare beskrivning av detta och dess sociala grund, se Schorske, 1967
37. För relevanta citat från Charcot, se Miller m. fl. 1969
38. Detta skedde under åren 1874–76. Föreläsningarna omfattade bland annat "Läsning av filosofiska texter ", "Logik" och "Aristoteles' filosofi" (Merlan, 1949)
39. Denna grundtanke finner man redan hos Montaigne, som allmänt menade, att det är själen, som ger erfarenheterna deras kvalitéer. Speciellt människans passioner påverkar på detta sätt hennes perceptioner. Människans handlingar initieras av de

meningar hennes erfarenheter har för henne. Se vidare Gedo och Wolf, 1976, sid. 22, 23.

40. Om denna debatt och om 1800-talets humanvetenskap överhuvudtaget, se Liedman, 1977a, sid. 209–239.

Kap. III

1. Beteckningen kan vara missvisande, eftersom det är rimligt att tala om psykiska mekanismer även inom den del av de psykoanalytiska teorierna, som jag benämnt "teorin om den psykiska apparaten".
2. Hos Freud betecknar termen "affekt" ibland en energikvanitet. Han talar då om att en affekt kan urladdas, transformeras, förskjutas etc.
3. Se vidare Stolorow, Arwood och Ross, 1978 och Stolorow, 1978.
4. Freud kallade sådana fantasier för "urfantasier" och antog, att de utgjorde ett fylogenetiskt arv. Se vidare citat sid. 114.
5. Freud utformade flera olika driftteorier. För en genomgång, se Bibring, 1941 och Edgcumbe, 1970. När jag här talar om "driftteorin" avser jag den teori, där de båda grunddrifterna antas vara sexualitet och aggression. Den presenterades av Freud 1920 (Freud, 1920a) och är i stora drag fortfarande aktuell.
6. En intressant redogörelse för ursprunget till Freuds driftteori och för den vid slutet av 1800-talet heta debatten om huruvida det verkligen finns något mänskligt drag, som är konstant från generation till generation, finns i Burnham, 1974.
7. Om hur denna uppfattning gestaltar sig inom fysiken säger Pierre Duhem:
   "Franklin, Oeprinus, Coulomb, Laplace, Poisson – all the creators of the science of electricity thought that qualities could not be admitted into the constitution of a physical theory and that only quantities have the right of entry. Hence; underneath this quality of electric charge manifest to their senses, their reason sought a quantity, 'the quantity of electricity' . . . due to the presence within the charged body of a certain 'electrical fluid' . . . " (Duhem, 1962, sid. 119)
8. Hos Freud har jag funnit följande innebörder av "drift":
   1. den psykiska representanten för en somatisk, kontinuerligt verkande stimuluskälla
   2. ett mått på de "krav", som ställs på psyket att vara verksamt till följd av dess förbindelse med kroppen
   3. en energimängd
   4. en kraft
   5. en impuls
   6. en spänning
   7. en inneboende strävan
   8. ett stycke aktivitet.

   En ytterligare belysning av mångfalden innebörder av termen "drift" får man av följande definitioner, uppställda av modernare analytiker:
   "INSTINCT: An innate biologically determined drive to action." (Rycroft, 1968, sid. 73)
   " . . . instinct is an energy arising from the vital stratum of the mind (detet, LN) and having a direction which is determined inherently . . .
   . . . instinct is a stimulus of the mind, distinguishable from other kinds of stimuli in that its operation is constant and comes from the interior of the body and not from outside." (Bibring, 1941, sid. 294)
   (Här har en drift tydligen samtidigt ett psykiskt och ett somatiskt ursprung.)
   "En drift är . . . en genetiskt bestämd del av psyket som när den aktiveras ger ett retningstillstånd eller, som man ofta säger, en spänning." (Brenner, 1955, sid. 23)
   "Instinct (instinctual drive) . . . is a constant psychic force arising from within the organism, having its source in important somatic processes, with certain goals and objects." (Eidelberg, 1968, sid. 197)

"Instinct (or Drive) . . . : dynamic processes consisting in a *pressure* (charge of energy, motricity factor) which directs the organism towards an aim." (Laplanche och Pontalis, 1973, sid. 214)
"Drive is conceived as energy generated from within the body." (Klein, 1976, sid. 101)

9. Hos Freud betecknar termen "driftkällor" ibland de delar av kroppen, där processerna äger rum.
10. Tanken att relationen mellan "det fysiska" och "det psykiska" inte är en kausalrelation finner man hos Freud redan 1891:
"The relationship between the chain of physiological events in the nervous system and the mental processes is probably not one of cause and effect. The former do not cease when the latter set in . . . " (Freud, 1891, sid. 55)
11. Ett uppnående av målet är, såvitt jag förstår, oförenligt med Freuds antagande att driften ständigt verkar. Om andra svårigheter inom driftteorin, se Holt, 1976.
12. Freud menade (Freud, 1920a), att vad vi hos människan kallar sexualitet och aggression är manifestationer av betydligt mera allmänna tendenser, som man kan spåra hos allt levande: en s. k. *livsdrift* (Eros), vars mål är uppbyggande och upprätthållande av liv, och en s. k. *dödsdrift* (Thanatos), vars mål är allt levandes återgång till oorganisk materia.
Freud medger, att denna allmänna driftteori är ytterst spekulativ.
13. Se vidare Harré, 1965, sid. 70.
14. Se vidare Tourney, 1956.
15. Se vidare Untersteiner, 1954, sid. 19.
16. Det är, såvitt jag förstått, två olika dialektiska tanketraditioner, som förenats hos Hegel, Marx och Engels. Den ena, som jag skisserat här, innehåller det ontologiska grundantagandet att naturen är dialektisk i den betydelsen att den består av motsatspar i interaktion med varandra. Den andra, där ordet "dialektik" ursprungligen hör hemma, och som också är mycket gammal (den går åtminstone tillbaka till Sokrates och Platon), är kunskapsteoretisk. Den innehåller uppfattningen, att man får kunskap om verkligheten genom att ställa tes mot tes, genom att använda oförenliga påståenden och motstridande omdömen.
För Hegel var naturens dialektik en spegling av tänkandets dialektik: det var Anden, som tänkte materiens olika utvecklingsfaser, och då människorna genom sina dialektiska konster fick kunskap om dessa, upprepade de i själva verket bara Andens tänkande.
Jag tänker inte närmare gå in på den komplicerade frågan om hur Marx och Engels tänkte sig relationen mellan kunskapen och kunskapens objekt. Ytterst kortfattat går deras uppfattning ut på att kunskapen bestäms av sitt objekt, samtidigt som den är bestämd och begränsad av historiska och klassmässiga förhållanen. Se vidare Liedman, 1976.
17. Tanken att människans psyke kan förstås i termer av konflikt finns redan i den psykologi, som utvecklades under renässansen. En av den tidens humanister, Pico della Mirandola, skriver 1494:
". . . many forces contend within us in deadly intenstine war, worse than the civil wars of states. . . moral philosophy will halt the unreasoning drives of the manysided brute, the passionate violence and the anger of the lion within us. . . . After both beasts are felled, like sacrifices sow, an inviolable convenant of pease between flesh and spirit will have been accomplished." (Citatet från Gedo och Wolf, 1976, sid. 15–16.)
18. Om den konstitutionellt betingade utvecklingen av psyket, se Greenacre, 1949 och Hartmann och Loewenstein, 1962.
19. Ibland ser Freud överjaget som en del av jaget, inte som ett särskilt system:
"Och eftersom det till en erkänt individuell existens också hör ett namn, vill jag i fortsättningen beteckna denna instans inom jaget som överjaget" (Freud, 1932, sid. 434)
20. Se vidare Liedman, 1977a, sid. 275f.
21. Se vidare Joseph och Moore, 1971, sid. 14 och 61.
22. "In what shape it (den mentala representanten, LN) may have existed while present

in the mind and latent in consciousness we have no means of guessing." (Freud, 1912b, sid. 22)
"We would emphasize, that whereas the conscious derivatives are observable manifestations, we know nothing of the nature of the unconscious mental representation." (Beres och Joseph, 1970, sid. 8)

23. Jag är väl medveten om, att jag gjort en ganska fri tolkning av psykoanalytiska texter, då jag hävdar, att mentala representanter i denna modell motsvarar bland annat föreställningar i den förra. Min beskrivning har därför till en del karaktären av förslag.
24. Andra namn på denna princip är "termodynamikens första lag", "principen om arbetets konstans", "principen om rörelsens konstans" och "lagen om kraftens oförstörbarhet". Se vidare Liedman, 1977a, kap. 6.
25. Inte förrän 1905 (Freud, 1905b) uttalade Freud explicit, att det inte rörde sig om fysikalisk energi, utan om en för psyket unik energiform. Se vidare Amacher, 1965, Stewart, 1967, kap. 5 och Holder, 1970.
26. Se vidare Shope, 1971.
27. Spencer var en av de 1800-talstänkare, som förstod en helhet (en organism, ett samhälle, . . .) i begreppen struktur och funktion. Han skiljer noga mellan dessa, och menar, att t. ex. ett samhälles strukturella och funktionella egenskaper påverkar varandra, samtidigt som åde struktur och funktion bestäms av och bestämmer samhällets produkter. Se vidare Liedman, 1977a, sid. 277.
Närmare om struktur och funktion inom psykoanalysen, se t. ex. Hartmann, Kris och Loewenstein, 1946 och Wilson, 1973.
28. Se t. ex. Rapaport, 1957, 1958, 1960b, Rapaport och Gill, 1959, sid. 158 och Nagera, 1967, sid. 84.
29. Freud tänkte sig, att dessa medfödda strukturer utgjorde ett fylogenetiskt arv:
". . . fylogenetiskt nedärvda schemata som i likhet med filosofiska kategorier är ägnade att "klassificera" de intryck som härrör från verkliga upplevelser." (Freud, 1918; citatet från Gardiner, 1971, sid. 226)
". . . constitution after all is nothing but the sediment of experiences from a long line of ancestors." (Freud, 1873–1939, sid. 284)
Denna åsikt torde emellertid inte omfattas av många av dagens analytiker. Den lamarckska ärftlighetshypotesen anses även inom psykoanalysen som vederlagd.
Det finns även analytiker, som överhuvudtaget förnekar existensen av medfödda strukturer:
"The child is born with an unstructured mind." (Lampl-deGroot, 1962, sid. 95)
30. Se t. ex. Harré, 1972, sid. 140.
31. Detet, jaget och överjaget kallas vanligtvis inte system i den psykoanalytiska litteraturen (vilket däremot Ucs, Pcs och Cs gjorde före 1923), utan strukturer eller understrukturer (se t. ex. Hartman, 1950 och van der Leeuw, 1969). Ett system karakteriseras emellertid i modern systemteori av gränser (boundaries), struktur, funktion och historia (Rapoport, 1968), och jag menar därför, att detta är en adekvat beteckning.
32. För en närmare redogörelse, se Laplanche och Ponatalis, 1973, sid. 345f.
33. Termen, som inte används inom psykoanalysen, kommer från R. Harré (Harré, 1964, sid. 20; 1970a, sid. 52f).
34. Se t. ex. Freud, 1900, sid. 361 och Freud, 1911. En redogörelse för Freuds tidiga försök att finna samband mellan å ena sidan lust- och olustupplevelser och å andra sidan energiprocesser finns i Stewart, 1967, kap. 6.

Kap. IV

1. En redogörelse för dessa orsaksbegrepps historia ges i Wallace, 1972, 1974.
2. Hume ger också en annan, psykologisk definition av kausalitet. En orsak definieras då som

". . . an object precedent and contiguous to another, and so united with it in the imagination, that the idea of the one determines the mind to form the idea of the other, and the impression of the one to form a more lively idea of the other." (Hume, 1748. Citatet från Mackie, 1974).
Denna definition har emellertid inte kommit att spela på långt när samma dominerande roll i den filosofiska debatten om kausalitet som Humes andra definition.

3. Se t. ex. Russell, 1913.
4. Se t. ex. Schlick, 1932.
5. Se t. ex. Popper, 1934, sid. 59f.
6. Jag förbigår här problematiken kring vad "tillräckligt lik" bör innebära, även om detta i en allmän humesk analys av kausalitet är en springande punkt. De slutsatser jag vill dra kräver emellertid inte en sådan analys.
7. Se t. ex. Locke, 1690, sid. 209.
8. "Even supposing that we have a complete knowledge of the aetiological factors that decide a given result, nevertheless what we know about them is only their quality, and not their relative strength. Some of them are suppressed by others because they are too weak, and they therefore do not affect the final result. But we never know beforehand which of the determining factors will prove the weaker or the stronger. We only say at the end that those which succeeded must have been stronger." (Freud, 1920b, sid. 167–168)
9. På motsvarande sätt som i not 6 förbigår jag här, försiktigtvis, problematiken kring "i relevanta avseenden liknande".
10. Att visa, att den föregivna förklarande antecedenten existerar är naturligtvis inte tillräckligt för att bekräfta en förklaringsrelation av det här slaget. Det måste också på något sätt visas, eller omedelbart framstå som rimligt, att det är just den, som givit upphov till explanandum.
11. För en utförlig presentation av sådana förklaringar, se t. ex. Hempel och Oppenheim, 1948.

Kap. V

1. Jag kommer i fortsättningen att använda de införda variabeltecknen även för att beteckna bestämda enskilda handlingar, handlingssituationer etc. Det torde inte leda till någon förvirring, då det av sammanhanget framgår vad som för tillfället avses.
2. Jag kommer i fortsättningen konsekvent att säga, att det är ythandlingen H_y som har djupmeningen H_d, även om det inte är svårt att finna exempel på beteenden, som har en omedveten innebörd utan att ha någon medveten. T. ex. att en person snubblar och gör sig illa kan enligt psykoanalysens synsätt vara ett sätt att omedvetet tillfredsställa en masochistisk önskan att bli bestraffad. Det behöver emellertid inte ha någon medveten innebörd för den snubblande.
3. Freud är inte säker på att V verkligen bevittnat ett samlag mellan sina föräldrar, även om han håller det för mycket troligt. Det viktiga är emellertid, att V bär på en omedveten föreställning om att han bevittnat ett sådant samlag, dvs. att samlagsscenen tillhör hans psykiska verklighet.
4. Om andra utvecklingsmönster, se Gedo och Goldberg, 1973.
5. Då jag vid genomgången av exempel ur "Vargmannen" hänvisar till driftteorin avser jag, till skillnad från i föregående kapitel, den driftteori Freud hade 1914, då han skrev "Vargmannen". Eftersom det här uteslutande rör sig om sexualdriften, är skillnaderna emellertid obetydliga.
6. Se t. ex. Richter, 1972 och Sandler, 1974.
7. Om denna psykiska mekanism, "Nachträglichkeit", se sid. 73.
8. Se Freud, 1901b, sid. 667. Allmänt om omedvetna fantasier och deras betydelse för olika slag av handlingar, se Beres, 1962, Arlow, 1969a, b, Miller, 1969 och Halpert, 1973.

9. Detta är endast en av de många betydelserna av denna term. Se vidare Freud, 1914d, Milman och Goldman, 1973, Sandler, Dare och Holder, 1973, sid. 94–104.
10. Freud menar, att det är vanligt, att det verkliga motivet, eller åtminstone huvudmotivet, bakom aggressiva och även kriminella handlingar är just en önskan att bli bestraffad (Freud, 1923b, sid. 52).
11. Waelder formulerar denna princip på följande sätt:
"According to this principle no attempted solution of a problem is possible which is not of such a type that it does not at the some time, in some way or another, represent an attempted solution of *other* problems." (Waelder, 1936, sid. 49)
Waelder menar, att *varje* handling är ett sådant försök att samtidigt lösa flera problem.
Jag har emellertid inte kunnat finna, att denna starka version av principen skulle vara allmänt omfattad av psykoanalytiker. Waelder hävdar t. o. m. att varje handling är ett försök att lösa exakt *åtta* problem! Den version av principen, som analytiker i allmänhet torde omfatta är att *somliga* handlingar har flera omedvetna innebörder.
12. Inom psykoanalysen anser man, att omedvetet material överhuvudtaget på detta sätt är skiktat i nivåer. Se t. ex. Fenichel, 1935, sid. 48.
13. Se t. ex. Meissner, 1966, sid. 249–251 och Sherwood, 1969, sid. 189.

Kap. VI

1. I dag torde denna "vetenskapliga världsbild" framstå som betydligt mera problematisk än den gjorde omkring sekelskiftet. Se vidare Wedberg, 1966, sid. 16f.
2. Idén om praktiska syllogismer går tillbaka till Aristoteles.
3. Exemplet är hämtat från Friedman, 1974.
4. Om just homogenisering i energibegrepp och postulerandet av kausala förbindelser av det här slaget resulterar i en ändamålsenlig terapeutisk praxis vill jag låta vara osagt. Jag har emellertid mina tvivel.
5. Allmänt om denna typ av process inom empirisk vetenskap, logik och etik, se Prawitz, 1977, 1978.
6. Dessa lämpar sig väl för ett studium av teori-praxis-förhållandet eftersom "samtliga analytikers samlade verksamhet" vid den här tiden sammanfaller med Freuds verksamhet (under förutsättning att vi väljer att kalla Freud psykoanalytiker redan före 1895).
7. Se vidare Nilsson, 1979a.
8. Om detta finns det en omfattande litteratur, där mera preciserade kriterier anges. Se Isaacs, 1939, Ezriel, 1956, Farrell, Wisdom och Turquet, 1963, Greenson, 1967, Rosen, 1969 och Langs, 1973.

Summary

Explanations in psychoanalysis

The fundamental idea that this thesis is based on is the following:

1. Psychoanalysis was developed to solve certain sorts of problems that Freud confronted.
2. Freud's basic understanding of these problems entailed a specific therapeutic praxis.
3. This praxis demanded a comprehension of the human psyche and its products as seen from two perspectives: a humanistic and a naturalistic one.
4. This double perspective creates problems of a sort belonging to the philosophy of science.

In the introductory chapter I work out this basic idea in more detail. I also state the basis for my work with the above mentioned problems of the philosophy of science: I give them an initial general formulation, describe my apprehensiveness of science and my general philosophical orientation, and give my motives for my choice of textual material from psychoanalysis. I also give general descriptions of the humanistic and naturalistic views of psychoanalysis and I explain why, in our day, I consider it important to work with the philosophical problems of psychoanalysis.

In the environment where psychoanalysis was worked out there was, in the form of praxis and traditions, the basis of the framing of concepts, theories and models, where man's psyche and its products could be understood from a double perspective. In chapter II I will describe some of the roots of psychoanalysis in the Vienna of the turn of the century and give some hint at their background in the history of ideas. This historical examination is, among other things, to be the basis of my cautious efforts in the subsequent chapters to bring out the essential qualities of psychoanalysis, and to sort out what is strictly tied to a specific cultural context and to a particular scientific community's idea of what "real science" is.

Chapters III and IV deal with the specific character of the naturalistic view of psychoanalysis and the theories developed within this framework. In the third chapter I make a survey of the psychoanalytic theories about the human psyche. I think that these describe two different models with different ontologies.

Chapter IV contains a philosophical analysis of some of those characteristics of the models, which are of interest from the point of view of explanation–primarily the concept of conformity to law. Here I also investigate the relations between models and reality.

In chapter V I define the character of the humanistic view by showing how this manifests itself in the psychoanalytic explanations of actions. An action is generally explained by being seen as part of what I call a psychoanalytic context of meaning. I try to reconstruct the general structure of such a context and to show in what respects the theories of the psyche are necessary in the explanation of actions.

In the final chapter I examine some characteristics of the reconstructed model of explanation. I try to indicate what is revealed about an action when it is seen as part of a psychoanalytic context of meaning through which it is made comprehensible. I also investigate how the value of understanding of the explanation is based on certain characteristics of psychoanalytic concepts and theories, how to justify a psychoanalytic explanation and how these particular characteristice are based on the problems which are to be solved by the psychoanalyst.

Litteratur

Förkortningar:

SE = The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud
IJPA = The International Journal of Psycho-Analysis
IRPA = The International Reveiw of Psycho-Analysis
JAPA = Journal of the American Psychoanalytic Association
PQ = The Psychoanalytic Quarterly
PSC = The Psychoanalytic Study of the Child
PI = Psychological Issues

Agassi, J. (1964): The nature of scientific problems and their roots in metaphysics. I Bunge, M. (ed.): The Critical Approach to Science and Philosophy. New York. Sid. 189–211.

Amacher, P. (1965): Freud's Neurological Education and its Influence on Psychoanalytic Theory. PI, monogr. no. 16. New York

Amacher, P. (1974): The conpect of the pleasure principle and infantile erogenous zones shaped by Freud's neurological education. PQ, vol. XLIII, sid. 218–223.

Andersson, O. (1962): Studies in the Prehistory of Psychoanalysis. Stockholm.

Ansbacher, H. (1959): The significance of the socio-economic status of the patients of Freud and of Adler. I American Journal of Psychotherapy, vol. XIII, sid. 376–382.

Anscombe, G. E. M (1971): Causality and determination. I Sosa, E. (ed.): Causation and Conditionals. Oxford, 1975. Sid. 63–81

Arlow, J. (1969a): Unconscious fantasy and disturbances of conscious experience. PQ, vol. XXXVIII, sid. 1–27.

Arlow, J. (1969b): Fantasy, memory and reality testing. PQ, vol. XXXVIII, sid. 28–51.

Arlow, J. och Brenner, C. (1964): Psychoanalytic Concepts and the Structural Theory. New York.

Astley, M. R. C. (1974): Psychoanalysis: the future. JAPA, vol. 22, sid. 83–96.

Bakan, D. (1958): Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition. New York.

Barclay, J. R. (1964/65): Franz Brentano and Sigmund Freud. I Journal of Existentialism, vol. 5, sid. 1–36.

Barea, I. (1966): Vienna. Legend and Reality. London.

Benedek, T. (1973): The instinct theory in the light of microbiology. I The Annual of Psychoanalysis, vol. I. New York. Sid. 53–72.

Beres, D. (1962:) The unconscious fantasy. PQ, vol. XXXI, sid. 309–328.

Beres, D. (1965): Structure and function in psycho-analytic theory. IJPA, vol. 46, sid. 53–63.

Beres, D. och Arlow, J. (1974): Fantasy and identification in empathy. PQ, vol. XLIII, sid. 26–50.

Beres, D. och Joseph, E. D. (1970): The concept of mental representation in psychoanalysis. IJPA, vol. 51, sid. 1–9.

Bergmann, G. (1943): Psychoanalysis and experimental psychology. I Mind, vol. 52, sid. 122–140.

Bernal, J. D. (1954): Science in History. Vol. I–IV. Hammondsworth, Middlesex, 1969.

Bernard, W. (1947): Freud and Spinoza. I Yearbook of Psychoanalysis, vol. 3, sid. 31–47.

Bernfeld, S. (1944): Freud's earliest theories and the school of Helmholtz. PQ, vol. XIII, sid. 341–362.

Bibring, E. (1941): The development and problems of the theory of the instincts. Omtryckt i IJPA, vol. 50, sid. 293–308.

Brandell, G. (1961): Freud och hans tid. Stockholm.

Breger, L. (1968): Motivation, energy and cognitive structure in psychoanalytic theory. I Marmor, 1968, sid. 44–65.

Brenner, C. (1955): Psykoanalysens grunder. Stockholm, 1968.

Brenner, C. (1971): The psychoanalytic concept of aggression. IJPA, vol. 52, sid. 137–144.

Brentano, F. (1924–28): Psychologie vom empirschen Standpunkt 1–3. Leipzig.

Breuer, J. och Freud, S. (1895): Studies on Hysteria. SE, vol. 2. London, 1957.

Brierley, M. (1951): Trends in Psychoanalysis. London.

Brown, B. (1973): Marx, Freud, and the Critique of Everyday Life. Toward a Permanent Cultural Revolution. New York och London.

Bry, I. och Rifkin, A. H. (1962): Freud and the history of ideas: Primary sources 1886–1910. I Science and Psychoanalysis, vol. V, sid. 6–36.

Bunge, M. (1959): Causality. Harvard.

Burnham, J. H. (1974) The medical origins and cultural use of Freud's instinctual drive theory. PQ, vol. XLIII, sid. 193–217.

Calder, K. T. (1974): A discussion of the paper by Isahk Ramzy on "how the mind of the psychoanalyst works". IJPA, vol. 55, sid. 551–553.

Chasseguet-Smirgel, J. (1976): Freud and female sexuality: the consideration of some blind spots in the exploration of the 'Dark Continent'. IJPA, vol. 57, sid. 275–286.

Chediak, C. (1979): Counterreactions and countertransference. IJPA, vol. 60, sid. 117–129.

Chertok, L. (1970): Freud in Paris: a crucial stage. IJPA, vol. 51, sid. 511–520.

Cheshire, N. M. (1975): The Nature of Psychodynamic Interpretation. London m. fl.

Compton, A. (1972): A study of the psychoanalytic theory of anxiety. I. The development of Freud's theory of anxiety. JAPA, vol. 20, sid. 3–44.

Cranefield, P. F. (1966): Freud and the "school of Helmholtz". I Gesnerus, vol. 23, sid. 35–39.

Dahmer, H. (1973): Psykoanalys som samhällsvetenskap. Studier över Freud och den freudianska vänstern. Lund, 1977.

Dencik, L., Lundmark, P., Sjögren, L., Westerlundh, B. och Zackrisson, A. (1973): Psykoanalys och marxism. En introduktion till socialpsykologin I. VEB Druckhaus Köthen, DDR.

Dilthey, W. (1910): Der Aufbau der geschichtlichen Welt in der Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften VII. Stuttgart, 1958.

Dray, W. (1964): Laws and Explanation in History. New York.

Du Bois-Reymond, E. (1927): Zwei grosse Naturforscher des 19 Jahrhunderts. Ein Briefwechsel zwischen Emil Du Bois-Reymond und Karl Ludwig. Leipzig.

Ducey, C. och Galinsky, M. D. (1973): The metapsychology of pleasure. JAPA, vol. 21, sid. 495–525.

Duhem, P. (1962): The Aim and Structure of Physical Theory. New York.

Eagel, G. L. (1968): The psychoanalytic approach to psychosomatic medicine. I Marmor, 1968, sid. 251–273.

Edelson, M. (1975): Language and Interpretation in Psychoanalysis. New Haven och London.

Edgcumbe, R. (1970): The development of Freud's instinct theory 1894–1939. I Nagera, 1970a, sid. 23–49.

Eidelberg, L. (1968): Encyclopedia of Psychoanalysis. New York och London.

Eisnitz, A. J. (1970): Discussion of "Narcissistic object choice, selfrepresentation". IJPA, vol. 51, sid. 151–158.

Eissler, K. R. (1968): The relation of explaining and understanding in psychoanalysis. PSC, vol. XXII, sid. 141–177.

Ellenberger, H. F. (1970): The Discovery of the Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry. New York.

Esslin, M. (1972): Freud's Vienna. I Miller, J. (ed.): Freud. The Man, his World, his Influence. London. Sid. 41–54.

Ewing, A. C. (1934): Idealism. London.

Eyre, D. P. (1978): Identification and empathy. IRPA, vol. 5, sid. 351–360.

Ezriel, H. (1956): Experimentation within the psycho-analytic session. I Paul, 1963. Sid. 112–142.

Fancher, R. E. (1973): Psychoanalytic Psychology. The Development of Freud's Thought. New York.

Farrell, B. A., Wisdom, J. O. och Turquet, P. M. (1963): The criteria for a psychoanalytic interpretation. I Proceedings of the Aristotelian Society. Suppl. vol. 36, sid. 77–114.

Fenichel, O. (1935): Concerning the theory of psychoanalytic technique. I Paul, 1963. Sid. 42–64.

Fine, R. (1973): The Development of Freud's Thought: from the Beginnings (1886–1900) through Id Psychology (1900–1914) to Ego Psychology (1914–1939). New York.

Fischer, E. (1971): Vad Marx verkligen sagt. Stockholm.

Frank, Ph. (1959): Psychoanalysis and logical positivism. I Hook, 1959, sid. 308–313.

Freedman, L. Z. (1968): Psychoanalysis, deliquency, and the law. I Marmor, 1968, sid. 642–662.

Freud, A. (1976): Changes in psychoanalytic practice and experience. IJPA, vol. 57, sid. 257–260.

Freud, S. (1873–1939): Letters of Sigmund Freud. Ed. Ernst Freud. New York 1960.

Freud, S. (1887–1902): The Origins of Psychoanalysis: Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes 1887–1902. New York, 1954.

Freud, S. (1891): On Aphasia. New York, 1953.
Freud, S. (1895): Project for a Scientific Psychology. SE, vol. I. London 1966.
Freud, S. (1900): Drömtydning. Stockholm, 1964.
Freud, S. (1901a): Vardagslivets psykopatologi. Stockholm, 1964.
Freud, S. (1901b): On dreams. SE, vol. V. London, 1953.
Freud, S. (1904): Freud's psychoanalytic procedure. SE, vol. VII. London, 1953.
Freud, S. (1905a): Sexualteori. Tre studier i sexualteoretiska frågor. Stockholm 1965.
Freud, S. (1905b): Jokes and their Relation to the Unconscious. SE, vol. VIII. London, 1960.
Freud, S. (1905c): Fragment of an Analysis of a Case of Hysteria. SE, vol. VII. London, 1953.
Freud, S. (1907): Delusions and Dreams in Jensen's "Gradiva". SE, vol. IX. London 1959.
Freud, S. (1908): Creative writers and day-dreaming. SE, vol. IX. London, 1959.
Freud, S. (1909a): Lille Hans. Analys av fobi hos en femårig pojke. Stockholm, 1970.
Freud, S. (1909b): Notes upon a Case of Obsessional Neurosis. SE, vol. X. London, 1955.
Freud, S. (1909c): Five Lectures on Psychoanalysis. SE, vol. XI. London 1957.
Freud, S. (1910a): Leonardo da Vinci and a Memory of his Childhood. SE, vol. XI, London, 1957.
Freud, S. (1910b): The antithetical meaning of primal words. SE, vol. XI. London, 1957.
Freud, S. (1910c): The psychoanalytic view of psychogenic disturbances of vision. SE, vol. XI. London, 1957.
Freud, S. (1911): The Case of Schreber. SE, vol. XII. London, 1958.
Freud, S. (1912a): Types of onset of neurosis. SE, vol. XII. London, 1958.
Freud, S. (1912b): A note on the unconscious in psychoanalysis. SE, vol. XII. London, 1958.
Freud, S. (1913a): The claims of psychoanalysis to scientific interest. SE, vol. XIII. London, 1955.
Freud, S. (1913b): The theme of the three caskets. SE, vol. XII. London, 1958.
Freud, S. (1913c): Totem and Taboo. SE, vol. XIII. London, 1955.
Freud, S. (1913d): The occurrence in dreams of material from fairy tales. SE, vol. XII. London, 1958.
Freud, S. (1913e): The disposition to obsessional neurosis. SE, vol. XII. London, 1958.
Freud, S. (1914a): On narcissism. SE, vol. XIV. London, 1958.
Freud, S. (1914b): The Moses of Michelangelo. SE, vol. XIII. London, 1955.
Freud, S. (1914c): On the history of the psychoanalytic movement. SE, vol. XIV. London, 1958.

Freud, S. (1914d): Remembering, repeating and working-through. SE, vol. XII. London, 1958.

Freud, S. (1915a): Instincts and their vicissitudes. SE, vol. XIV London, 1958.

Freud, S. (1915b): The unconscious. SE, vol. XIV. London, 1958.

Freud, S. (1915c): Repression. SE, vol. XIV. London, 1958.

Freud, S. (1915–17): Orientering i psykoanalysen. I. Föreläsningar i Wien 1915–1917. Stockholm, 1955.

Freud, S. (1916): A mythological parallel to a visual obsession. SE, vol. XIV, London, 1958.

Freud, S. (1918): From the History of an Infantile Neurosis. SE, vol. XVII. London, 1955.

Freud, S. (1920a): Beyond the Pleasure Principle. SE, vol. XVIII. London, 1955.

Freud, S. (1920b): The psychogenesis of a case of homosexuality in a woman. SE, vol. XVIII. London, 1955.

Freud, S. (1921): Group Psychology and the Analysis of the Ego. SE, vol. XVIII. London, 1955.

Freud, S. (1922): Medusa's head. SE, vol. XVIII. London, 1955.

Freud, S. (1923a): Two encyclopaedian articles. SE, vol. XVIII, London, 1955.

Freud, S. (1923b): The Ego and the Id. SE, vol. XIX. London, 1961.

Freud, S. (1923c): The infantile genital organization of the libido. SE, vol. XIX. London, 1961.

Freud, S. (1924): The economic problem of masochism. SE, vol. XIX, London, 1961.

Freud, S. (1925a): Negation. SE, vol. XIX. London, 1961.

Freud, S. (1925b): An Autobiographical Study. SE, vol. XX. London, 1959.

Freud, S. (1926): Inhibitions, Symtoms and Anxiety. SE, vol. XX. London, 1959.

Freud, S. (1927a): The Future of an Illusion. SE, vol. XXI. London, 1961.

Freud, S. (1927b): Concluding remarks on lay analysis. SE, vol. XXI. London, 1961.

Freud, S. (1928a): Dostoevsky and patricide. SE, vol. XXI. London 1961.

Freud, S. (1928b): A religious experience. SE, vol. XXI. London 1961.

Freud, S. (1930): Vi vantrivs i kulturen. Stockholm, 1969.

Freud. S. (1932): Orientering i psykoanalysen. II. Föreläsningar publicerade 1932. Stockholm, 1955.

Freud, S. (1933): Why war? SE, vol. XXII. London, 1964.

Freud, S. (1937a): Constructions in analysis. SE, vol. XXIII. London, 1964.

Freud, S. (1937b): Analysis terminable and interminable. SE, vol. XXIII. London, 1964.

Freud, S. (1939): Moses and Monotheism. SE, vol. XXIII. London, 1964.

Freud, S. (1940): An Outline of Psychoanalysis. SE, vol. XXIII. London, 1964.

Friedman, M. (1974): Explanation and scientific understanding. I The Journal of Philosophy, vol. LXXI, no. 1, sid. 5–19.

Gardiner, M. (1971): Vargmannen. Helsingborg, 1974.

Gardner, R. W. (1969): Organismic equilibration and the energy-structure duality in psychoanalytic theory: an attempt at theoretical refinement. JAPA, vol. 17, sid. 3–40.

Gedo, J. E. (1976): Freud's self-analysis and his scientific ideas. I Gedo och Pollock, 1976, sid. 286–306.

Gedo, J. E. och Goldberg, A. (1973): Models of the Mind. A Psychoanalytic Theory. Chicago och London.

Gedo, J. E. och Pollock, G. H. (1976): Freud: The Fusion of Science and Humanism. The Intellectual History of Psychoanalysis. PI, monogr. 34/35. New York.

Gedo, J. E. och Wolf, E. S. (1973): Freud's Novelas Ejemplares. I The Annual of Psychoanalysis, vol. I. New York. Sid. 299–317.

Gedo, J. E. och Wolf, E. S. (1976): From the history of introspective psychology: the humanist strain. I Gedo och Pollock, 1976, sid. 11–45.

Gill, M. M. (1963): Topography and Systems in Psychoanalytic Theory. New York.

Gill, M. M. (1977): Psychic energy reconsidered: discussion. JAPA, vol. 25, sid. 581–597.

Globus, G. G. (1974): The problem of consciousness. I Goldberger, L. och Rosen, V. H. (ed.): Psychoanalysis and Contemporary Science, vol. III. New York. Sid. 40–69.

Green, A. (1975): The analyst, symbolization and absense in the analytic setting: on changes in analytic practice and analytic experience. IJPA, vol. 56, sid. 1–22.

Greenacre, P. (1949): A contribution to the study of screen memories. I Trauma, Growth and Personality. New York, 1969. Sid. 188–203.

Greenson, R. R. (1967): The Technique and Practice of Psychoanalysis. London.

Grimsley (1971): Psychoanalysis and literary criticism in historical perspective. I Wolman, 1971, sid. 50–78.

Grinker, R. R. (1968): Conceptual progress in psychoanalysis. I Marmor, 1968, sid. 19–43.

Grossman, W. (1967): Reflections on the relationships of introspection and psychoanalysis. IJPA, vol. 48, sid. 16–31.

Grossman, W. och Simon, B. (1969): Anthropomorphism: motive, meaning, and causality in psychoanalytic theory. PSC, vol. XXIV, sid. 78–114.

Guntrip, H. (1967): The concept of psychodynamic science. IJPA, vol. 48, sid. 32–43.

Halpert, E. (1973): On a particular form of masturbation in women: masturbation with water. JAPA, vol. 21, sid. 526–542.

Hanly, C. och Lazerowitz, M. (1970): Psychoanalysis and Philosophy. New York.

Harré, R. (1964): Matter and Method. London.

Harré, R. (1965): The Anticipation of Nature. London.

Harré, R. (1970a): The Principles of Scientific Thinking. London och Basingstoke.

Harré, R. (1970b): The Method of Science. London och Winchester.

Harré, R. (1972): The Philosophies of Science. London, Oxford och New York.

Harré, R. och Madden, E. H. (1975): Causal Powers. A Theory of Natural Necessity. Oxford.

Hartmann, H. (1927): Understanding and explanation. I Essays on Ego Psychology. New York, 1964.

Hartmann, H. (1950): Comments on the psychoanalytic theory of the ego. I Essays on Ego Psychology. New York, 1964.

Hartmann, H. (1956): Notes on the reality principle. I Essays on Ego Psychology. New York, 1964.

Hartmann, H. (1958): Comments on the scientific aspects of psychoanalysis. PSC, vol. XII. London.

Hartmann, H., Kris, E. och Loewenstein, R. M. (1946): Comments on the formation of psychic structure. PSC, vol. II. New York. Sid. 11–38.

Hartmann, H. och Loewenstein. R. M. (1962): Notes on the superego. PSC, vol. XVII. New York. Sid. 42–81.

Haugsgjerd, S. (1970): Nytt perspektiv på psykiatrin. Falköping, 1971.

Heer, F. (1972): Freud, the viennese jew. I Miller, J. (ed.): Freud. The Man, his World, his Influence. London. Sid. 1–20.

Hempel, C. G. och Oppenheim, P. (1948): Studies in the logic of explanation. I Philosophy of Science, vol. 15, sid. 135–175.

Hobbes, T. (1641): Third Set of Objections Urged by a Celebrated English Philosopher. I Philosophical Works of Descartes. New York, 1955.

Hobbes, T. (1651): Leviathan. I Molesworth (ed.): English Works, vol. III. London, 1839.

Holder, A. (1970): Cathexis. I Nagera, 1970b, sid. 77–96.

Holt, R. R. (1967): The development of the primary process: a structural view. I Motives and Thought. PI, monogr. 18/19. New York. Sid. 345–383.

Holt, R. R. (1972): Freud's mechanistic and humanistic images of man. I Holt och Peterfreund, 1972, sid. 3–24.

Holt, R. R. (1976): Drive or wish? A reconsideration of the psychoanalytic theory of motivation. I Gill, M. M. och Holzman, P. S. (ed.): Psychoanalysis versus Metapsychology. Essays in Memory of George S. Klein. PI, monogr. 36. New York. Sid. 158–197.

Holt, R. R. och Peterfreund, E. (ed.) (1972): Psychoanalysis and Contemporary Science, vol. I. New York och London.

Home, H. J. (1966): The concept of mind. IJPA, vol. 47, sid. 42–49.

Hook, S. (ed.) (1959): Psychoanalysis, Scientific Method, and Philosophy. New York.

Horowitz, M. H. (1977): The quantitative line of approach in psychoanalysis: a clinical assessment of its current status. JAPA, vol. 25, sid. 559–580.

Hume, D. (1748): An Inquiry Concerning Human Understanding. Indianapolis och New York, 1955.

Isaacs, S. (1939): Criteria for interpretation. IJPA, vol. 20, sid. 148–160.

Jacobs, T. J. (1973): Posture, gesture and movement in the analyst: cues to interpretation and countertransference. JAPA, vol. 21, sid. 77–92.

Jacobson, E. (1953): The affects and their pleasure-unpleasure qualities in relation to the psychic discharge process. I Loewenstein, R. M. (ed.): Drives,

Affects, Behavior. New York. Sid. 38–66.

Janik, A. och Toulmin, S. (1973): Wittgenstein's Vienna. London.

Johnston, T. (1965): Freud and Political Thought. New York.

Jones, E. (1953): The Life and Work of Sigmund Freud. Vol. I New York.

Jones, E. (1955): The Life and Work of Sigmund Freud. Vol. II New York.

Joseph, E. D. och Moore, B. E. (1971): Recollection and reconstruction. I Fine, B. B., Joseph, E. D. och Waldhorn, H. F. (ed.): "Recollection and reconstruction" and "Reconstruction in psychoanalysis". New York. Sid. 1–81.

Juul Jensen, U. (1973): Videnskabsteori. Köpenhamn.

Kanzer, M. (1973): Two prevalent misconceptions about Freud's "Project" (1895). I The Annual of Psychoanalysis, vol. I, New York. Sid. 88–103.

Kaywin, L. (1966): Notes on the psychoanalytic theory of affect. Psychoanalytic Review, vol. 53, sid. 111–118.

Klauber, J. (1968): On the dual use of historical and scientific method in psychoanalysis. IJPA, vol. 49, sid. 80–88.

Klein, D. B. (1970): A History of Scientific Psychology: its Origins and Philosophical Background. London.

Klein, G. S. (1967): Peremptory ideation: structure and force in motivated ideas. I Motives and Thought. PI, monogr. 18/19. New York. Sid. 78–128.

Klein, G. S. (1976): Psychoanalytic Theory. An Exploration of Essentials. New York.

Klumpner, G. H. (1975): A review, comparison, and evaluation of psychoanalytic indexes. JAPA, vol. 23, sid. 603–642.

Kneale, W. C. (1949): Probability and Induction. Oxford.

Kohut, H. (1959): Introspection, empathy, and psychoanalysis. JAPA, vol. 7, sid. 459–483.

Kohut, H. (1976): Creativeness, charisma, group psychology: reflections on the self-analysis of Freud. I Gedo och Pollock, 1976, sid. 379–425.

Kris, E. (1936): Comments on spontaneous artistic creations by psychotics. I Psychoanalytic Explorations in Art. New York, 1952. Sid. 87–127.

Kubie, L. (1947): The fallacious use of quantitative concepts in dynamic psychology. PQ, vol. XVI, sid. 507–518.

Kuhn, T. S. (1962): The Structure of Scientific Revolutions. Chicago, 1970.

Lampl de Groot, J. (1962): Ego ideal and superego. PSC, vol. XVII. London.

Langs, R. (1973): The Technique of Psychoanalytic Psychotherapy. Vol. I. New York.

Langs, R. (1974): The Technique of Psychoanalytic Psychotherapy. Vol. II. New York.

Langs, R. (1976a): The Therapeutic Interaction. Vol. I. Abstracts of the Literature. New York.

Langs, R. (1976b): The Therapeutic Interaction. Vol. II. A Critical Overview and Synthesis. New York.

Langs, R. (1976c): The Bipersonal Field. New York.

Laplanche, J. och Pontalis, J. B. (1973): The Language of Psychoanalysis. London.

van der Leeuw, P. J. (1969): On Freud's theory formation. IJPA, vol. 50, sid. 573–582.

Lesche, C. (1971): Psykoanalysens vetenskapsteori. I Häften för kritiska studier, nr. 5, 1971, sid. 7–25.

Leche, C. (1972): Vetenskapsteoretiska synpunkter på psykoterapi. I Nordisk psykiatrisk tidskrift, vol. 26, sid. 59–79.

Lesche, C. och Stiernholm Madsen, E. (1976): Psykoanalysens videnskabsteori. Köpenhamn.

Levine, M. (1952): Principles of psychiatric treatment. I Alexander och Ross (ed.): Dynamic Psychiatry. Chicago.

Liedman, S-E (1976): Marxism och dialektik. I Häften för kritiska studier, nr. 5, 1976, sid. 54–62.

Liedman, S-E (1977a): Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap. Lund.

Liedman, S-E (1977b): Den vetenskapliga specialiseringen. Begrepp, aktuella problem och tillämpningar. Avd. för vetenskapsteori, Göteborg. Rapport nr. 95.

Locke, J. (1690): An Essay Concerning Human Understanding. Chicago, 1952.

Lorenzer, A. (1970): Sprachzerstörung und Rekonstruktion. Frankfurt am Main.

Lundmark, P. (1977): Inledning. I Dahmer, 1973, sid. 7–15.

Mackie, J. L. (1974): The Cement of the Universe. A Study of Causation. Oxford.

Mandelbaum, M. (1971): History, Man, and Reason. Baltimore och London.

Mandell, A. J. (1968): Psychoanalysis and psychopharmacology. I Marmor, 1968, sid. 274–290.

Marc-Wogau, K. (1974): Teori och praktik i marxismen. I Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth. Stockholm. Sid. 284–295.

Marmor, J. (ed.) (1968): Modern Psychoanalysis. New York och London.

Marx, K. (1845): Teser om Feuerbach. I Gustafsson, B.: Karl Marx och Friedrich Engels i urval. Stockholm 1965. Sid. 13–15.

Masserman, J. H. (1968): The biodynamic roots of psychoanalysis. I Marmor, 1968, sid. 189–224.

Mazlish, B. (1971): Psychoanalysis and History. New York.

Meissner, W. W. (1966): The operational principle and meaning in psychoanalysis. PQ, vol. XXXV, sid. 233–255.

Merlan, P. (1945): Brentano and Freud. I Journal of the History of Ideas, vol. 6, sid. 375–377.

Merlan, P. (1949): Brentano and Freud – A Sequel. I Journal of the History of Ideas, vol. 10, sid. 451.

Miller, I. (1969): Unconscious fantasy and masturbatory technique. JAPA, vol. 17, sid. 826–847.

Miller, J. A., Sabshin, M., Gedo, J. E., Pollok, G. H., Sadow, L. och Schlessinger, N. (1969): Some aspects of Charcot's influence on Freud. JAPA, vol. 17, sid. 608–623.

Milman, D. S. och Goldman, G. D. (ed.) (1973): The Neurosis of our Time: Acting Out. Springfield, Ill.

Minuchin, S. (1968): Psychoanalytic therapies and the low socio-economic population. I Marmor, 1968, sid. 532–550.

Minuchin, S. (1974): Familjer i terapi. Stockholm, 1976.

Mitscherlich, A., Lorenzer, A., Horn, K., Dahmer, H., Schwanenberg. E., Brede, K. och Berndt, H. (1970): On psychoanalysis and sociology. IJPA, vol. 51, sid. 33–48.

Modell, A. H. (1968): Object Love and Reality. New York.

Moore, B. E. (1976): Freud and female sexuality: a current view. IJPA, vol. 57, sid. 287–300.

Nagel, E. (1959): Methodological issues in psychoanalytic theory. I Hook, 1959, sid. 38–56.

Nagera, H. (1967): The concepts of structure and structuralization. PSC, vol. XXII. New York.

Nagera, H. (ed.) (1969a): Basic Psychoanalytic Concepts on the Libido Theory. London.

Nagera, H. (1969b): Basic Psychoanalytic Concepts on the Theory of Dreams. London.

Nagera, H. (1970a): Basic Psychoanalytic Concepts on the Theory of Instincts. London.

Nagera, H. (1970b): Basic Psychoanalytic Concepts on Metapsychology, Conflicts, Anxiety and Other Subjects. London.

Needles, W. (1969): The pleasure principle, the constancy principle and the primary autonomous ego. JAPA, vol. 17, sid. 808–825.

Nilsson, L. (1979a): Orsak och mening i Breuers och Freuds 'Studien über Hysterie'. I Två studier i psykoanalysens uppkomst. Filosofiska småtryck, Stockholm.

Nilsson, L. (1979b): Återupprättad rationalitet och återfunnen lagbundenhet. I Två studier i psykoanalysens uppkomst. Filosofiska småtryck, Stockholm.

Novey, S. (1958): The meaning of the concept of mental representation of object. PQ, vol. XXVII, sid. 57–79.

Novey, S. (1961): Further considerations on affect theory in psychoanalysis. IJPA, vol. 42, sid. 21–31.

Osborn, R. (1965): Marxism and Psychoanalysis. London.

Ottar Jensen, A. och Siggaard Jensen, H. (1976): Medicinsk videnskabsteori. Köpenhamn.

Palmer, R. E. (1969): Hermeneutics. Evanston.

Parloff, M. B. (1968): Analytic group psychotherapy. I Marmor, 1968, sid. 492–531.

Paul, L. (1963): Psychoanalytic Clinical Interpretation. London.

Peterfreund, E. (1971): Information, Systems, and Psychoanalysis. An Evolutionary Biological Approach to Psychoanalytic Theory. PI, monogr. 25/26. New York.

Pivčevic E. (ed.): Phenomenology and Philosophical Understanding. London, New York och Melbourne.

Pompa, L. (1975): Vico. A Study of the 'New Science'. Cambridge.

Popper, K. R. (1934): The Logic of Scientific Discovery. London, 1959.

Popper, K. R. (1948–71): Objective Knowledge. An Evolutionary Approach. Oxford, 1972.

Prawitz, D. (1977): Logisk intuitionism, sanning och mening. I Norsk filosofisk tidskrift, nr. 3, 1977, sid. 139–172.

Prawitz, D. (1978): Om moraliska och logiska satsers sanning. I En filosofibok tillägnad Anders Wedberg. Stockholm. Sid. 145–155.

Quinton, A. (1972): Freud and philosophy. I Miller, J. (ed.): Freud. The Man, his World, his Influence. London. Sid. 71–83.

Ragnell, L. (1969): Choice-conflict and the decision-making function of the ego: a psychoanalytic contribution to decision theory. IJPA, vol. 50, sid. 499–502.

Ramzy, I. (1956): From Aristotle to Freud. A few notes on the roots of psychoanalysis. I Bulletin of the Menninger Clinic, vol. 3, sid. 112–123.

Rapaport, D. (1957): Cognitive structures. I Contemporary Approaches to Cognition. Cambridge, Mass. Sid. 157–200.

Rapaport, D. (1958): The theory of ego autonomy: a generalization. I Bulletin of the Menninger Clinic, vol. 5, sid. 13–25.

Rapaport, D. (1960a): The Structure of Psychoanalytic Theory. PI, monogr. 6. New York.

Rapaport, D. (1960b): On the psychoanalytic theory of motivation. I Jones, M. R. (ed.): Nebraska Symposium on Motivation. Lincoln. Sid. 173–247.

Rapaport, D. och Gill, M. M. (1959): The points of view and assumptions of metapsychology. IJPA, vol. 40, sid. 153–162.

Rapoport, A. (1968): Foreword. I Buckley, W. (ed.): Modern Systems Research for the Behavioral Scientist. Chicago.

Rathbun, C. (1934): On certain similarities between Spinoza and psychoanalysis. I Psychoanalytic Review, vol. 21, sid. 1–14.

Reich, W. (1933–36): Psykoanalys och marxism. En introduktion till socialpsykologin II. Lund, 1973.

Reid, T. (1785): Essays on the Active Power of the Human Mind. I The works of Thomas Reid, vol. I. Edinburgh och London, 1863.

Richfield, J. (1954): An analysis of the concept of insight. I Paul, 1963, sid. 93–111.

Richter, H-E (1970): Den sjuka familjen. Stockholm, 1971.

Richter, H-E (1972): Gruppen. Nya möjligheter att befria sig själv och andra. Stockholm, 1973.

Ricoeur, P. (1970): Freud and Philosophy. New Haven och London.

Ritvo, L. B. (1974): The impact of Darwin on Freud. PQ, vol. XLIII, sid. 177–192.

Roazen. P. (1968): Freud: Political and Social Thought. New York.

Rogow, A. A. (1968): Psychiatry, history, and political science: notes on an emergent synthesis. I Marmor, 1968, sid. 663–691.

Rosen, G. (1972): Freud and the medicine in Vienna. I Miller, J. (ed.): Freud. The Man, his World, his Influence. London. Sid. 21–39.

Rosen, V. R. (1969): Sign phenomena and their relationship to unconscious meaning. IJPA, vol 50, sid. 197–207.

Rosenblatt, A. D. och Thickstun, J. T. (1970): A study of the concept of psychic energy. IJPA, vol. 51, sid. 265–278.

Rosenblatt, A. D. och Thickstun, J. T. (1977): Energy, information, and motivation: a revision of psychoanalytic theory. JAPA, vol. 25, sid. 537–558.

Rubinstein, B. B. (1967): Explanation and mere description: a metascientific examination of certain aspects of the psychoanalytic theory of motivation. I

Holt, R. R. (ed.): Motives and Thought. PI, monogr. 18/19 New York. Sid. 18–77.

Rubinstein, B. B. (1974): On the role of classificatory processes in mental functioning: aspects of a psychoanalytic theoretical model. I Rosen V.R. och Goldberger, L. (ed.): Psychoanalysis and Contemporary Science, vol. III. New York. Sid. 101–185.

Russell, B. (1913): Om orsaksbegreppet. I Mystik och logik. Stockholm, 1954.

Rychlak, J. F. (1968): A Philosophy of Science for Personality Theory. Boston.

Rycroft, C. (1968): A Critical Dictionary of Psychoanalysis. New York.

Sandler, J. (1974): Psychological conflict and the structural model: some clinical and theoretical implications. IJPA, vol. 55, sid. 35–62.

Sandler, J., Dare, C. och Holder, A. (1973): Grundbegreppen inom psykoanalysen. Stockholm.

Sandler, J. och Joffe, W. G. (1969): Toward a basic psychoanalytic model. IJPA, vol. 50, sid. 79–90.

Sandler, J. och Rosenblatt, A. D. (1962): The concept of the representational world. I PSC, vol. XVII, sid. 128–143.

Schafer, R. (1973): Action: its place in psychoanalytic interpretation and theory. I The Annual of Psychoanalysis, vol. I. New York. Sid. 159–196.

Schafer, R. (1974): Problems in Freud's psychology of women. JAPA, vol. 22, sid. 459–485.

Schafer, R. (1976): A New Language for Psychoanalysis. New Haven och London.

Schick, A. (1968/69): The Vienna of Sigmund Freud. I Psychoanalytic Review, vol. 55, sid. 529–551.

Schlick, M. (1932): Causality in everyday life and in recent science. I Feigl, H. och Sellars, W. (ed.): Readings in Philosophical Analysis. New York, 1949. Sid. 515–533.

Schneider, M. (1973): Samhället som sjukdom. Till kritiken av den borgerliga psykologin. Stockholm 1975.

Schorske, C. E. (1960/61): Politics and psyche in fin de siecle Vienna: Schnitzler and Hofmannsthal. I American Historical Review, vol. 66, sid. 930–946.

Schorske, C. E. (1967): The transformation of the garden: ideal and society in Austrian literature. I American Historical Review, vol. 72, sid. 1283–1320.

Schorske, C.E. (1973): Politics and patricide in Freud's Interpretation of Dreams. I The Annual of Psychoanalysis, vol. II. New York 1974, sid. 40–60.

Schultz, E. (1972): Psykoanalytisk fortolkning og hermeneutik. Köpenhamn.

Schur, M. (1966). The Id and the Regulatory Principles of Mental Functioning. New York.

Schur, M. (1972): Freud: Living and Dying. London.

Scotch, N.J. och Levine, S. (1968): The impact of psychoanalysis on sociology and anthropology. I Marmor, 1968, sid. 598–625.

Serota, H.M. (1974): The ego and the unconscious 1784–1884. PQ, vol. XLIII, sid. 224–242.

Shengold, L. och McLaughlin, J.T. (1976): Plenary session on 'Changes in psychoanalytic practice and experience: theoretical, technical and social implications. IJPA, vol. 57, sid. 261–274.

Sherwood, M. (1969): The Logic of Explanation in Psychoanalysis. New York och London.

Shope, R.K. (1971): Physical and psychic energy. Philosophy of Science, vol. 38, sid. 1–12.

Solnit, A.J. (1972): Aggression; a view of theory building in psychoanalysis. JAPA, vol. 20, sid. 435–450.

Sours, J.A. (1961): Freud and the philosophers. I Bulletin of the History of Medicine, vol. XXXV, sid. 326–345.

Sterba, R. F. (1969): The psychoanalyst in a world of change. PQ, vol. XXXVIII, sid. 432–454.

Sterba, R.F. (1974): The humanistic wellspring of psychoanalysis. PQ, vol. XLIII, sid 167–176.

Stewart, W.A. (1967): Psychoanalysis: The First Ten Years 1888–1898. London.

Stierlin, H. (1970): The function of 'inner objects'. IJPA, vol. 51, sid. 321–329.

Stolorow, R.D. (1978): The concept of psychic structure: its metapsychological and clinical psychoanalytic meanings. IRPA, vol. 5, sid. 313–320.

Stolorow, R.D., Atwood, G.E. och Ross, J.M. (1978): The representational world in psychoanalytic therapy. IRPA, vol. 5 sid. 247–256.

Strachey, J. (1934): The nature of the therapeutic action of psychoanalysis. I Paul, 1963, sid. 1–41.

Strupp, H. H. (1968): Psychoanalytic therapy of the individual. I Marmor, 1968, sid. 293–342.

Swanson, D.R. (1977): A critique of psychic energy as an explanatory concept. JAPA, vol. 25, sid. 603–633.

Taylor, C. (1970): The explanation of purposive behaviour. I Borger, R. och Cioffi, F. (ed.): Explanation in the Behavioural Sciences. Cambridge. Sid. 49–79.

Taylor, R. (1966): Action and Purpose. Englewood Cliffs. N.Y.

Thyssen, O. (1976): Psykoanalyse og Marxisme. Köpenhamn.

Ticho, E.A. och Ticho, G.R. (1972): Freud and the Viennese. I IJPA, vol. 53, sid. 301–306.

Tourney, G. (1956): Empedocles and Freud, Heraclitus and Jung. Bulletin of the History of Medicin, vol. 30 sid. 109–123.

Trosman, H. (1973): Freud's cultural background. I The Annual of Psychoanalysis, vol. I, New York. Sid. 318–335.

Trosman, H. och Simmons, R.D. (1973): The Freud library. JAPA, vol. 21, sid. 646–687.

Untersteiner, M. (1954): The Sophists. New York.

Waelder, R. (1936): The principle of multiple function: observations on overdetermination. PQ, vol. V, sid. 45–62.

Waelder, R. (1971): Psychoanalysis and history: application of psychoanalysis to historiography. I Wolman 1971, sid. 3–32.

Wallace, W.A. (1972): Causality and Scientific Explanation. Vol. I: Medieval and Early Classical Science. Ann Arbor.

Wallace, W.A. (1974): Causality and Scientific Explanation. Vol. II: Classical and Contemporary Science. Ann Arbor.

Wallerstein, R.S. (1977): Psychic energy reconsidered: introduction. JAPA, vol. 25, sid. 529–535.

Wallerstein, R.S. och Smelser, N.J. (1969): Psychoanalysis and sociology: articulations and applications. IJPA, vol. 50, sid. 693–710.

Wasserman, I. (1958): Letter to the editor. I American Journal of Psychotherapy, vol. XII, sid. 623–627.

Wasserman, I (1959): Ist eine differentielle Psychotherapie möglich? I Zeitschrift für Psychotherapie und Medizinische Psychologie, vol. IX, sid. 187–193.

Watson, A.S. (1958): Freud as translator: some contacts with philosophy. IJPA, vol. 39, sid. 326–327.

Wedberg, A. (1958): Filosofins historia. Antiken och medeltiden. Stockholm.

Wedberg, A. (1959): Filosofins historia. Nyare tiden till romantiken. Stockholm.

Wedberg, A. (1966): Filosofins historia. Från Bolzano till Wittgenstein. Stockholm.

Weinstein, E. A. (1968): Symbolic neurology and psychoanalysis. I Marmor, 1968, sid. 225–250.

Whyte, L.L. (1960): The Unconscious before Freud. London, 1967.

Wiedeman, G.H. (1972): Comments on the structural theory of personality. IJPA, vol. 53, sid. 307–314.

Will Jr., O.A. (1968): Schizophrenia and psychotherapy. I Marmor, 1968, sid. 551–573.

Williams, F.S. (1968): Family therapy. I Marmor, 1968, sid. 387–406.

Wilson, E. (1973): The structural hypothesis and psychoanalytic metatheory: an essay on psychoanalysis and contemporary philosophy of science. I Rubinstein, B.B. (ed.): Psychoanalysis and Contemporary Science, vol. II. New York och London. Sid. 304–328.

Wisdom, J.O. (1956): Psychoanalytic technology. I Paul, 1963, sid. 143–161.

Wittels, F. (1924): Sigmund Freud. His Personality, his Teaching and his School. New York.

Wolberg, L.R. (1968): Short-term psychotherapy. I Marmor, 1968, sid. 343–354.

Wolf, E.S. (1973): Minister to a mind diseased: Freud at the Allgemeine Krankenhaus. I The Annual of Psychoanalysis, vol. I, New York. Sid. 336–341.

Wolman, B.B. (1968): The Unconscious Mind. The Meaning of Freudian Psychology. Englewood Cliffs, N.Y.

Wolman, B.B. (1971): The Psychoanalytic Interpretation of History. New York.

von Wright, G.H. (1971): Explanation and Understanding. London.

von Wright, G.H. (1974): Causality and Determinism. New York och London.

Yankelovich, D. och Barrett, W. (1970): Ego and Instinct. The Psychoanalytic View of Human Nature–Revised. New York.

Zborowski, M. och Herzog, E. (1962): Life is with People. New York.

von Zeppelin, I. och Moser, U. (1973): The application of the simulation model of neurotic defense mechanisms to the psychoanalytic theory of psychosomatic illness. IJPA, vol. 54, sid. 79–84.

Zilbach, J.J. (1968): Family development. I Marmor, 1968, sid. 355–386.
Zilboorg, G. (1954): Freud's fundamental psychiatric orientation. IJPA, vol. 35.

adekvat förståelse 18, 20, 32, 35, 56, 97, 135
Adler, A. not II.11
Agassi, J. 93f
Aristoteles 43, 56, 62, 73, 90, not II.5, not II.38, not VI.2
bakgrundsvetenskap 21, 49, 56, 138
begrepp 17f, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 48, 56, 58, 65, 68, 70, 72, 74, 75, 77f, 88, 94, 97, 100, 102, 103, 104, 106, 107, 126, 132–137, not I.2
Benedikt, M. 60, 61
bestämning 17, 20, 22, 41–64, 110, 138, not I.1
– extern 20, 21
– intern 20
Brentano, F. 42, 43, 55, 62, 66, 67, 92, not II.30, not II.38
Breuer, J. 56
Brücke, E. 42, 51, 52, not II.22, not II.25, not II.30, not II.32
Charcot, J.M. 42, 52, 54, 61f, not II.30, not II.32, not II.37
Comte, A. 50, 58
Darwin, C. 21, 50, not II.20
Demokritos 49
determinism 20, 34, 43, 49, 50, 85, 86–88, 92f, 96, 99, 127, 134
– psykisk 43, 86–88, 99, 127
dialektik 19, 71f, not III.16
djupmening 106–125, 127–129, 137
emancipation 26, 35, 41, 126, 142
Empedokles 71f
energi 38, 48, 50, 52, 68, 76, 78, 81, not III.24
– psykisk 65, 67, 75, 77–79, 81, 82f, 91, 101, 134, 137, not II.27, not II.30, not III.8, not III.24
energiprincipen 68, 78, not III.24
Engels, F. 72, not III.16
externalistiskt perspektiv 19
Fechner, T. 62, not II.30
FPK-modellen 18, 26, 126, 141f
funktion 75, 79, 86, 99, 124, 126, 130, 132, 135, not III.27, not III.31.
förståelsevärde 13, 15, 126–142
Hegel, G.W.F. 58, 72, not III.16
Helmholtz, H. 50, 62, 68, not II.22
– gruppen 43, 51, 52, 55, 72, not II.22, not II.25
Herbart, J.F. 42, 43, 54f, 62, 66, 67, 92
hermeneutik 32, 56, 57, 95
historismen 58
Hobbes, T. 49, 56
humanvetenskapligt betraktelsesätt 12, 15, 32, 35, 41, 42, 43, 55–64, 126
Hume, D. 88f, 90f, not IV.2
Ibsen, H. 61
ideologisk användning 19, 21, 38
individuellt begreppssystem 28, 29, 34, 56, 96, 104, 107, 131, 132
insikt 26, 27, 33, 96, 128
internalisitskt perspektiv 19, 20, 41
Joyce, J. 59
judendomen 62
Kant. I. 42
kausalitet 20, 34, 50, 55, 69, 75, 77, 80, 82f, 85f, 87, 88–93, 96, 97, 134
– subjektiv 95f
kompromiss 71, 84, 98, 113, 133, 134
konceptualisering 18, 28, 29, 82, 94, 100, 106, 107, 113, 132, 136
konflikt 26, 33, 44, 45f, 69, 71f, 103, 112f, 120, 134, 136, 137, not I.18, not II.17
konkurrenskapitalismen 21, 44, 46
konstituent 27f, 29, 34, 96, 104, 106, 107, 132
korpuskularfilosofin 80
Kraus, K. 61
Kuhn, T. 23f
kunskapsideal 20f, 23, 24, 37, 58
lagbundenhet 15, 20, 34f, 44, 49, 51, 53, 86–99, 127, 134, 135, not II.26
Leibniz, G. 56, not II.30
Lesche, C. 34, 95f, 99, 142
liberalismen 44, 46
Locke, J. 90

lustprincipen 70, 71, 74, 81, 96, 97, 111f, 113, 122, 127, 128, 133, 142, not II.30
Mach, E. 50, 103, not II.22
Marx, K. 51, 61, 72, not I.5, not I.18, not III.16
marxism 38, not I.29
materialism 50, not II.19
materiell användning 16, 27
mekanism 20, 33, 34, 38, 48, 89
– generativ 34, 50, 51, 52f, 68, 75, 80, 90f, 92, 100
– psykisk 33, 65, 73, 84, 102, 109, 113, 117, 118, 122, 131, 133, 136, not III.1
mening 12, 27f, 34, 42, 57, 62, 63, 66, 77, 91, 94, 98, 102, 104, 106, 107, 108, 113, 124, 130, 133, not I.13
meningsbärare 29, 107
meningssammanhang 29, 32, 35, 99, 127
– psykoanalytiskt 15, 104–125, 137, 140
metafysisk föreställning 31, 49, 71
metafysisk förutsättning 20, 24, 25, 37, 57, 135, not II.22
metapsykologi 31, 38
Meynert, T. 51f, 54, 55, 60
Mill, J.S. 43, 50, not II.30
monopolkapitalismen 44, 46
Montaigne, M. de 42, 43, 92, not II.30, not II.39
människobild 20, 47, 49, 55, 63
"Nachträglichkeit" 73, 113f, 119f
Naturfilosofin 49, 58, 72, not II.25, not II.30
naturvetenskapligt betraktelsesätt 12, 15, 32, 33f, 38, 41, 42, 43, 48–55, 126
Nietzsche, F. 43, 61, not II.7, not II.30
omedveten mening 32, 127 (se också "djupmening")
omedvetet psykiskt innehåll 26, 67, 100f, 104–125, 131, not V.12
ontologi 34, 55, 61, 65, 66–68, 71, 73f, 75–81, 82, 103, 107, 111, not III.16
Platon 43, 56, not II.30, not III.16
positivism 12, 13, 43, 50, 63, 93, not II.19, not II.21, not II.22
praktisk syllogism 128f, not VI.2
praxis 14, 18, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 32, 66, 96, 129, 131, 135f, 137, 138–142, not I.4, not VI.6
– psykoanalytisk 37, 38, 45, 65, 99, 126, 139
– terapeutisk 26, 45, 55, 65, 126, 128
– vetenskaplig 19, 21, 23, 24
psykisk verklighet 28, 29, 33, 97, 104, 108, 117, 129, 131, 137, 138, not I.10, not V.3
psykiskt innehåll 26, 27f, 33, 34, 62, 66, 81, 84, 94, 98, 99, 104, 109, 111, 117f, 130, 131
psykologism 37
rationalitetsprincip 127, 128f, 130, 137, 142
realitetsprincipen 70, 74, 97, 111f, 113, 129, 142
representant, drift- 69, 75
– mental 75–77, 78, 81, 82, not III.23
– psykisk 69, 72, 98, not III.8
sanning 18, 57, 64, 100, 141
självförståelse 10, 11, 26, 36, 126, 141, 142
Spinoza 49, not II.17
struktur 34, 35, 47, 48, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 79f, 82, 84, 101, 104, 130, not III.27, not III.29, not III.31
subjektiv målrationalitet 127–129, 130, 132, 137
system 71, 72f, 75, 80f, 90f, 101, 133, not I.18
tendenslag 33, 51, 85, 92f, 96–98, 111, 113, 131, 139, not I.18
terapi 26, 36, 47, 53, 56, 95f, 103, 126, 128, 129, 142
tolkning 32, 35, 56, 60, 125, 138, 139, 141f
tradition 11, 14, 21, 34, 43, 62, 63, 71, not I.3
upprepning 118, 134, 136
vetenskaplig revolution 24, 25, 64

vetenskapsideal 12, 20f, 23, 24, 32, 33, 34, 37, 41, 42, 49, 55, 58, 63, 65, 68, 75, 97, 99, not II.20
Vico 57
Wienkretsen not II.21
världsbild 20, 49, 56, 99, 127, 135
överdeterminering 86–88, 119–125
övertolkning 124

Filosofiska studier 2

Utgivna av Filosofiska institutionen
Stockholms universitet 106 91 Stockholm

Distribueras av Akademilitteratur
Box 500 16 104 05 Stockholm

Redaktion: Mats Furberg Harald Ofstad
Giuliano Pontara Dag Prawitz

Tidigare titlar i serien:
1. Ragnar Ohlsson; The Moral Import of Evil

Lennart Nilsson

Förklaringar inom psykoanalysen

Psykoanalysen anlägger två olika perspektiv på det mänskliga psyket och dess produkter, ett humanvetenskapligt och ett naturvetenskapligt. Det första innebär, att människan ses som ett subjekt, vars handlingar är möjliga att förstå med hjälp av empati och identifikation. Denna förståelse visar sig emellertid förutsätta det andra perspektivet, där människans psyke betraktas som en lagbunden mekanism.

Detta dubbla perspektiv är en fundamental egenskap hos psykoanalysen. I boken undersöks hur det kommer till uttryck i psykoanalytiska förklaringar av handlingar. Vilket innehåll och vilken struktur har en sådan förklaring? Vilken roll spelar psykoanalysens allmänna antaganden och teorier där? Vilken funktion har förklaringar i psykoanalytisk terapi och hur bestämmer detta deras karaktär? På vilket sätt bestämmer förklaringars terapeutiska funktion hur de rättfärdigas? Hur präglades psykoanalysen ursprungligen av de problem Freud ställdes inför och de samhälleliga och vetenskapliga ramar han hade att arbeta inom?

En grundtanke i boken är att en psykologisk teori och en terapeutisk praxis innehåller vetenskapsteoretiska problem vilkas lösning är av betydelse för såväl teoribildning som praxis. Boken vänder sig därför inte bara till filosofer utan också till psykologer och psykoterapeuter och överhuvudtaget till läsare med intresse för relationerna mellan filosofi, vetenskaplig teoribildning och praxis.

ISBN 91-7410-105-6